

1980|2

75 éve született
József Attila

A Derkovits-szemlélet
alakulásáról

Fábry Zoltán
szellemi öröksége

Petrőczy Éva, Szöllősi Zoltán,
Győri László, Bartha Pál
versei és
Onagy Zoltán prózai írása

A műemlék nélküli város

Helytörténet —
honismeret — néprajz

PALŐCFÖLD

„A költő alkot és ez nem jelent kevesebbet, mint hogy alakítja a világot, az emberi világot, az emberiséget azoknak a segítségével, akik a társadalmi munkamegosztás révén mással lévén elfoglalva, úgy osztoznak a költő tevékenységében, hogy művét szeretettel veszik magukhoz. Mert a mű nem annyira a művész, mint inkább azok által él, akik szeretik a művészetet, s azért szeretik, mert keresik az emberséget.”

(József Attila: A mai költő feladatai, 1937.)

„Az immár tíz esztendeje elhunyt Fábry Zoltánra emlékezünk, Stósz egykori lakójára, a stószai életforma csodálatos és szuggesztív kialakítójára, a szlovákiai magyar irodalom és kritika egyik alapítójára, a vigyázó strázsálóra, akinek számára nem létezett elveszett poszt. Örökségét magunkénak valljuk, tévedéseivel — melyeket nem tudott kikérezni a nagy történelmi zivatarokban — vítázunk. De nagyra becsüljük őt.”

(Kovács Győző: Fábry Zoltán szellemi öröksége)

„Az a megállapítás, hogy a helytörténeti kutatás alapkutatás jellegű, még önmagában nem pejoratív, mert nélküle nem képzelhető el jól adatolt és szilárd bázison nyugvó szintézis; abban viszont mindenki megegyezik, hogy az alapkutatás feltétele a szakmai felkészültség, a téma tágabb körű ismerete és minden lehető forrás felhasználása.”

(Bakó Ferenc: Helytörténet — honismeret — néprajz)

Szerkesztőségünk munkatársai és lapunk szerzői január 30-án Balassagyarmaton, a 217. sz. Ipari Szakmunkásképző Intézetben, március 21-én Salgótarjában, a Stromfeld Aurél Gépészeti és Gépgyártástechnikai Szakközépiskolában találkoztak a Palócföld olvasóival.

*

Április 3-án nyílt meg Salgótarjában a József Attila Művelődési Központ üvegesarnokában a X. tavaszi tárlat. A tavaszi tárlat nagydíját Borbás Tibor szobrászművész nyerte el, a Nógrád megyei Tanács díjával Kovács Péter festőművészt tüntették ki. További díjazottak — grafikai díj: Szabados Árpád grafikusművész, festészeti díj: Topor András festőművész, szobrászati díj: Csikszentmihályi Róbert szobrászművész, iparművészeti díj: Erdei Sándor üvegtervező iparművész.

A tavaszi tárlat ideje alatt a művelődési központ klubhelyiségében a tavaszi tárlat múlt évi nagydíjasa, Földi Péter festőművész kiállítása tekinthető meg.

*

Ez év áprilisában harmadik alkalommal kerül sor Salgótarjában a munkás kulturális hetek megrendezésére. A politikai fórumok, ankétok, viták, előadások, fró-olvasó találkozók, filmankétok, kiállítások, szórakoztató rendezvények gazdag programjába illeszkedik az április 18—20-án a Kossuth Művelődési Házban megrendezésre kerülő munkásfiatalok V. országos vers- és prózamondó versenye.

1980|2

3 75 éve született József Attila

Válogatás József Attila elméleti írásaiból (Összeállította: Laczkó Pál)

József Attiláról (Garai Gábor, Szigeti Csaba, Csongrády Béla, Gécz János, Iványi Ödön, Petrőczy Éva, Fancsik János)

10 Krunák Emese: Gondolatok a Derkovits-szemlélet alakulásáról

12 Kovács Győző: Fábry Zoltán szellemi öröksége

14 D. Rácz István: Kölcsey és Fábry Zoltán

15 Petrőczy Éva: J. A. gyűrűje, Rózsa és kenyér, Nyár északon

15 Szöllösi Zoltán: Hagyj el!

16 Onagy Zoltán: Visszajöttem félutamból

18 Győri László: Jules kérdez, Te meg ők, Musée de l'homme

18 Bartha Pál: Útravaló

20 Salgótarján: A műemlék nélküli város (Szerkesztette: Müller Magda)

23 Bakó Ferenc: Helytörténet — honismeret — néprajz

24 Pintér Nándor: Helytörténetírás és hagyományápolás

25 Szabó Károly: Emberek a Bágy mellől és a Brezináról

27 Illyés Gyula: Beatrice apródjai (Laczkó Pál)

28 Nagy László: Adok nektek aranyvesszőt (P. Szabó Ernő)

29 Madárúton (Nyilasy Balázs)

*

A címlapon és 18. old. Feledy Gyula, a 15. és 23. old. és hátsó borítón Bálványos Huba, a 16. és 17. old. Lenkey Zoltán, a 21., 25. és 26. old. Lóránt János, a 30. old. Hibó Tamás, a borító 3. old. Czinke Ferenc munkái láthatók, amelyek József Attila verseinek ihletésével készültek.

PALÓCFÖLD

TÁRSADALOMPOLITIKAI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

A NÓGRÁD MEGYEI TANÁCS MŰVELŐDÉSUGYI OSZTÁLYANAK LAPJA

Főszerkesztő: Végh Miklós. Szerkesztőség: 3100 Salgótarján, Arany János út 21. Telefon: 14-386. Kiadja a Nógrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: Bálint Tamás igazgató. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben, és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI Budapest V., József nádor tér 1. sz. Postacím: 1900 Budapest) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-961 62 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 10 Ft, előfizetési díj fél évre 30, egy évre 60 Ft. Megjelenik kéthavonta. Kéziratokat és rajzokat nem örzünk meg és nem küldünk vissza.

INDEX: 25 952

ISSN 0555-8867

80.15712 N. S. 1200 db

75 éve született József Attila

Ha megérhette volna, most lenne 75 éves — nem elérhetetlen életkor, s szívszorító, hogy alkotóereje a mi viszonyaink között teljesíthetett volna ki. Zsenije mégis itt munkált elmúlt 35 évünkben, és hat tovább a szocializmust építő nép körében. Nem jelképes, hanem természetesen, méltónak érezzük hozzá, hogy felszabadulásunk évfordulóját az ő humanizmusa jegyében köszöntjük. Az alább következő vallomások körkérdésünkre érkeztek be, melyben azt tudakol-

tuk, hogy a társadalom különböző rétegeiben és fiatal alkotók körében hogyan él tovább József Attila szellemi öröksége. A számos válasz közül egy csokorralát bocsátunk olvasóink elé — későbbiekre tervezve mások közlését is. A vallomásokat József Attila elméleti és egyéb írásából vett idézetek zárják közre, ezzel is rá kívánván irányítani a figyelmet életművének — bár nagy jelentőségű — kevésbé feltárt és hasznosított részére.

A szerk.

Tisztelt Szerkesztőség!

Nagyon megtisztelő, hogy egy régi cikkem fejtegetéseiből kiindulva tervezik megemlékezésüket József Attila születésének 75. évfordulójára. Megvallom: nagyon nagy elmélyülésre lenne szükségem, hogy újra végiggondoljam, s meg is írjam ezt a témát, de erre most nincs módom...

Mindenesetre újra elolvastam régi cikkemet (József Attila kőtáblája) és az az érzésem, hogy az abban foglaltakat lényegében most is hasonlóan, legfeljebb árnyaltabban, tudnám csak megfogalmazni; vagyis úgy vélem, az etikai követelmények a jelenben is változatlanul (talán még sürgetőbben) állnak előttünk, tehát továbbra is azon kell fáradoznunk, hogy megvalósuljanak. Különösen érvényes és időszerű ez most a munkáról szóló „tétel”-re vonatkozóan.

Körkérdésükhöz sok sikert kívánok, figyelmüket ismételen köszönöm.

Garai Gábor

GARAI GÁBOR:

József Attila kőtáblája

Sokan fölpanaszolják manapság, hogy a mi társadalmunknak nincsen egyszerű szabályokba foglalt erkölcsstana, olyasféle, mint a keresztény világnézetre támaszkodó európai osztálytársadalmaknak volt. És valóban: nem hiányoznak-e az életünkből olyan, gyerekésszel is beszajkózható tilalmak, mint: ne ölj, ne lopj, ne paráználkodj?

Elvettétek a tízparancsolatot, de mit adatok helyette — mondogatják azok, akik úgy vélik, hogy a szocializmus, az atomrombolás, az úrhajózás korának embere is beérheti annyival, hogy primitív tilalmakkal kicövekelt mezsgyék közt keresse az „egy igaz utat”.

Ha rám bíznák — hadd játsszam el a gondolattal —, József Attila néhány szállóigévé lett sorából én, azt hiszem, össze tudnám állítani a mi társadalmunk eszményi emberének legfőbb magartátságait. Nem olyan egyszerűket és gépiesen alkalmazhatókat persze, mint a bibliai tízparancsolatok, melyeket illet meg tartani, vagy ha nem ment, hát az elkövetett bűnt kellett sebtiben megbánni. Ilyen könnyű feloldozásokkal és lelkiismeret-nyugtatókkal József Attila nem kecsegtet. Nem is tilalmakat vésnék fel a József Attila-életműből, inkább követelményeket, szelíd, de megfellebbezhetetlen —, mert az értelemből ellenőrzött — követelményeket, melyek alkalmazása egyáltalán nem egyszerű, még kevésbé mechanikus; csak az élet alapvető dialektikáját vállaló, értelemmel betartható követelményeket, melyek alkalmazása egyáltalán nem egyszerű, még kevésbé mechanikus; csak az élet alapvető dialektikáját vállaló, értelemmel betartható követelményeket, melyek más-más helyzetben gyakran más-más cselekvést írnak elő, s az általuk diktált erkölcs egyetlen próbája a közönségnek elkötelezett egyén felelősségtudata.

Nem volna könnyű törvények ezek. Túlvilági boldogsággal senki sem fizetne értük, de még az evilági boldogság mértékét is kockázatos volna egyszerűen a „Jó ember” takarékbetétkönyvének értéke szerint megállapítani, inkább csak azzal a belső harmóniával volna mérhető az, amit a tudatban a kollektív emberség korszerű —, cseppet sem szentimentális, de annál kérlelhetetlenebb — biztonsága terem meg.

József Attila kőtáblájára talán elsők az azt vésném föl, azt a valóban szállóigévé lett néhány sort, hogy: „Dolgozni csak pontosan, szépen, / ahogy a csillag megy az égen, / úgy érdemes”.

Bármily sokat hallottuk, érdemes még egyszer kicsit elmélyültebben is odafigyelni rá. Mert kényesen pontos a fogalmazás. Nem azt mondja József Attila, hogy úgy kell (mármint: pontosan, szépen dolgozni), hanem azt, hogy „úgy érdemes”. Ez talán így, első hallásra engedékenyebbnek tetszik, pedig a ma —, s még inkább a holnap — felől nézve így szigorúbb a törvény, mert végképp kijátszhatatlan. Ha a szocialista társadalom megteremti — és lehetőségében feltétlenül megteremti — a munka és az öröm harmóniáját, megszüntetvén az értelmetlen robotot, akkor végképp csak önmagát

„A költő alkot és ez nem jelent kevesebbet, minthogy alakítja a világot, az emberi világot, az emberséget azoknak a segítségével, akik a társadalmi munkamegosztás révén mással lévén elfoglalva, úgy osztoznak a költő tevékenységében, hogy művét szeretettel veszik magukhoz. Mert a mű nem annyira a művész, mint inkább azok által él, akik szeretik a művészetet, s azért szeretik, mert keresik az emberséget. Bizonyára sokak fülében »kenetesen« hangzik, amit itt írok. Hagyjuk ezeket, — cinikusságuk mögött vagy nyers erőből, erőszaktól való cinkos félelem, vagy a beléje vetett bizalom lappang. Mi, mai költők, nem tehetünk mást, minthogy elmondjuk örömeinket és bánatainkat egyfelől, másfelől pedig kiállunk a szabadságért minden formában és mindenütt, ahol a gazdasági jólét jelszavaival és fegyveresen megkísérlik a költők örök ellenfelei a »tömegeket« legjogosabb emberi igényeiktől, a szabadságtól és a szabadságra való törekvésüktől lélekben is eltántorítani.” (A mai költő feladatai, 1937.).

„Marxista az, aki egyénileg azt gondolja el és írja tudatosan, aminek a megtételére a történelem a proletáriátus egészét — egyes tagjaira való tekintet nélkül — rávezeti és rákényszeríti. A marxista nem más, végső fokon, mint a történelmi proletáriátus egésze kicsiben. Az egész vég szövegből egy újnyi minta, amelyből ruhát csinálni nem lehet, de amely magán viseli mindazokat a tulajdonságokat, amelyekkel az egész vég rendelkezik. A nem marxista, a nem osztálytudatos proletár egyén pedig csak egyike ama szálaknak, amelyekből a szövet egészét a történelem szövőgépe szötte és szövö. Mint egyes szál, ő is hozzájárul az egész minőségéhez, de másképpen: más a fonál és más a szövet. A minta azonban minőségét nézve csak méretekben különbözik a végtől. (A magyar proletáriródalom platformtervezete, 1931.).

„Az utóbbi idők vitáiban különös hangsúllyal jelentkezett az a kérdés, hogy milyen viszonyban állnak egymással politika és művészet. A kérdést általában próbálták megoldani, mégpedig elsősorban a politika és a művészet fogalmának tisztázásával. Megnyugtató megoldást nem kaptunk. Magát a kérdést sem kaptuk a maga tisztaságában. Nyilvánvaló, hogy a politika befolyásolja a művészetet. Ez nem kérdéses. Kérdéses az, hogy magának a művészetnek, a szépirodalomnak van-e politikai hatása. A problémával foglalkozó szocialista gondolkodók azonban ezt sem tekintették kérdésesnek. Mi maradt hát a problémából, ha sem az egyik, sem a másik oldala nem problematikus? Az a látszatprobléma, hogy a szocialisták követeljenek-e szocialista propagandát a költőktől költői műveikben. Ez a látszólagos probléma önmagától elesik, ha feleletet adunk arra a mellőzött tulajdonképpeni kérdésre, hogy műalkotásnak lehet-e politikai hatása? Előbb azonban magával a művészi tevékenységgel kell foglalkoznunk.” (A művészet kérdése és a proletárság, 1935.).

„A történelmet egy okból nem szeretem. Mi történt? — kérdi a történetíró s ha alaposabb, megtoldja ezzel a kérdéssel: miért történt? Am végül is történetként adja elő a történet, a történet forrását is, alanyát állítmánnyá tesz, s így végül éppen azt nem tudhatom, hogy mi (!) történt és miért. Általában azt értjük történeten, amit nem mi csináltunk. Cselekvésnek az igazságot tudjuk, történetnek a valóságot. De hát akkor hogy írhatnánk történetet? A történelem egyik végpontja adva van: a saját énünk. Am történetét minden cselekvést azzal teszek, hogy saját magamtól, cselekvő énemtől elválasztom, — akkor viszont hogyan érthetném meg? Történelmet nem is lehetne másként írni, mint így: En ezt és ezt csináltam. De hiszen jó történetíróknak azt tartják, ki »beleéli magát« a korba s a szereplőkbe, — tehát a színészt.” (Kisebb töredékek, feljegyzések.).

„Semmi kétség, háborús dolog és közönségtelen vesztesség előállni olyanképpen, hogy az a szakasz gyöngéje ezért, ez a sor jó azért — ám kritikát írni másként nem lehet, s a tapasztalat szerint magyarul nem is írják. Hiszen módszerek ott az az áldott pszichológus, a köznapi ostya, amelybe kvarckristályokat, magyarul homokot pakolunk, s azt a beteg lelkeknek beadván, úgy véljük, hogy kvarcfénykezelésben részesítjük őket. Vezető folyóiratunk, teszem a Nyugat s a Színházi Élet nem esnek oly messze egymástól akkor sem, ha amaz Ady lelkén, ez pedig Tökés Anna bokáján csüng-eseng, mert többnyire mind e két kiváló folyóiratunk egyetért abban, hogy a művész ilyen-olyan értékű, de embertelen teljesítményét, a művet, mellékesen kezelik annak külső vagy belső, természetesen történeti eredete mellett. (Ady-vízió, 1929.)

„Hogy Ady sokszor művésziellen (tehetetlen) sort kavart politikai verseibe, melyekből elég citrát idéz Kosztolányi, ez a korunkbeli politikai költészet létjogosultságát a legkevésbé sem csökkenti, de Ady költőváltat sem.” (Ady-vízió, 1929.)

„Ignotus okfejtése Ady melett világos, szabatos, mégsem helyeselhetem irodalompolitikai megmondásai miatt. Helytálló Adyért általánosságban ma már nem kell s a művésztől merőben idegen kisajátító törekvésekre való tekintettel nem is tanácsos. Gondos dajka azonban tisztába teszi a gyermeket a férgekkel való eszmélés nélkül is és éppen Ignotus gondolatmenetének értelmezésében érdemes Ady, hogy a salaktól megtisztították. Ha ez félt, úgy Ady nem sokat ér. De mondom, soha ilyen szükség és alkalom, hogy valahány Ady-vers van, az végigelemzésesék, amiből nemcsak a most ható és sarjadt nemzedékek nyernének értési és eddig páratlan művészetbölcseleti, valamint konkrét kritikai kísérleti praktikumot, hanem azok a száz évek is, amelyek után jön el majd az igazi revízió. (Ady-vízió, 1929.)

„A magyar író műveinek olcsó kiadása nem hozza meg a maga kamatait. Akárha jót írt, akárha rosszat. Mert amíg Ady Endre műveit megfizethetetlen árak zárják el a nép legszélesebb magyarságától, az úgynevezett „művelt nyugat” tehetetlenül üres vakácijaival rombolják nemzetünk izlését példányonként egy villamosjegy árán, amint az orrukra kötetett mindenfelé. Huszonnégy fillér, azaz huszonnyolc fillér — elég olcsó ahhoz, hogy még a tanyákra is eljusson belőle és elvégezze a maga jól kiszámított értékrohasztó hivatását.” (Kultúrfőlnyek haditánc. 1929.)

„Novellák a szó és a műfa eredeti értelmében. Külsőre, belsőre újdonságok, eredeti összetételek, leleményes kidolgozások és amit ezzel természetesen összefügg, az anyagoknak, az általános emberinek és társadalmának önálló minősítése. Önállóságuk azonban nem érinti szocialista mivoltukat, mindössze annyit jelent, hogy Nagy Lajosnak nem csupán az értelme mozog a szocializmus gondolatkörében, amint az művében kiteljeszik, hanem a fogalmakkal nem irányítható művészség is úgy szabja meg benne tevékenysége irányát, hogy a szocializmus ennek inkább utólagos tudatosítása. Másfelől meg önállósága nem jelent többet annál, mint hogy íróházaiktól különül el. Mert szemlélete nem egyéni, hanem egyetemes, vagyis voltaképpen Nagy Lajos módjára kéne szemlélődnünk, ha adnánk valamit a tárgyalgosságra.” (Nagy Lajos: Lecke. 1930.)

„A mondat így hangzik: Éhes vagyok. Ha ezt ebédidőben mondom odahaza, olyasmit jelent a szemléleten át az értelem számára, az a tartalma, hogy »mi lesz az ebéd?«. Ha koldus mondja az utcán, úgy olyasmit jelent, az a tartalma, hogy »tessék adni néhány fillért?«. Ezt a mondatot tehát mindkét esetben éppen a tartalma, adott jelentése utalja mint formát és mint stílust a közbeszéd formájának és stílusának kategóriájába.

Ha ezt a mondatot, hogy Éhes vagyok, versben írom le, egyáltalában nem azt jelent, hogy „miért nem hozzátok már azt az ebédet?“, és nem is azt teszi, hogy „csak egy fillért, könyörgöm alássan“. Mert (eltekintve attól a szimbolikus tartalomtól, hogy nem vagyok megelégedve ezzel a világgal) ennek a mondatnak versben mindenesetre az a tartalma, a valóságos jelentése, hogy éhség egyáltalában van és hogy éhségnek, valamint az éhség létének társadalmi jelentősége van. Már csak azért is, mert ha ez a mondat, hogy Éhes vagyok, nem bírna jelentéssel mindenki számára függetlenül attól, hogy valóban éhes vagyok-e, vagy sem, akkor társadalmilag értelmetlen volna, — senki sem volna rá kíváncsi. Mert mi értelme is volna annak, hogy orrára kötöm az ismeretlen szegedi kubikusnak, aki a nyomda stb. közbejöttével úgyis csak évek múltán tudná meg, hogy éhes vagyok. De különben is, ha ebéd előtt vagyok éhes, az se nem művészi, se nem érdekes. Azaz nem társadalmilag érdekes. Amit tehát versben írok le, annak társadalmi és egyetemes jelentősége kell, hogy legyen, annak társadalmi értelme van. Egyszóval a művészi forma tartalma mindig egyetemes és társadalmi. És az ilyen tartalom föltétele a forma művészségének.” (Irodalom és szocializmus, 1931.)

hibáztathatja az olyan ember, aki munkájában a hivatásteljesítés kielégülését nem találja meg —, s, ha nem találja meg, ennek — törvényszerűen — csakis tulajdon gyengesége, képességei fel nem ismerése, vagy az egyetemes közösségi célok el nem ismerése lehet az oka. Mondom, a jelen emberének szinte még túl szigorú ez a szentencia, túl magas a mérce; de a mérceket az emberben bízó törvényszerzők mindig a jövőbe tekintve szokták megállapítani, tudván, hogy a tökéletesség egyelőre nyilván csak megközelíthető; de azzal alázni magunkat, ha beérnénk kevesebbel.

„A mindenséggel mérd magad” — ezt írnám föl másodíknak a táblára. Erről a versmondatról órák hosszat lehetne beszélni. Mert benne foglaltatik elsősorban az, hogy ne érd be azzal, ha képességeidet és tisztességedet úgy-ahogy próbára teszed, hanem a legnagyobb teljesítményt próbáld meg kicsikarni magadból, a legnagyobbat, amire egyáltalán képes vagy. De benne van ebben a mondatban az is, hogy munkád — bármi legyen is az — olyan hibátlanul használható legyen, mint maga a világmindenség, és benne van az is, hogy cselekedeteidért nemcsak a család, vagy a szűkebb környezet, de egy nemzet, egy társadalom, s mindinkább az egész emberiség előtt kell felelősséggel helytállnod. Sőt, a „mindenség”-be — ma, az úrhajózás korában — egyre inkább beleértendő nem csak a szomszédos népeknek, de a szomszédos bolygóknak is a múlt században még fantasztikusnak hitt, ám ma egyre megközelíthetőbb, egyre reálisabbá váló világa —, s ehhez a kitágult világhoz, ennek a nagyvonalú méreteihez és szinte emberfölötti igényeihez kell mérnie magát annak, aki a jelenben, itt és most, egy még oly kicsiny nemzet tagjaként becsülettel helyt akar állni.

„A lét dadog, csak a törvény a tiszta beszéd” — mondja másutt József Attila —, s etikai síkon arra tanítja ezzel utódait, hogy ne érjék be az egyszerűvel és az esetlegessel, de próbálják felfedezni az egyedi jelenségben az általánost, az egyéni élményben — gondban és örömben — azt, ami másokkal is közös, ami embert emberrel összefűz és mai a léte — a tudatban — vak véletlenek összevisszaságából törvények megvalósulásává emeli fel.

A következő parancsolat: „Az igazat mondd, ne csak a valódit” — elsősorban a költő ars poétikáját fogalmazza meg, más költőknek is útmutatásul, de erkölcsi követelménynek sem utolsó, arra serkenti megértőjét, hogy igyekezzék az igazság mélyére hatolni, s mindig a teljes igazságot kutassa föl és vallja meg.

József Attilának van joga hozzá, hogy ilyen követelményeket támasszon, hiszen a maga elkötelezettségét élete vezérlő eszméinek minden külső fegyelemnél szigorúbb belső fegyelmezettséggel és felelősségérzettel fogalmazza meg, mondván: „Az én vezérem bensőmből vezérel”.

És ez a benső vezérlés megteremti a feltétlen hazaszeretetet és a cselekvő nemzetköziség szabatos kifejezését is. A hazájában számkivetett költő vallja: „csak itt mosolyoghatsz, / itt sírhatsz, / magaddal is csak itt bírhatasz, / oh lélek! Ez a hazám”.

S nem árt erre odafigyelni azoknak az újabb nemzedékeknek, amelyek már végleg otthonra találtak e hazában; mint, ahogy hasonlóképpen kifejezettek nekik — nekünk — szól az internacionalista világszemléletnek, a szomszéd népekkel való testvéri együttélés óhajának az a manifesztuma, melyet oly sokat idézünk: Rendezni végre közös dolgainkat, / ez a mi munkánk, és nem is kevés.

De mit ad — a maga korában — a klasszikus tilalmak, a „ne ölj”, „ne lopj”, tehát az erőszak ellen szóló tilalmak helyett a költő?

Annyit emlegetett híres ifjúkori versében — sokak meghökkenésére és megbotránkozására —, mintha épp az ellenkezőjét mondaná: Tiszta szívvel betörök, / ha kell, embert is ölök.

Pedig nem a rablás és öldöklés programja ez; a benne feszülő indulat —, ha keveredik is némi anarchista hetykélkedéssel — lényegében az osztályharc hevületével, a mindenből kifosztott proletár elszántságával egyenlő, hiszen egy igazságtalanul berendezett világban a jogfosztottság szelíd eltűrése volt csak igazán a bűn — bűn a többség, az elnyomottak ellen.

Mert bármily fájdalmas, a költő tudja, hogy forradalmi erőszak nélkül nem jöhet el az igazságosság világa. Később — higgadtan és intellektuálisabban — számunkra is érvényesen, így fogalmaz: Lásd, harc az élet, / ne tékozzol bizalmadat.

Mert a jövő ellenségeivel szemben nem vállalni a harcot, az épp olyan véték, mint kifosztani és elpusztítani a gyöngét és az elnyomottat, mert hiába is csürnénk-csavarnánk, József Attila kiabrándítja a tétovákat: ügyeskedhet, nem fog a macska / egyszerre kint, s bent egeret.

Pedig egyébként végképp nem erőszakos természet ő. Nekünk, a „szelíd jövő” fiainak azt üzeni: „...nem tudok mást, mint szeretni, / gőryedve terheim alatt.

S bizony az igazi szeretet parancsát csak az érti meg az ő szávaiból, aki a jó ügyért való harc kötelességét is megértve vállalja.

De vajon milyen útmutatást ad nekünk ez a nagy költő a szeretet paroxizmusában, a szerelemben való etikus magatartásra?

Nem, primitív arany szabályokat és tilalmakat ebben a vonatkozásban is hiába keresnénk nála. Azt adja tanácsul, amit ő maga is átél. Keserűen állapítja meg koráról, hogy: „Zsoldos a férfi, a nő szajha” —, de a maga szerelmét a legmagasabbra emeli. Így beszél róla: „...önmagamba én se fértem, / a lelkem azért közvagyon / s azért szerettek ily nagyon.

És elítélő szava nem a polgári konvenciók és a kötelező képmutatás megsértőire vonatkozik, hanem így szól: Te rongy, aki szeretni gyáva vagy.

S ekképp a szerelemben az egyetlen megdönthetetlen törvényt fogalmazza meg: nincs itt abszolút bűn és abszolút erény, csak az igazi szerelem kölcsönös és feltétlen vállalása lehet mércéje az érzelmek erkölcsstanának; aki csak szeretne szeretni, de nem mer, az hitvány, rongy ember; s hallgatónak benne foglaltatik ebben a gondolatban az is, hogy aki az igazi szerelem vállalása helyett aprópénzre váltja fel vágyait, az aligha juthat el a teljességig és a harmóniáig...

Folytathatnám még, de úgy gondolom, elég lesz egy lélegzetre ennyi. Véggépp nem titkolom, hogy József Attila ürügyén, de alig leplezetten a kommunista erkölcsről igyekeztem szólni. S erkölcsről szólván elsősorban a fiatalokra gondoltam, mert a fiatalokról, az „ifjúság erkölcséről” sokat — talán túl sokat is — beszélnek manapság. Vannak, akik képmutatóan megbotránkoznak az ifjúság szabados erkölcsén, mások — nem kevésbé képmutatóan — minden, mégoly önpusztító gyöngeségüket is hajlandók volnának megérteni.

De az ifjúságot sem megértő, sem megbotránkozó képmutatással nevelni és felemelni nem lehet.

Ehelyett én inkább a költőt mutatnám fel nekik, József Attilát, aki — épp, mert egy szikrányi képmutatás sincs benne — tulajdon emberi gyöngéi megmértésére is kemény törvényeket alkot és követeléseket támaszt; a teljességet kéri számon teljes odaadással, belső számvetésre indít és érett, felnőtt emberséget parancsol. S szabadságot ígér, határtalan szabadságot az egyénnek, annak, aki az „új nép, másfajta raj” fia és már csak a közösség iránt mély-séges felelősségtudattal képes a maga személyes boldogságát is megtervezni és megvalósítani.

„A semmi ágán ül szívem. / kis teste hangtalan vacog, / köréje gyűlnék szelíden / s nézik, nézik a csillagok.”

A *Reménytelenül* párversének első darabjáról már sokan megírták: útjelző, fordulatot kijelölő vers 1933-ból, a *Téli éjszaka*. A város peremén és a mítosz oszlató *Elégia* közvetlen környezetében. A kései verseket előlegezve a költő először formálta itt önportróját úgy, hogy ennek kontúrjai a semmi létállapotából, az űrből karcolódnak ki. A „homokos, szomorú, vizes sík” előképe a *Költőnk és kora* lankáinak. Velük „a világ / a táguló űrben lengve” —, mint mindenség — a semmisségbe — „jövőjének nekivág”. A semmi metafizikus tere ez; „az űres űrben tántorgó világ” képzete emberiség-vízio: a lélek próbálja helyét találni benne.

Régóta, s Ignotus-mód hordozom, dűnyögöm magamban a fent idézett verset. Érthető, hogy a verszárás kulcsmetaforája különösképp érdekelt. A vers elemzői nem mulasztották el felhívni a figyelmet arra, hogy e képzet bizonyosan József Attila kedves költőjétől, az épp-úgy-magányos, tört életű Csokonai Vitéztől való. Az ő fizicoteológiába ágyazott kozmológiája rögzíti így a létezés teljes bizonytalanságának állapotát: „Látod-e, mely kicsiny itt a föld, félrésze vizekkel / Befoglalva setét zöldes, félrésze világos. / S mint félrésű citrom hintálva tulajdon / Terhe nyomásától, lóg a nagy semminek ágán” (*Dr. Földiről egy töredék*.)

Megpróbáltam visszakeresni József Attilánál a *Reménytelenül* metaforájának előzményeit: földet, semmit, ágot, világot. S eközben a sor különbözős, nem Csokonaitól eredeztethető „mélyretegére” akadtam — ősi, mitikus gondolatra. E képszerű, archaikus vízió a világot az ággal azonosítja, az embert az ágon ülő madárral.

A világ ágán ülő ember képzete robbanó, hetyke életerővel 1928-ban jelenik meg először a költőnél. *Erősödik* című költeményében. A cím a vers centrumára, középrészére utal. Világot és ágot hasonlítva egymáshoz, konkrét szituációt tágit kozmikus: szeretkező fiatalok fölött ágon trónol az Ifjúság Költője, s büszkén harsogja az égtájak felé: „Erősödik az ág alattam, erősödöm én is a világon”. A *Téli éjszakában* már megváltozott jelentéssel bukkan föl ugyanez a képzet. A metamorfózis rendkívüli. A tömör képpé sűrűsödött gondolat itt már a dehumanizálódás, a sivárság, az üresség metaforája: az űres űrben „annyi mosoly, ölelés főnnakad / a világ ág-bogán. Előreutal ez a *Szürkület* jégbe dermedt világára, ahol „Távol tar ágak szerkezetei / tartják keccsel az űres levegőt”; e világképzet terében feldereng a vizes sík és a tiszta űr, a hazátlan lélek egyetlen valós világa. E világ negativitással telített, a van a nincset, a tárgy-egyen a nemlétet realizálja. A vers a némaság felé tapogatózik, úgy ahogy ezt a *Reménytelenül* rögzíti: „a szó kihűl”. A költői megszólalás a némaságba fordul át, a létező a nemlétbe, a világ a semmibe. Számomra az 1933-as párvers ezért a fordulat verse: a világ válik itt önmaga tagadásává, a semmivé. S a világ ágán ülő ember képzete értékelődik át: „A semmi ágán ül szívem”. József Attila arca e tökéletes negativitásból rajzolódik ki.

A gondolatok meglelik költőiket. Szécsi Margit gyönyörű sora is e gondolatot használja fel, amikor — a képzet mitikus gyökereire egyértelműen utalva — megfogalmazza: „a megvalázott világfa ágára kiülök”. S jelenvalónak, érvényesnek érezte Szilágyi Domokos is. A *Don Quijote szerenádjá* című versből visszalátszik a József Attila-i léthelyzet, a számvetés az űres űr valóságával, a „semmi ágán” állapotával. E sorok, mint egy kézfogás, olyanok: „...hittel / csücsültem én az ágon, / s nem is sejtettem, hidd el, / / hogy magam alatt vágom; mit ér, ha fölfele / száll, míg le én, világom?”

Szigeti Csaba
irodalomtörténész

„A »parasztság« képzelt ideológusai az »ősi faji kultúra«, röviden a népművészet mellett törték lándzsát, — ezzel akarták a haladó polgári művészetet fölfirissíteni. Így került szembe egymással faji és kozmopolita művészet, mert ideológusok nem vették tudomásul, hogy a népművészet éppen annyira internacionális, mint amennyire történelmi termék. Sőt voltak, akik célul tűzték ki az igazi népi művészeti produktumok megbecsülésével és vásárlásával, valamint megfelelő piac biztosításával a magyar paraszt előtt újra becsessé és egyúttal jövedelmezővé tenni az ezzel való foglalkozást, s így fajiságának tisztá megőrzését». Egy ilyen mondatban bennefoglalatik az ifjúsági kultúrmozgólódások minden rövidlátása és reakciója mivolta. A »fajiság tiszta megőrzését« attól várták, hogy kapitalizálják a népművészetet, amelyet éppen a kapitalizmus tett tönkre. Kisüzemi árutermelést akartak csinálni a népművészetből, hogy visszakapja régi művészi becsét a paraszt előtt. A »parasztságért« hirdették a népművészetet, amely már nem kell a parasztnak. Párhuzamos ez a szándék a kispolgári ideológusoknak ama törekvésével, hogy a kapitalizmus romlását és rombolását a halálra ítélt kisüzemi gazdálkodás állami segítyezésével mentse meg, jóllehet az állam — a nagyüzem kapitalizmusának állama.

A jövő kultúráját az az osztály fogja megalkotni, amely a jövőt megteremti. Ez az osztály a proletariátus. A népművészet a múlté, a polgári művészet a jelené és a proletárművészeté a jövőé. A proletárművészet a jelené és a proletárművészeté a jövőé. A proletárművészet őst a népművészetben látja, hiszen a népművészet hagyományosan kollektív. A népművészet a felgyűlemlett, jelenlevő múlt, hatékony emlék, mely irányítja a jövőt. De azért, akinek van jövője. A sarlósok is a népművészetből indultak ki, eljutottak a néphez, a dolgozó néphez, — nem múzeumok számára szedték össze eleven anyagukat. Belátták, hogy a dolgozó szegénység kulturális felszabadításának útja elválaszthatatlan a gazdasági felszabadulástól, a szocializmustól. Ez az út nyitva áll a magyarországi értelmiségi ifjúság előtt is.” (Fiataliságunk és a népművészet, 1932.)

„Hogy értékre nézve vajjon a mű-költészet, vagy népköltészet nyom-e többet latba, annak bármilyen irányban való eldöntése, sőt annak megkísérlése is badarság, már ami a művészi önértéket illeti. Tiszta értékükben költői műveket is lehetetlenesség összemérnünk, hogy tehetnők hát ezt költészetekkel? Még badarabbnak tűnik föl ez a kísérlet az adott esetben, amikor népköltészetéről és műköltészetéről, mint ugyanannak a nemzetnek »két költészetéről« esk botlató gondolat. Egy nemzetnek csak egy költészet van és a műérték szempontjából különben is különbözős, hogy a csodálatos tökélyű Odysseát vajjon egy Homéros nevezetű egyénnek köszönhetjük-e, vagy a barangoló kobzosok százainak. Tény az, hogy egymagában egyetlen műköltő sem kelhet versenyre a népköltészetrel, amely értékes mozzanatainak egyetemében a tiszta valósággra való tiszta eszmélet páratlan teljességét éri el, hiszen az élet különbözőneműek folyamatossága, márpedig a népköltészet nem szakad meg egy ember életével. Különböző nemű alkotásai pedig oly nagy számmal valók, hogy elvileg nem is, de szemléletileg átmennek egymásba, olyasképpen, mint az egyes költemény egyes mozzanatai. A folyamatosság tehát nemcsak az idő vonalában, külsőleg, hanem belsőleg is fölfedezhető. Hézagai nagyobbak belsőleg és folyamatossága szakadozottabb külsőleg. De másként áll mindjárt a dolog, ha a műköltészetet nem választjuk el a néptől, hanem egységesnek tekintjük őket, aminthogy egyik is, valóságosan. Mert jó művekről szólván, azoknak formája az egyetemes hasonmása, s így kevesebb is bennük a személyi egyéniség. Így pl. Balassa, Csokonai, Arany, Petőfi, Ady a népköltészetrel szemben sokkal kevésbé egyéniek, mint egymással szemben.” (Magyar mű és labanc szemle, 1930.)

„A modern regényirodalomból a romantika csaknem egészen kivészett, úgy, hogy ha föl is bukkan olykor-olykor, fölényesen lemosolyogjuk. Pedig a romantikának is megvan a maga nagy hivatása és legfőképpen most, a háború lelki dögvéze után: szívet-lelket rakni azokba a hátszisznyákba, amiket embereknek hívunk és a hívők lerongyolódott hitébe új bizakodást aggatni.” (Réti Odón: Zorka; 1924.)

„Ha egy osztály a maga sajátos életérzését nem képes társadalmilag, azaz művésziileg kifejezni, akkor erőtlén ahhoz, hogy az egész emberiség nevében lépjen föl a történelem dobogójára.” (Kisebbségi töredékek. feljegyzések.)

„A formai szempontoktól eltekintve, minden szocialista pretenzióval fellépő költővel kapcsolatban — éppen a szocializmus érdekében — elsősorban azt kell megvizsgálni, hogy mennyiben élte át a szocializmus mint költészetet, vagy pontosabban szólván, eszméi tartalmát mennyiben sikerült lelkivé váltania. Ez fontos szocialista szempontból, mert anélkül még a munkásság osztályharca is válhat szocializmusellenessé, és fontos nem szocialista szempontból, mert egy tömegmozgalom emberi mélységét méri.

Mindent előre kellett bocsátanom, mert szocialista voltukkal hivatkozó költőtársaim munkáiban ezzel szemben csak a századvégi március 15-i hazafias ódák absztrakt lelkesedését találok, sokszor a háború után konstruált, tehát még absztraktabb formanyelvvel, néha pedig hangulatos szentimentalizmussal, de nem egyszerű és komoly átfogó érzéssel, amely (tulajdonképpen a költészetben mindig) lelki világrendet jelent.” (Egyszerű énekek, 1928.)

„Az irodalom éppoly sokszínű, mint maga a társadalom. Ezért az irodalmat sem világnézeti hid nem kapcsolhatja a kormányzathoz, sem világnézeti szakadék nem választhatja el tőle. A kormányzat politikai pártokkal áll kapcsolatban, a pártok választókkal, a választók pedig — ez a polgári társadalom kettőssége — saját társadalmi helyzetükben kifejezésre jutó emberi mivoltukkal és erre eszmélve, mint olvasók tartanak kapcsolatot az irodalommal. Az összefüggés olyan távoli és közvetett, hogy az író lehet más társadalmi osztály alkotó művésze és más társadalmi osztály elveinek politikai híve. (Például Balzac).” (Új szellemi front, 1935.)

„Ma nem a polgári társadalom kezdetén, hanem a végén s egyben a proletár társadalom kezdetén vagyunk és ehhez képest alakult a művészi változó is. Ma csak ehhez képest adódhatik meg a művészi állandó valósága és a proletár társadalom mivoltának mozzanata nélkül többé mű nem alkotható.

Egyszóval a műalkotással szemben való értelmes követelmény nem az, hogy új legyen, hanem, hogy a valóságos világi (kozmosz) összefüggésekből, társadalmi ellentétekből alkotódjék, még pedig mint ritmikus szemléleti végső egész, a nem szemléleti, de valóságos és szintén változó világegész helyébe. Hogy a művészi állandónak meg legyen a valósága és a művészi változónak fennálljon az érvényessége. Aki a művészi állandót, amely a művészi változót érvényesíti, megtalálja, ihletett ember. Ihletett ember azonban mindenki lehet, — a kimondott művész csak abban különbözik tőle, hogy ő sűrűbben és többször ihletett. Viszont a mai és ezáltal művészi változót, amelyből a művészi állandót meg kellene alkotni: a mai és ezáltal szemléleti végsőt, amelynek értelme tudományos szemlélettel ellenőrizhető, — csak osztályharcos, szocialista ideológiával lehet megtalálni. Valóságos művet, amely majd fenn is marad, ma bárki csak osztályharcos proletár szemlélettel alkothat. De annak is, aki ma műalkotást akar megérteni és megbránni, s aki nem akarja Dos Passost Courts Mählrel egy kalap alá venni, annak is szocialista módon, de valóságos szocialista módon kell szemlélődnie.” (Irodalom és szocializmus, 1931.)

„Világnézetek cívdásához világnézet is illik, hogy legyen, de tartalomban kapkodás, tárgyi ismeret hiánya, fogalmak pusztá összerakásai, szellemi osztályok, ténytudományi és értékelési szempontok kásaként való hebeburgya, összekavarása és rotyogása világnézeti, talán mégsem jöhet számításba.” (Magyar mű és labanc szemle, 1930.)

Heteken át akként gyürkőztem e megtisztelő megbízás (nem tagadom: rám nehezedő) gondjával, hogy költészetéről kell szólnom, a bennem villódzó hatásokat csokorba szedni, mások véleményével szembevetni. Szóltattam hát élményeimet, a kényszerűket és az iskolán túliakat, a véletlen és az egyre szaporodó tudatos találkozás emlékeit. Frissebb impulzusok okán felidéztem az eddig is kedvelt verseket, megismertem, megszerettem újabbakat és beleborzongtam a gondolatba: még negyvenen innen — helyel-közzel fiatalon — máris évekkkel éltem többet nála, aki mindezt hátrahagyta.

Továbblapozva — most már az öt idéző könyvtári irodalomban — ismét beleolvastam Bóka László szenvedélyes, szép vallomásaiba, Révay József, Szabolcsi Miklós, Gyertyán Ervin tanulmányai-
ba, Simon István magyar irodalmi olvasókönyvébe, átnéztem Stephan Hermlin magyarul most megjelent esszéjét. S a készülődés során fokozatosan tudatosodott bennem, hogy ezúttal másfajta feladatra kell indítson az évforduló: egy sokadik elemzési, értelmezési kísérlet helyett azt kell próbálnom megítélni, hogy hol tartunk, meddig jutottunk életelekké nemesedett gondolataink „érvényesülésében-érvényesítésében”, személyes sorsokat keretező mindennapi valóságunk, szocialista létünk hogyan igazolja: „a költő... (az adott világ varázsainak mérnöke) tudatos jövőbe lát”. Múltóbb, de egyszerűségi felelősségteljesebb vállalkozás ez. Múltóbb, mert életművét nemcsak emlékeztető tanúságként idézi meg a közel egy emberöltőnyi messzeségből, hanem történelmi küldetésünket megvalósításra ösztönző, „belülről” segítő gondolatrendszerként, mintegy világnézeti tétel. Felelősségteljesebb, mert örökségéhez való viszonyunkat az immár három és fél évtizede formálódó „gyönyörű képességünk, a rend” minősíti. A rend, amelynek távlatában összegződött kivételes adottságának minden igazsága, bizonyítván, hogy indulatai mélyből fakadtak: „a föld dübörgését” visszhangzották.

A szocializmus emberközpontú társadalom, mércéi is emberre szabottak. Értékrendje a munka-közösség-kultúra kölcsönös feltételezettségére épül, erkölcsi normáiban a kiteljesedő személyiség, az évezredes béklyóktól szabaduló, a világot — s benne önmagát — megváltoztató ember hangja szól, törekvéseit az „Ehess, ihass, ölelhess, alhass! / A mindenséggel mérd magad!” totalitási eszméje vezérli. S nem is hasztalan. Mert nem kevesebbet, mint biztos alapjait teremtettük már meg annak, hogy a többnyire teljesülő elemi szükségletek nyomán valóságos társadalmi perspektíváként fogalmazódhassék meg az „Ars poetica” üzenete. A megvalósulásnak járható útja van, korlátain jórészt önmagunkban kell túlhaladnunk.

Megszabadulni az elítéletektől, az ösztönök, a megszokás iratlan törvényeitől, megakadályozni gondolkodásunkban, magatartásunkban a régi gyomok újrasarjadását (és még inkább az újak elburjánzását), cselekedni, de tudatosan tenni a dolgunk — ez most a kívánalom. A hatalmon, a jogon egyenlően osztozunk, a felelősség is közös kell legyen. Demokráciánk fejlettségi szintjét jelezi, szabadságunk fokmérője, ha a figyelő szemek kontrollja nélkül is, belső meggyőződésből, hittel, akarattal teljesülnék vállalt kötelezettségeink. A szellem tartalék energiáit kell most mozgósítanunk, az értelem, a tudás, az alkotás nevében apellálunk rangra, méltóságra. Ezért aktuális igazán — s nemcsak erény, szükséglet is — a „Légy fegyelmzett!” parancsa, kórusban hallanánk szívesen „Az én vezérem bensőmből vezérel!” dallamát.

De értelmet mégis mi által nyer minden egyéni cselekvés, ambíció? A „...hiába fűrésztöd önmagadban, csak másban moshatod meg arcodat” — válaszban ugyancsak máig szóló intelem feszül. Hisz a jólét, a siker mit sem ér magában, boldogságot, beteljesülést csak az együtt végzett munka, a közösségnek is hasznos erőfeszítés, a mások által is méltányolt eredmény, a progresszív érdekek szolgálata jelent. Egymásrautaltságunk nem kényszer csupán, az öröm forrása is. A józan ész határa tágul az érzelem melegétől: „Kettős teher, s kettős kincs, hogy szeretni kell”.

Nem könnyű persze belátni — és különösen beláttatni — emberlétünk valós értékeit. „Mért legyek én tisztességes?” — kérdezte akkor a költő, s bizony fel-feltesszük, még ma is. „Kiterítetek ügyis!” — kiáltotta, s reflexeink hajlanak utána mondani, pedig a „Mért nem legyek én tisztességes?” hangsúlyát kell most inkább kihallanunk. Mert hiába fejeződik be azonos szöveggel a „második hexameter”, a kijelentéssé szelődött — „Kiterítetek ügyis.” — versvég azt sugallja, hogy élni mindenkoron csak így érdemes.

Költőt köszöntünk, ezért ünnepontásnak tetszhet, ha megkockáztatom: József Attila emberként volt nagyszerű mindenekfelett. Érző, gondolkodó, tevékeny lényként. „Ha nem lett volna nagy költő, akkor is az emberiség legnagyobbjai közt lenne a helye, ha érdem az értelem mellett kitartani” — írta nagyon találóan Bóka László. Nem papír fölött kimódolt erkölcsi kódex, amit rímbe szedett, „mindössze” saját emberségéhez igazította lépteit és ezzel messze meghaladta a valóságot, melyben élni kényszerült. Jogos reményei szerint — „Rám tekint pártfogón e század” — sokan olvassák, értik verseit, többen még csak hallomásból ismerik, de azok is öröklék hagyományát, akiknek sejtelmük sincs arról, hogy értük, róluk, helyettük is beszélt. Ezért szükségszerű jelenléte a mi világunkban, közeli és távoli jövőnk példaadóként tisztelheti életelveit.

Csongrády Béla
pártmunkás

Átforgatva barátom József Attila-kötetét, szégyen fog el, szibbasztó átváltozás, amely hajnali álmokon is átút: egyes versek, strófák, mondatok, szavak mellett nehéz-vastag ceruzajelek. Mert városból városba emigrálásaim közepette más-más József Attila-kötetekbe lapoztam/lapozok bele, tudom, ismerem rokonaim dédelgetett verseit. Keserű érzésem — amikor a könyvek lapjain a belső világok azonosító-azonosulni szándékozó jeleit meglátom — csak fokozódik, hiszen a hasonlóságokra, a lényegi egyenlőségekre, ki nem mondott párhuzamokra egyazon írások melletti személyes jelek utalnak.

E külsődlegesnek mondható élménysoron kívül más (önmagamat értelmező) meghatározottságú felfedezéseim, ráébredéseim lehetnek/vannak; annak ellenére, hogy annak az egyetemnek a hallgatója voltam, amely József Attila nevét viseli, abban a kompárosban életem, ahol ő is élt valamikor és egyik mestere az életét is „elherdálta” — de ezek sem adtak összetettebb, pontosabb élményt (élménytudatot), mint, amilyent egy irodalmi — kiherélt — szemelvénygyűjtemény adhat.

Már az oktatásban is (mintha a legkonzervatívabb társadalmi szférában) fennen hirdetik, bármely mű — egyetemes érvényességi köre mellett is — csak akkor értelmezhető az alkotója szándékát megközelítő módon, ha azokat a törvényszerű és esetleges kiváltó okokat is körbejárjuk, amelyek a létrehozatalát indukálták, vagy magyarázzák. És ezek a felfejtett okok önmagukat (a műtől visszanezve) értelmezik, szükségtelen és tilos a pillanatnyi társadalmi formációk szerinti mesterséges megközelítés, különösen, ha így az egyébként is elfedett valóság még inkább a föld alá szorul.

József Attila ma is rejtve él —, még akkor is, ha korunk mutatja föl eddigi legpontosabban megrajzolt arcát. Ez a kép hiába szolgálja e kor szükségletét, önmaga ellen létezik, mert nem tűnik ki: a költészet nincs elkötelezve a világ rétegekre hasadt megnyilvánulásainak; maga a világ, a lét a költészet elkötelezettje. Csak a költészet tudja a konkrét-egyszerit egy-egészebe összeállítani, csak a költészet tudja az ember számára a pontos egészt felmutatni.

Ha nem ismerjük azt a kort, amely József Attilát és költészetét megteremtette, ha nem ismerhetjük azokat az élettényeket, legyenek bár leélve (átélve), meg sem ismerhető az igazi József Attila. Rá kell fektetni a Curriculum vitae-re a megjelent dokumentumokat, életrajzokat, visszaemlékezéseket — a rések között kísértetiesen imbolyognak a gyertyák.

Géczi János
költő

Az én korosztályom az első világháború végnapjai alatt született. Megérte az őszirózsás forradalmat, a Tanácsköztársaságot, a trianoni békét, ifjúsága idején a Horthy-időszak nyomorúságát élte meg. Nagy-nagy lemondás, mezítlás ruhátlanság volt ekkor az ára mindennek, tudata ébredésétől a „Nem, nem soha” kísérte. Tömény szomszédgyűlölet oltódott bele, oly felfokozottan, hogy bármely pillanatban kész volt rárontani az „ellenségre”, amely megszállta az országot, annak hetvenöt százalékát. Mélyen tudatunkba vették, hogy ezért az eszméért, a haza eszméjéért élnünk és halnunk kell.

Ilyen lelki felkészítés után ért bennünket a második világháború vihara. Vágyaink beteljesülésének kezdetét láttuk abban, hogy visszakaptuk a Felvidék egy részét és — bárha hitszegés árán — megindultunk Jugoszlávia ellen (bár, amikor a hitleri Németország oldalán beléptünk a Szovjetunió elleni háborúba, már mi sem értettük, hogy miért).

No, de nem akarok a tapasztalati történetírás területére tévelygni, pusztán azt az időszakot óhajtottam felidézni, amelyet mi gyerekekkel éltünk át, sodródva, céltalan eszközeként az akkori politikai mozgásnak. Világnézetünket az akkori történelemtanítás, hit- és erkölcsstan, valamint a magyar irodalom volt hivatva alakítani (a történelem tanítására nem térek ki, hiszen bevezetőmben szóltam már róla). A hit- és erkölcsstannak főleg a felebaráti szeretetre vonatkozó része csak szűk körre értelmeződött, de szélesebbre tárva a kapukat; inkább felebaráti gyűlöletté vált. Az irodalomnak a tanítása a nyelvtöredékektől Adyig terjedt. Bár Adyt már nagyon megszurva; beteg elméjű, vérbajos embernek állították be, aki a szimbolizmus magyar megtestesítője. „Futottak még” megemlítve: Kosztolányi, Babits, Aprily Lajos — meg az első világháborúban elpusztult Gyóni Géza Csak egy éjszakára című verse. József Attiláról, Radnótiról viszont azt sem tudtuk, hogy léteznek-e.

József Attilával 1946-ban „találkoztam” hadifogságban, abban a lágerben, melyben tízezernyi meghajszolt, fizikailag és lelkileg megrokkant embert gyűjtöttek egybe. Milyen útjai lehetnek ilyen helyzetben a „regenerálódásnak”?! Am Lengyel Dénes, aki irodalomtörténész, Szilágyi János, a Szépművészeti Múzeum munkatársa, Freud Dezső, Stern János, az Operaház zenekarának első hegedűse, Horváth Ferenc színművész (aki később, az ötvenes években gyakran szerepelt Salgótarjánban, az ipartestületnek titulált akkori kultúrházban), s jómagam, a „festő” megkeresték mindazokat, akikre életépülés dolgában számítani lehet. Eleinte húszan-harmincan áll-

„Tessék a versért egy kicsit megszenvedni — úgy látom, kerülne más is, jobb is. Csak kevesebb mázsa tölgyből készült keresztet, jóságcsillagot és „Most fért énekel”-t kérünk — valójában a költészet csak csurran-csöpöpn, s csupán akkor árad, ha már megírtuk, de semmiesetre sem írás közben. És mi a csudát akarnak a szabad verstől? Egy kis kötöttség iskolának, műhelygyakorlatnak, vagy egyszerűen csak rendes, tisztességes versnek sem ártana.” (Új magyar föld és — néptelen szavak, 1929.)

„Műalkotáson kívül egészet soha nem szemlélünk. Az ihlet tehát a szellemnek az a minősítő ereje, amely az anyagot végessé teszi. Ezek szerint a mű közvetlen egyetemesség, vagy szem előtt tartva, hogy belsejében kimeríthetetlen, határtól végtelenségnek is mondhatjuk.” (Az istenek halnak, az ember él, 1930.)

„Dehát a tudomány — tessék rábólintani — szerszáhasogatásból áll. Hol volna enélkül akár Szokratesz, akár Newton, akár Einstein, vagy pl. valamely történéssz? A műkritikus pedig költészet-tudós. S ha minden gyakorlati szakembertől, mérnöktől, katonától, szülészntől, péktől, borbélytől is szabatos, tiszta munkát követelünk, a költővel kivételt tegyünk? Hiszen a költő éppen az alkotó szellem tisztaságának nagymestere!” (Az istenek halnak, az ember él, 1930.)

„Maga a kultúra szellemünknek az erkölcs, gondolat és alkotás eszközeivel való erővétele az anyagon. Az emberi formát ad az anyagnak, s minthogy minden ember tagja valamiféle nemzetnek, ez a forma minden esetben nemzeti. Mert az ember sokfajta közösségben él, s van olyan közössége is, amelynek alakja a nyelv és tartalma a nemzet, amely nyelvalkotó s így lényegében költői tevékenység. A nyelv szemlélet, sőt szemléleti forma, szellemünknek tehát lényegi mozzanata. Csupán megzavarodott értelem állíthatná, hogy a művelődés, mint valami akác a kerítés fölé, túlnőhet a szellemi formákon. Márpedig a műveltség közös szemléleti rend, amelyet a szemléleti formák, tehát a nemzet, a nyelv is határoznak.” (Magyar mű és labanc szemle, 1930.)

„Az írók, a tehetségesek, egy kicsit önmagukat is megvizsgálhatnák, hogy miért nem kapós az arjuk. Az irodalom is termelés, társadalmi szükséglet kielégítésére szolgál s az mamár nem elegendő, hogy egyesek tetszését megnyeri a munka. A szóban forgó írók kivonták magukat az életből. Valóban nyomorognak és mégis ányomorban élnek. Kávéházban feketéznek, ahelyett, hogy kifőzében ebédelnének. Nem vesznek tudomást arról, hogy a közönség szegénysége nem ilyen cifra nyomorúság. A közönség levest és főzeléket ebédel feketekávé helyett és körülményeinek formanyelvén ugyanolyan érzelmi, lelki problémákat ad föl magának, mint Shakespeare királyai, vagy Hamsum és Reymont parasztjai, csavargói. Ez a közönség keresi — mint mindenki — a művészi feleletet érzelmi problémáira és hálásan fogadja akkor is, ha tudja, hogy ez a (művészi) felelet illúzió, s csak pillanatnyilag élhet vele. Íróink többsége azonban nem képes válaszolni, elszakadt az élettől, nincsenek a közönséggel közös élményei, melyeket megformálhatna. Saját, analóg érzelmi, problémái elvont kérdésekké válnak. Nem termelhetnek a valóságos szükségletnek megfelelően, mert nem ismerik a valóságos szükségleteket.” (Munkanélküli írók táppénze, 1935.)

„Nemzetünk mindig meghozta a maga rettenetes, véres áldozatát, a legszentebb emberi jó, a szabadság érdekében. De hányszor vértett hibás célok haszontalan eszközeül. S nézzünk körül! Hány diadalnál értékeőbb győzelmeiket aratták számunkra az egész világ ismerte legendás Petőfink, s allg pár éve elhalt Ady Endrénk. S kérdem, vajon ki volt egykor ezek istápolója? Olykor talán szánakozó egyesek, de a nagyközönség allg-allg juttatott markukba pár vértelen garast is.

Vagy nem úgy? Tény, hogy az oltárképpé magasztosult nagyságokat csaknem térden állva imádták mindenki. S azt is mondják, hogy a zseni nem ismer maga előtt akadályokat. S ha így lenne is, vajon azok a szerencse mostohái, kiket haláluk után „fedeztek fel”, milyen színből láthatták az igazságot? Pedig a közönség dolga könnyű, de annál nehezebb a mlenk. Örvénylő indulataink már föl-szántották a földet, s tett marokkal szórjuk szívfünk magjait. De van-e vemhes ugar, mely fölött ne leskelődneket otromba varjak, kik nem remélve a későbbi dögöt, csirájában szeretnék kipusztítani a sarjadó életet. Nem félünk ezektől.” (Vasat aranyért... 1923.)

„Szocialisták lévén, alapelvünk értelmében tudjuk azt is, hogy a művészet minden körben más és más sőt, hogy egyes korszakokon belül is ellentétes művészeti indulatok küzdenek egymás ellen, amelyek küzdelmükkel akaratlanul is a művészet általános haladását, avagy visszafejlődését szolgálják. Azonban észre kell vennünk, hogy ezek a korokat jelentő és korszakokon belüli művészeti irányzatok együtt teszik a művészetet, — azaz mindenben van egy a többivel lényegében közös mozzanat, ami miatt művészetnek hívjuk és elkülönítjük mindezeket az irányzatokat a nem-művésztől. Tehát a művészetnek minden változása és ellentétes megnyilvánulás dacára van egy általános és állandó mozzanata, a művésziesség, — minthogy a társadalmi és történelmi életnek minden változása és belső ellentéte dacára van egy állandó mozzanata, maga a társadalmiság.” (Irodalom és szocializmus, 1931.)

„A munkásság egységét „helyreállítani” nem lehet, hiszen a munkásság egysége nem volt soha. Ne essünk áldozatul annak a balhiedelemnek, amely szerint a III. Internacionálé megszületése előtt a munkásság egysége volt. Ha így lett volna, a III. Internacionálé nem jött volna létre. Ehhez vegyük hozzá, hogy a II. Internacionálé akkor is legfőjebb csak névlegesen képviselhette az egész munkásosztály érdekeit, ha belső ellentéteitől tekintünk, hiszen a valóságban csak maga a munkásosztály állhat helyt a munkásosztály érdekeiért. (Meg kellett volna már tanulnunk, hogy a munkásosztályt csak maguk a munkások szabadíthadják fel, tehát nem a revizionista politikusok és nem a hivatásos forradalmárok.) A munkásság egészére kiterjedő egységet nem ismer ez ideig a munkásmozgalom története s mi több, ilyen egység létre sem jöhet a végső küzdelem döntő pillanatáig. Pillanaton olyan helyzet értendő, amely az összes társadalmi erőkből ered, amelyben tehát tevékeny részt vesznek mind a proletár, mind a nem proletár (kispolgár, burzsoá, ellenforradalmár stb.) erők. A munkásság egysége így nem a munkáspártokon és frakciókon múlik —, a jobb- és baloldal egymást vádolva csak arról tesz tanúságot, hogy nem értette meg, vagy nem alkalmazza a tudományos szocializmust, vagyis még mindig nem valósult meg a tudományos szocializmus elméletének és a munkásmozgalom gyakorlatának egysége.” (Az egységfront körül, 1933.)

„A társadalmi forradalom korszakában a pusztán társadalmi tárgyak, illetve alanyok vagy forradalmárok, vagy neurotikusok. Neurózis és forradalmárság igen sűrűn össze is szövődik. A különbség mégis az, hogy a forradalmár tevékenysége tudatos, az ő társadalmisítandó tárgyai technikai anyagi valóság, erkölcsi vonatkozás nélkül; a neurotikus tevékenysége pedig tudattalan és tárgya nem az anyagi valóság, hanem az anyagi valóságtól megfosztott, bár tőle produkált erkölcsi vonatkozás. A neurotikus gyógyítása éppen nem egyéb, mint társadalmi valóságnak a tudatbáhozadatala. A neurózis és forradalmárság összefonódásait tekintve figyelemre méltó körülmény, hogy a forradalmi harcok aktíván vívó tömeg egyéniben a harc gyakorlati-technikai kivitele megsemmisíti egyszerre egy társadalmi lelkiállást erkölcsi vonatkozásait is, ha a harc győzelemmel végződik. De azt nem szabad számon kívül hagyni, hogy a valóságos forradalmár meg a neurotikus között lényegében annál nagyobb a konkrét különbség, mennél több az általános megegyező vonás.” (Egyéniség és valóság, 1932.)

„Azt is ideírom, hogy egészséges embernél a képzelet a valóságos életet szolgálja, tehát nem a képzelet gazdagabb és nem a valóság szegényebb. De Totis nem is állíthat egyebet, mert az a véleménye, hogy a nemi ösztön durva. »Ha ma az élet egyenesen a nemi vágynak tisztán testi megnyilatkozásaira nevel, akkor a fiatalság kötelessége, hogy saját egyéni kultúrájával a testi vágy fölé azt az épületet emelje, ami a durva nemi ösztönt emberivé és személyessé alakítja.« — írja. Minden szava hamis. A mai »élet« a nemi vágy testi megnyilatkozásának az elfojtására nevel. És gondolatlanul kispolgári beállítást, hogy az ifjúság saját egyéni kultúrájával fölzsabadosra tehet szert. Az ifjúl és egyéni kultúra az általános kulturális föléptmény része, amelyet megváltoztatni csak a gazdasági alap megsemmisítésével és új gazdasági alap teremtésével lehet. Totisnak nincs olyan szava, amely a marxizmussal és a pszichoanalízissel ne ellenkeznék. Szerinte »a lelki érettség bíróját a legkevésbé a mai társadalom erkölcsében keresheted, de sehol másutt sem keresheted, csak saját magadban.« Ezzel szemben úgy a tudományos szocializmus, mint a pszichoanalízis azt tanítja, hogy az egyén számára az erkölcsök a társadalommal együtt adóttak, az egyén ezeket az erkölcsöket még gyermekkorában, amikor tudatával feldolgozni még nem tudja, a magáévá teszi. Innen az, hogy az egyén »idegessé« válik, saját magával meghasonlik, mert ami ellen társadalmi méretekben küzd, az megvan benne is, annak ő is részét alkotja.” (Az ifjúság nemi problémái, 1932?)

tunk össze, hogy megpróbáljunk bármit is csinálni —, s ebben nagy segítségünkre volt a szovjet főhadnagy, Kánya János, aki a szibériai bankok fővezirora volt. Szűk kis szobában zajló éjszakai beszélgetések, viták során került szóba József Attila neve, s elevenedtek meg — főként Lengyel Dénes jóvoltából — maguk a versek (ő ugyanis „fejből” diktálta le számunkra a költő sorait). Színpadi programunkban, melynek alakítói főként az előbb említettek voltak, József Attila versei mellett a kuruc költészet remekei, Gounod Faustja, általunk rögtönzött szövegváltozattal operaegyvelegek hangzóttak el.

Hittel és hitelesen mondatja velem a visszaemlékezés, hogy akkori kiszolgáltatottságunkban, elkeseredettségünkben József Attila döbentett rá bennünket korábbi életünk semmirevalóságára, a felelősségre, ő fogta kezünket, hogy együtt indulhassunk el múltunktól egy újabb élet felé.

Iványi Ödön
képzőművész

E néhány emlékező sor címéül József Attila *Önéletrajzának* egyik kevésbé idézett sorát választhatnám: „Csodagyerekeknek tartottak, pedig csak árva voltam”. Tehettem ezt két okból is: egyrészt mert ez a mondat több, mélyebb, meghatározóbb információt ad a költő sorsáról, mint bármely életrajzi regény. Másrészt azt kívánom jelezni e választással, hogy saját József Attila-képem —, anélkül, hogy ez hibám, vagy erényem lenne — meglehetősen rendhagyó.

Rendhagyó már abban is, hogy jóval a kamaszkori „menetrendszerű” rajongás korszakán túl, keserű és keserves tapasztalatokban, s költőinasi kudarcokban bővelkedve lettem verseinek valamelyest értő olvasója.

„A szépség és szeretet koldusa” — ezzel az önkényesen kibővített kötetcímmel tudom leginkább érzékeltetni, illetve összefoglalni, mit jelent számomra József Attila. Jelenti azt az embert, aki nem hamis kegyességből, vallási doktrináktól vezérelve hirdeti-vallja a szeretet és megértés törvényét. Jelenti a másoknak játékot áruló, már anyja életében is Anyátlant, aki magányos, otthont, családot végképp csak másoknak remélő felnőttségű csodákkal teli, gyengéd, apás *Altatót* tud mondani egy kislány, de jelenti azt a férfit is, aki halála évében, a magán- és közösségi lét kérdéseivel küszködve, egyik legemlékezetesebb versében a mesevárás gyermeki gesztusával köszönti, s apjaként fogadja a háborúellenes körútján Magyarországra látogató Thomas Mannt.

Árvaság és gyermekség: két mindvégig összefonódó fogalom e szeretetig, törődésért perlekedő költészetben.

S hogy a legvilágosabb, legtevékenyebb elmét is micsoda külső sötétségbe taszíthatja a közőny, a hiábavalóság érzése, arra éppen József Attila betegsége és halála a legbeszédesebb példa.

Kegyetlen, de sokszor, sokak esetében ismétlődő fintora a sorsnak, hogy mindaz, amire életében vágyakozott, halála után megadott neki: a hónapos szobák lakójának egy ország, a „meglelt haza”, a gyermektelennek légiónyi — immár két generációt jelentő — költőutód, a pártjából kitaszítottnak az elvált harcossal megillető tisztelt.

S végül, de elsősorban — ha megkésve is — az annyira sóvárgott „szilaj szeretet”, a hetvenöt éve született József Attila el nem évülő, örök szókapcsolata, a legmaradandóbb, mert megélt és megszenvedett nemes jelmondat.

Petróczi Éva
költő

Felkérésük — hogy értelmezzem József Attila költészetének életleit, s valljak élettapasztalatom alapján arról, hogyan érvényesülnek társadalmunkban — nagyon meglepett. Meglepett az a szokatlan szerkesztőségi elképzelés, mely szerint — József Attilára emlékezvén — különösebb irodalmi jártassággal nem rendelkező emberek véleményére is kíváncsiak. Mert, mit is tehetünk mi hozzá a költő életművének elemzéséhez? Dilettáns igyekezetünkben nem sértjük-e a róla emlékezés illő komolyságát? Nem tiszteletlenség-e egy gyakorló orvos részéről az avatott tollúak emlékező írásainak elolvasása, az értő emlékbeszédek (vagy az ez idő tájt sűrűbben hangzó József Attila-versek) meghallgatása helyett, vagy mellett akár kísérletet is tenni annak fejtegetésére, milyen útmutatásokat fedezhetünk fel ebben a költészetben?

Legfőbb útmutatásnak tartom az egységes életművet magát. Azt az életművet, amely félreérthetetlenül sugározza, hogyan szövődnek — és kell, hogy szövődjenek — minden emberben az egyéni problémák a társadalmiakkal, a haza szeretete a szerelemmel, az öröm a bánattal, a lelkesült életszakaszok a fásultakkal, a csalódástelieliekkel. Nem hagy kétséget affelől sem, hogy az ember életének harmóniája, vagy kiegyensúlyozatlansága (boldogsága, vagy boldogtalansága) determinált a génjei által, de befolyásolják azt az egyéni sors alakulásai és a társadalmi viszonyok is. Veleszületett tulajdonságaink kialakulásába nincs módunk beleszólni. Apánk, anyánk elvesztése sem tőlünk függ, szerelmünk, társkeresésünk viszonzottsága, vagy viszonzatlansága is csak részben. A társadalmi viszonyok megváltoztatása érdekében azonban mindannyian tehetünk, s ez

nemcsak lehetőség, hanem kötelesség! Csak a költő számára kötelező az „ars poetica”? Nemes értelmében — meglehet; de nem fordíthatjuk-e le mindannyiunk életévé és sorokat: „Ehess, ihass, ölelhess, alhass! / A mindenséggel mérd magad”.

Hiszem, hogy a szocialista társadalomban élő ember számára ma is sokat mondanak e sorok. Annál is inkább, mert tapasztalunk van arról, hogy a szocialista termelési viszonyok önmagukban nem jelentenek szocialista életmódot. Az emberi hibák ellen ma is fel kell lépni (mert vannak) és nemcsak a mások, hanem a magunk hibái ellen is. A mindenséggel összevetve kell megmérni magunkat külön-külön, hogy együtt boldogabbak lehessünk. Ne ehessen, ihasson, ölelhessen és alhasson nyugodtan az, aki többet kíván elvenni a társadalom asztaláról, mint amennyit arra rátesz. Ne lehessen elégedett önmagával, aki csak dolgozgat és nem dolgozik, aki ügyeskedésből és nem becületlen munkából akar jól élni, aki a közösség vagyonát herdálja, aki önmagáért és a társadalomért nem nyújtja a tőle telhetőt. Sorolhatnám még a jelenségeket, amelyek az eljött szabadság mellett is gátolják a költő által joggal várt „rend” és „harmónia” még erőteljesebb kibontakozását.

„Légy fegyelmezett!”, írja József Attila. És írják ma is az újságok vezércikkei, mondjuk egymásnak a munkahelyi értekezleteken, a szocialista demokrácia különböző fórumain. Azért mondjuk, mert ma is időszerű, s talán éppen azért, mert korábban nem mondtuk sehogy, vagy nem elég meggyőzően. Vagy a példamutatás helyett is csak mondtuk? Nem könnyű ezt utólag kideríteni. Erőszakolt lenne most arra hivatkozni, hogy már József Attila is megmondta, az azonban megengedhető, hogy megerősítsük magunkban: József Attila gondolatai, mint a költőgeniuszoké általában, a jövőbe is mutatnak, az emberi magatartásformák kialakításánál aligha lesznek valaha is nélkülözhetők.

„Hiába fűrésztöd önmagadban, / Csak másban moshatód meg arcodat”. Lehet-e ennél szebben kifejezni az emberi egymásrautaltságot? Azt az egymásrautaltságot, amely a szocialista társadalomban — mint a legmagasabbrendűben — minden korábinál erőteljesebben jelenik meg. Az emberi konfliktusok gyökere legtöbbször mégis, vagy éppen ezért, ebben rejlik. Társtalanul élni nem lehet, de egymást elviselnünk sem mindig könnyű. („Kettős teher, s kettős kincs, hogy szeretni kell.”) József Attila ezekben és az ehhez hasonló sorokban zseniálisan tömörítette azokat az egyre inkább feszítő jelenségeket, amelyekkel szembe kell néznünk. A magas vérnyomás, a neurózis (mily’ sokat szenvedett miatta!), az infarktus, a 40—50 évesek halálózási arányának rohamos növekedése, az öngyilkosságok és az erre irányuló kísérletek ijesztő mértékű felszaporodása, az alkoholizmus terjedése, a felbomló családi és házastársi kapcsolatok mind arra utalnak, hogy ma sem simára kövezettek az együttélés útjai. A filogenezis során (hiszen ehhez évmilliók álltak rendelkezésre) jobban megtanult alkalmazkodni biológiai lényünk a természeti környezethez, mint a társadalmihoz. Úgy tűnik, a társadalmi viszonyok felgyorsuló változásait adaptációs képességünk nem tudja nyomon követni. Szabad-e tehát a változásokat csupán önmagukért siettetnünk? Betegségek sora vezethető vissza az életritmus elvesztésére, a helytelenül kijelölt társadalmi szerepkörökre, az ebből adódó súrlódásokra, családásokra. Arra, hogy nem becsüljük eléggé egymásban a magunk értékeit. Másoktól elvárjuk, amit magunk nem adunk.

A mi társadalmunk konfliktusai ugyan nem feloldhatatlanok, de maguktól — főleg, ha megkerüljük őket — nem oldódnak meg. Ezeket az ellentmondásokat mindannyian magunkban is hordozzuk, súlyuk viselésébe olykor belefáradunk, fásulttá, kedvszegetté válunk.

„Mért legyen én tisztességes? Kiterítenek úgys! / Mért ne legyenek tisztességes? Kiterítenek úgys!” Van, akinél ez a felfogás tartós és állandó cinizmust jelent. Ők a pályán kívül állók, vagy vívódásainkat a játéktéren belülről szemlélők. Mostanában mintha többen lennének. Könnyen összekeverhetők azokkal, akiknél csak átmeneti csalódottság jele, akik újra és újra talpra tudnak állni, akik megtorpanásának oka, legyen az egyéni, családi, vagy társadalmi, nagyobb figyelmet érdemel. Az egymással törődésnek nagyon szép példái ismeretesek, de sokszor leplezhetetlen a mögöttes megbúvó látszatrátörékvés: virágcsokorral kedveskedünk az idős, segítségére szorulóknak, de az aktushoz a fotóriportert is meghívjuk; minél szélesebb körben tudatjuk, hogy elvállaljuk valaminek az elvégzését, majd szép csendben elfeledkezünk róla. A meggyőződés nélküli cselekvés, a formalizmus kísértése még nem szűnt meg. Jelenlést teszünk még ma is elvégzetlen munkákról, beszámolóinkat alkalomhoz illővé kozmetikázzuk, felavatunk termelésre még nem kész üzemeket, mert az ünnep úgy kívánja. Szívesen teremtünk magunknak vélt, vagy valós előnyöket mások rovására. Hajlamosak vagyunk megfélemlíteni arról, hogy a társadalom talán a világ legbonyolultabb szervezete. Egyedekből, érző és gondolkodó, hangulatoktól és vágyaktól motivált alkotó és kritizáló, jóra és rosszra fogékony, gyengébb és erősebb emberek sokaságából, mint sejtekből szerveződik. És a sok millió sejt mindegyikére érvényes az idézet: „Az én vezérem bensőmből vezérel! / Emberek, nem vadak — / Elmék vagyunk! Szívünk még vágyat érlel, / Nem kartoték adat”.

Még akkor sem, ha személyi számmal láttak el bennünket.

Fancsik János
orvos

„Hát muszáj élni? Muszáj gondolkodni? Nyilvánvaló, hogy nekem nem és neked sem. De az életnek muszáj, de az elmének muszáj, különben nem volna semmi az, ami. Nem szükséges, hogy én írjak verset, de úgy látszik, szükséges, hogy vers írassék, különben meggörcsülne a világ gyémánttengelye.” (Irodalom és szocializmus, 1931.)

„De a középosztály fogalmából következik, hogy önálló politikát nem folytathat. Politikája — akár jobbra, akár balra — csak a tőke és a munka harcának függvénye lehet. Mégis, vagy éppen ezért, sajátosan középosztályi ideológiának tekinthető ma a békés haladás gondolköre. A középosztálybeliek ideológiái szempontból még a fasizmushoz is azért csatlakoznak, mert a fasizmus az osztályharc, sőt az osztályellentétek megszüntetését ígéri és azt, hogy a forradalmi elemet haladással helyettesíti. Másokat ugyanez a szempont visz a szocialdemokrácia és a szocialliberalizmus táborába.

Meg kell jegyezmem, hogy a középosztálybeliek politikai szerepe egyre nagyobb jelentőségű. A középosztály funkciója nélkül nem gondolható el egy szocialista átalakulás sem. Az a zátony, melyen a szocializmus hajója — azt hiszem, csak egyelőre — Közép-Európában megfeneklett, a középosztály funkcióját föl nem ismerő szocialista politikai elméletben lell magyarázatát. (Marx a Kapital harmadik kötetének végén csak odáig jutott el, hogy éppen fölvetette a kérdést: mi alkotja az osztályt? Mire válaszolhatott volna, a toll kiesett kezéből.) A jobb és baloldali politikában ma egyaránt a középosztály tagjainak a megnyeréséért folyik a küzdelem.” (A középosztály és a vajdú világ, 1935.)

„Mikor járnék színházba? III. Richárd ezt kiáltja: „Országomat egy lóért!” Emellett igen nevelésesen hangzanék, ha a mai szerző történetesen ezt adná egy hőse szájába, aki történetesen könyvelő: „Állásomat egy taxiért!” Nos, ha egy mal Shakespeare kitalálná, hogy egy ilyen felkiáltás hogyan ne váljék nevelésessé, de hogyan szorítsa el, hogy éppen szívét, örömmel áldoznék még az indokolatlanul magas árakat kérő ruhatárra is.” (Mért nem járok színházba? 1937.)

„Mert idealizmus azt kívánni a munkásoktól, a tömegektől, hogy váljanak a szocializmus tudósaivá — tömegmértben legfeljebb öntudatosságáról és tudatosságáról beszélhetünk. Tömegmértben azonban csak az a történelmi folyamat tudatosítható, amely éppen végbemegy, de az már kevésbé, amely csak végbe fog menni. Egy ilyen, jövőben beálló folyamat tudatát akár vallják, akár tagadják, lényegében eszménynek, ideálnak veszik a tudományosan nem képzett munkások és éppen ezért térnek el tőle, hol jobbra, hol balra, ezért tapasztalnak önmagukon is annyit be nem vallott ingadozást, komoly, harcos munkások is. A marxizmus olyan nehéz tudomány és filozófia (pl. Lenin szerint még a Tőkét is csak az értheti meg egészen, aki áttanulmányozta Hegel Logikáját, pedig az aztán kemény dió), hogy a munkások csak annyit tudnak valóban (és nem névlegesen) fölfogni belőle, amennyire a mindennapi gyakorlat alkalmassá teszi, s mitöbb kényszeríti őket. „Az eszményi tényezőt, hogy hatni tudjon a társadalom fejlődésére” előbb magának a fejlődésnek kell megteremténie. (Plechanov...)” (Az egységfront körül, 1933.)

„Az óhajtott és kikerülhetetlen, mert végül is tudatos követelménnyé váló, szocialista és társadalmi forradalomnak az emberek közt és az embereken belül egymástól elválaszthatatlanul egyszerre kell lejátszódnia, másszóval a társadalmat nem alakíthatja más, mint maga a társadalom. Az emberi társadalom alakulása nem is függ mástól, mint magától a társadalomtól és a természettől, amelynek része. Am ahogy az ember része a természetnek, úgy a környező természet is társadalmivá lett; szocializálta az ember, a szociális lény. Nincs is más hiba, mint hogy az emberiség még nem érted, mert nem ébredhetett öntudatra, vagyis annak tudatára, hogy lényegét éppen társadalmi minálta teszi, hogy vágyai, céljai, törekvései és általában cselekedetei társadalmi létéből fakadnak. Másszóval még nem lépett a gazdasági kategóriák szerint megosztó, de egyaránt társadalmi eredetű tudatok helyébe magának a társadalmi eredetnek a tudata, amely végül is az emberi közösség tudatához, azaz öntudatos emberiséghez vezetne. A munkások szerepe ebben a történelmi öntudatosodási folyamatban éppen az, hogy magasra tartja és el nem ejtheti azt a zászlót, amelyre minden emberi lénynek társadalmi eredete van írva. Így tehát éppen azok a munkásemberek öntudatosok, akiknek „osztályöntudata” az emberiség társadalmi lényegének tudatából táplálkozik, vagyis magából az emberi öntudatból, ahelyett, hogy az „osztályöntudat” a kiírtott emberi öntudat helyén hajtana ki.” (A szocializmus bölcselete, 1934.)

Válogatta és szerkesztette:

Laczkó Pál

Gondolatok a Derkovits-szemlélet alakulásáról

„Derkovits öröksége éppoly nagy kincs, amely súlyos elkötelezettség az utódok számára. A zseni vívmányait a következő nemzedék rendszerint felparcellázza”.

(Rabinovszky Máriusz)

1979. szeptemberétől novemberéig minden eddiginél nagyobb, az életmű egészét tekintve teljesebb Derkovits-kiállítást rendezett a Magyar Nemzeti Galéria az „1514” című fametszetek születésének fél évszázados évfordulóján.

Mi tette vajon szükségessé Derkovits munkásságának újabb bemutatását, mit jelent a mai néző számára Derkovits, hogyan él hagyománya a művészet gyakorlatában, a művészeti-világnézet köztudatban?..

A Derkovits-értékelésekre mindig jellemzőbb volt az elmarasztaló, értetlenkedő kritika, mint a munkásság alakulását híven elemző, értő megközelítés. Ennek elsődleges oka, hogy Derkovits tudatossága, differenciált művészeti szemlélete következtében soha nem válik egyetlen kritikai irányzat sablonjának megtestesítőjévé, így elemzői mindig találhatnak benne kivetnivalót.

Rövid életútja (negyven évet élt, s ebből tizenhatot szentelhetett a művészetnek) csupán néhány nagyobb kiállításra adott alkalmat. Az 1922-es (első) bemutatkozásának kritikája tehetős kezdő expresszionista festőként értékeli. *Kállai Ernő* 1925-ös könyvében a magyar művészetet az európai vetületében értelmezi, s ebbe a szigorú mércét állító elemzésbe már akkor bekerül a fiatal Derkovits, mint a magyar művészetre olyannyira jellemző ellentmondás: materialitás és absztrakció feszült szintézise. Kállai már ekkor ráérez Derkovits művészetének alapvető összetevőjére: a forradalmi aktivista pátoz és a krisztusi szerteszemny együttesére. Aztán a bécsi emigráció éve (1923—25) teljesen kiesnek a korabeli műkritika érdeklődéséből, pedig rendkívül lényegesek ezek az évek mind a tudatosuló művész önönvilágképének megalkotása, hitvallásának megfogalmazása, mind művészi (festői) eszközeinek fejlődése szempontjából. Pályája politikailag kezdettől fogva meghatározott, proletársorsa által determinált. Művészi ébredése a Tanácsköztársaság idején Kernstok szabadiskolájában megy végbe, későbbi útja az indulás politikai elkötelezettségének tudatos vállalása és következetes kiteljesítése. Az emigrációból hazatérve gondolati közlésvágya konkrét megfogalmazást nyer a művész nyilatkozatában: „Össze kell kötni a képzőművészetet a mondánivalóval, mert az embernek biztosan van közölnivalója. Mint festőnek és mai embernek érzem, hogy kötelességem életünk és társadalmunk jelenségeit maradék nélkül kifejezni. Azt hiszem, hogy teljesítem is ezt, mikor az aktualitásokat tudomásul veszem.” (1927). A művészeti kritika azonban ilyen irányú fejlődéséről nem akart tudomást venni, egy-két humanista kritikuson kívül. Főnagy rendezi meg a Belvedereben (Váci u. 11) Derkovits 1928-as kiállítását, s a Nyugat hasábjain megjelentetett cikke a humanista kritika Derkovits-szemléletét tükrözi. Művészetéből a szociális szenvedések és a tömegek életének fájalmát festői kvalitással megfogalmazó lírai érzékenységet emeli ki. Az 1930-as évek kritikái erősen támadják a művészt: mind határozottabban körvonalazódó tartalmi mondanójáért stílusos visszaeséssel vádolják. Egyedül *Lyka Károly* figyel fel arra, hogy valójában minőségi fejlődés ment végbe Derkovitsnál: tartalom és forma tökéletes egysége, a művész céljainak és festői teljesítményének egybeesése valósult meg.

Halála után minden irányzat megteremtette a számára legmegfelelőbb Derkovitsot. 1934—45-ig három nagy kritikai áramlat alakul ki, melyeknek variációi hosszú időre meghatározzák Derkovits értékelését. A legjellemzőbb *Ártinger* állásfoglalása, aki munkásságában csupán az első időszak lírai festőiségét értékeli, s tévútra tévedt alkotóként emlegeti. *Bernáth Aurél* dualista szemlélete sokáig meghatározta a Derkovits-elemzések módsze-

rét. Bernáth, mint igazi kolorista, nagyra értékeli Derkovits festői teljesítményét, a mondandó durvaságát, a világnézetit attitűdöt azonban elítéli. Ez a kettőségre alapuló, a művészi teljesítményt megosztó szemlélet kísértett a Derkovits-értelmezésekben az 50-es évek végéig, a két összetevő közötti változó előjellel. *Kassák* elemzése Derkovits pályáján kívüli, *Kassák* saját művészetéből eredő szempontokkal közelít az életműhöz: a kezdeti időszak kubista kísérleteitől való eltéréscéért, sajátos, a mondandónak alárendelt térszemléletéért bírálja; nem tudja a modern nemzetközi áramlatokba iktatni. A magyarság és nemzetköziség viszonya a magyar művészet kísértő problémája azóta is, Derkovitscsal kapcsolatban csak *Körner Éva* tanulmányában fogalmazódik meg a kettő valóságos viszonya. *Farkas Zoltán* vitacikkében rámutat, hogy Derkovits jelentősége éppen tudatosan választott munkástémájában, s annak adekvát formanyelvi megfogalmazásában rejlik, művészete így válik adekvátá. Világnézetit szempontból mindmáig példaadó elemzés *Bálint György*é, aki a politikum meghatározó szerepét hangsúlyozza Derkovits művészetében. A nemzeti vonásokat és a nemzetköziséget a forradalmi eszmeiség szempontjából hozza közös nevezőre, feloldva ezzel a korábbi dualista megközelítést.

Derkovits művészetének értékelésében feltűnően fontos szerepet játszanak a képzőművészek állásfoglalásai, akik a hagyomány, előkép keresése közben elkerülhetetlenül találkoznak Derkovits örökségével, kénytelenek szembenézni azzal, s egyértelmű ítéletet alkotni róla, példáját elvetni vagy követni. A Derkovitsról alkotott vélemény politikai állásfoglalássá vált a haladó eszmék mellett vagy ellen, és sokat elárul a művészek saját ars poeticájáról, művészi alkotómódszeréről. Bernáth és *Kassák* már elemzett értetlensége szemléletük zártságából, a művészetnek csupán az őket érdeklő területére korlátozódásából eredt. Értőbb elemző a sors- és eszmetárs *Dési Huber*. Ő figyel fel először tematika és festői kifejezés tökéletes egységére Derkovitsnál: „...hosszan beszéltem vele kollektív kiállításán és utána sokáig gondolkodtam egy kijelentés felett, amit egyik képére mutatva tett: ilyent nem festettek a gótika óta. — Vajon mit akart mondani vele? Ma már tudom, vagy tudni vélem, mit jelentett az: jelentette a régi festői módszer modern alkalmazását, s a világkép, érzés, szolidaritás olyan összefogását, amivel páratlanul áll mai festészetünkben.”

A polgari műkritika a nemzeti jelleg hangsúlyozását állítja szembe a haladó irányzatokkal. *Dési Huber* Derkovits esetében ragyogóan frappáns, ugyanakkor vallomásszerűen lényeglátó választ ad erre: „Vannak küldetéses emberek, költők politikusok, írók, művészek, akiknek életintenzitása messze túlhaladja kortársaik életét. Akikben tömörülnek a dolgok. Az osztály, a nép, a nemzet érzelmei. Akikben összefut minden, ami a nagy egységben él: a fájdalom, az öröm, a szenvedés” és „Derkovits egyéni lírájában inkarnálja osztályát és annak életét, mert — semmi sem közelíti meg jobban az általánost, mint az, ami valójában és legmelyebben egyéni.”

Az elemzett kritikából lényegében összeáll egy viszonylag teljes Derkovits-kép. Igaz, néhány kivételtől eltekintve, munkásságának egy-egy oldalát emelik ki, de végül is valamennyi lehetséges megközelítési szempontot felvetik. A felszabadulás előtti utolsó kritika a *L'Art Hongrois* sorozatban megjelent Derkovits-kötet előszava *Kopp Jenő* tollából. *Kopp* Derkovits művészeti értékeit elismeri, nehéz sorsát azonban nem sorsvállalásként, hanem ostoba proletárgóg lecsapódásaként értékeli. Rámutat művészetének epikus jellegére és összegző mondatában az utókornak ajánlja: „Életműve a művészet belső kérdéseinek megoldásán túl emberi hitvallás is, amely megtagadva minden játékos öncélúságot, utat mutat a jövő fejlődése keresőinek.”

A felszabadulás után megkezdődött a művészeti hagyományok számbavétele. Az értő kritikai előzmények lényegében ismeretlenek maradtak; Derkovits helyét a *Gresham* kritikuskai határozták meg. Bernáth dualizmusát követve kettévágják életművét egy modoros tematikus festőre és egy élvonalbeli koloristára. Az utolsó korszakban is elkülönítik a politikai agitátort a halkszavú lírikustól — az utóbbi javára. Ezzel szemben a hivatalos kultúrpolitika elsősorban emberi és politikai magatar-

tását méltányolta, s nem véletlen, hogy a művészeti kollégiumok az ő és Dési Huber nevével jelzetten indulnak, műveivel kiállítások egész során ismerkedhet meg az eszmélkedő nép. Mindkét szemlélet hiányos persze, s Rabinovszky Máriusz a Szabad Művészet hasábjain a Derkovits-vita keretében méltán hangsúlyozza, hogy politikai hitvallása és festői kvalitása együttesen meghatározó: „Hogy Derkovitsot megértsük, tudnunk kell: szocialista hitét komolyan vette. Olyan komolyan, hogy feltette rá életét... Nem akarta s nem is tudta volna kettősztani önmagában az embert és a művészt.” (1948) Ekkor fogalmazódik meg először a „lobogók Derkovits” eszmeiséget és művészeti mértéket meghatározó jelszava.

1949 után a fejlődés iránya kedvezőtlen fordulatot vesz: az Európai Iskola, az absztrakt irányzatok kiszorulnak a művészeti élet területéről, képviselői visszavonulnak, vagy szemléletet váltva, idegen hangon szólalnak meg. Az előretörő és néhány évre uralkodóvá váló fényképész-naturalizmus képviselői számára Derkovits öröksége már nem példaadó: művészetének korlátját kezdik hangsúlyozni. Neve már nem zászló, de ellenzéki szó, az absztrakt irányzatok, a formalizmus ellentámadása. A jelszó Munkácsy és a szolnoki művésztelep, mint népi művészet, mint realista művészet és mint zsánerfestészet. Derkovits öröksége túl harcra, túl nyílt, túlságosan haladó és hiteles a korabeli hazug, lakkozó magyar művészeti közéletben. A hivatalos politikai és ideológiai vezetés méltányolja ugyan emberi és politikai magatartását, de művészetét formalistának itéli és elveti. Jó példája e kornak a Szabad Nép 1954. április 13-i számában Németh Lajos írása, Derkovits születésének 60. évfordulójára. Eszméiségét elismerve, művészetét a tartalom és forma súlyos ellentmondásának vádjával illeti, bár mentegeti, hogy tudniillik a párton belüli problémák miatt „Nem is láthatott tisztábban, hisz' szükségképpen el volt szigetelve a dolgozó nép alkotó kritikájától. 1919. művészetének hagyománya is azt a látszatot keltette, hogy a társadalmi forradalom együtt jár az ún. modern művészettel; a szovjet szocialista-realista művészet eredményeit pedig nem ismerte. Emberi alakjainak torzítása, leegyszerűsítése ellentétet képez a tartalom mély humanizmusával.” A „dolgozó nép alkotó kritikája” ekkor a rózsaszín naturalizmust jelenti: az erőtől duzzadó, pufók, mosolygó, tiszta munkásfigurát, akiben örmagára kellett hogy ismerjen a gondokkal küszködő, fáradozásának porát ugyancsak magán viselő valóságos munkás. Nem ismerték fel: Derkovits témaválasztásának nagyszerűsége éppen abban rejlik, hogy ezt a piszkos, körülményei által megnyomorított munkást tudta vállalni, aktuális problémáival, napi harcaival — s mindezt a legkorszerűbb és abszolút festői formanyelvvel tudta kifejezni. Tanulságos a cikk befejező része — Derkovits művészete sokban példakép lehet —, itt szólalnak meg legegységesebben a kor „elvárásai”. Kulcsszavak: az őszinteség a pártosságban, a dolgozó nép szeretetében, bizonyítva ezzel, hogy ez hiányzott a leginkább a kor művészetéből. Egyben Derkovits kapcsán kívánja a szerző megerősíteni az ötvenes évek politikai vezetésének fő kívánalmait a művészek felé: Derkovits művészete „bizonyítja, hogy a napi problémákhoz, a kor legaktuálisabb kérdéseire való kapcsolódás nem jelenti a képzőművészet lealacsonyítását, a műfajtvörvények megsértését.”

Ez az elemzés jól mutatja, hogy Derkovits milyen fontos szerepet játszik a magyar művészetben, hiszen minden kor megpróbálja saját arcára formálni, saját elvárásainak skatulyájába beszorítani, saját törekvéseit igazolni általa.

1955-ben kezd oldódni a dogmatizmus szigora. Derkovitsot még mindig formalistának, a burzsoá művészet formanyelvét felhasználónak bélyegzik, de már megjelenhet Fülep Lajos találatból a kor ítéletének igen élehangú megkérdőjelezése: „Szólamma vált Derkovits kezdeti formalizmusa. De hát van-e, aki nem látja? Kit kell tőle megvédeni? Gondoljunk inkább arra, honnan jön és hova jut el vele kora művészete... Egyébként maga Derkovits mindjárt kínálja az ellenmérget is, megmutatja, hogyan kell túljutni az övé és mindenfajta formalizmuson — azon is, ami ma van, nem a múlté, mint az övé, inkább nagyon is virul. Az ő végső igazsága megtaníthatna rá, hol keressük ezt a formalizmust és mit tegyünk vele.” Egyértelművé válik, hogy az ötvenes évek saját formalizmusát igazolandó és leplezendő „fedezte fel” és ítélte el Derkovitsét. Példája így szólamszerűvé,

valójában hatástalanná vált. A derkovitsi példa hű megértése és követése szülte Kondor Béla 1956-os Dózsa-sorozatát, mely ugyanolyan bátran, harcra és élesen kérdez rá kora sorsproblémáira, mint Derkovitsé 1930-ban. Derkovits hívó heroizmusára felel Kondor önemészto deheroizmusa, pontos képet adva a magyar társadalom akkori tévedéssorozatáról, eszméinek a napi gyakorlatban való meghazudtolásáról.

Újabb fordulatot jelentett a magyar művelődéstörténetben az 1958. év, a képzőművészeti életben a Szalon tavaszi tárlata. Bemutakozási lehetőséget kapott ismét minden irányzat. A hivatalos művészetpolitika ismét zászlajára tűzte Derkovits és a haladást szolgáló művészek (pl. a Nyolcak) munkásságának követésre váró jelszavát. Ahogyan korábban a hallgatás és negatív ítélet, most a hozsannázás fenyegette mellőzéssel Derkovits örökségét. A vasfüggöny felment, megnyílt a kultúra számára a nyugati művészet megismerésének lehetősége, a fiatalok mohó éhséggel vetették rá magukat a század nagy művészegyéniségeinek tanulmányozására. Ismét napirendre került a hagyományok újraértelmezése, s benne a Derkovits-pálya végre teljes, egységes szemléletű értékelésének szüksége, melyet Körner Éva Derkovits-monográfiája oldott meg. Az életmű pontos és művészettörténetileg teljes elemzésén túl, Körner Éva is saját korának, az 1960-as évek magyar társadalmának kérdéseire próbál választ adni. Magyarság és európaiság viszonya, egyéniség és közösség kapcsolata és a modernség értelmezése állnak ekkor az érdeklődés csomópontjában. A kérdések kapcsán Derkovitsra vonatkoztatva adott válaszok lényeglátó észrevételek helyzetünk jelenlegi megítélését tekintve is. Általuk megerősödött Derkovits dialektikus, történelmi szemlélettel értékelt helye és szerepe saját korában és a szocialista társadalom jelenlegi tudati közegében egyaránt. Körner rámutat, hogy az elzárkózás, egy lokális-partikuláris problémához való kapcsolódás bizonyos történelmi szituációban történelmileg adekvát, fontos művet szülhet. Az ilyen lokális mű a kor egyetemes szellemi arculatának szerves része. Derkovits idejében a haladó művészet kénytelen volt figyelmét a történelmi szituáció felmérésére és elemzésére fordítani, hogy véleményét elmondhassa róla. A magyar művészetnek ez — a valóság anyaga és a mű közötti közvetlen kapcsolat — a legfontosabb vonása. Derkovits jelentőségének lényege az ilyen értelemben vett aktualitás (politikai eseményekhez való közvetlen kapcsolódás pl. az 1930-as tüntetésre készíti az 1514-es sorozatot, Sallai és Fürst kivégzésének hatása alatt a Kivégzés című festményt). A hatása alatt létrejövő mű azonban mindig elvonatkoztatott, általánosított — nem illusztráció tehát, hanem esztétikai kategória: műalkotás. Szintén esztétikai fogalom a mű valóságükrözésének hitele, a művészi őszinteség kérdése. Derkovits nemzete sorsát és osztálya feladatait saját vallomása szerint is prófétai elkötelezettséggel vállalta. Etikus felelősségvállalása és a kor adottságai kényszerítették rá a magányos vergődést, még legközelebbi szellemi rokonát, József Attilát sem ismerte. Pedig művészetük sokkal több és lényegibb vonatkozásban rokon, mint amire az eddigi irodalom rámutatott. A sors, a személyes nézőpont azonos, mindketten a „város pereméről” szemlélik az életet, ami az adott korban az egyetlen lehetséges korszerű szemlélet, hiszen itt dől el a jövő sorsa. Témaválasztásuk is azonos: a munkások életének történelmi távlatokban való, monumentális igényű ábrázolása (pl. József Attila: Munkások, A Dunánál, Külvárosi éj, Levégtől; Derkovits: Végzés, Kenyeret, Dunai homokszállítók stb.). Alkotómódszerük megegyezik, mindketten egyedi sorsábrázolásból haladnak az általános társadalmi jelenség megfogalmazása felé. Jelképeket teremtenek a társadalmi viszonylatokban felfogott tárgyakkól, humanizálva azokat (pl. a kenyér, a gazdagon megrakott kirakat, a proletár lakása stb.).

Derkovits figurái azonban az általánosítás ellenére mindig megőrzik sugárzóan hiteles egyéniségüket, sohasem közelítenek az ötvenes évek sablonmunkásaihoz. Igaz ugyan, hogy teljes egyedülletben dolgozik — a korábbi kritika erősen támadta ezért —, de nála a lényeg, hogy a megközelítés aspektusa közösségi: kora minden meghatározó kérdésében állást foglal, azonnal reagál az eseményekre. A szocialista közösség — amely ekkor még csak szerveződő, inkább tudati, sorsközösség — általa szólal meg, benne ölt testet, akkor is, ha ez nem jelentett

szervezett egységet, valóságos csoportot. Az emberek tömege — s ez korunk tanulsága is — nem mindig közösség, tényleg vezethet tehát Derkovits ilyen értelmű megközelítése. Derkovits kapcsolatának lényegét a szocializmushoz Fülep Lajos fogalmazta meg pontosan: „Semmi sem pótolhatja az emberek egymáshoz való viszonyának emberségességét. A szocializmus azt vallja önnön céljának és értelmének, amit az emberiség céljának és értelmének tekint. Arra a kérdésre, hogy Derkovits melyik szocializmus ügyét reprezentálja, melyikkel azonos, könnyű a válasz. Ezzel.” Ezek pedig — a jövő közösségi feladatai — még nem valósultak meg. Derkovitsnak tehát van szava ma is a jövőhöz, s művészete egyértelműen és vitathatatlanul közösségi indíttatású és célzatú. Szépen fogalmazza ezt meg Körner Éva: „ez a maguk vállalta sors volt a rájuk szabott feltételek közepette a legélesebb és legkülönb válasz: így léptek be a jövőbe.”

Két kérdés, a magyarság-európaiság és az egyén-közösség viszonya már részben megválaszolódott az eddigiekben Derkovits kapcsán. Hátravan korunk kulcskérdésének, a modernségnek értelmezése. A modern nyugati művészet utolsó fél évszázados fejlődésétől a magyar művészet mesterséges elzárása komoly problémákat — beszűkülést, majd feloldása után mániákus szolgai utánzást — eredményezett. Napjaink kérdése, hogy e nyugati hatások követésének megvan-e a belső szükségesség, nem pusztán divatutánzás-e. Mivé válik, milyen önálló és immár hazai szituációból fakadó problémára tud válaszolni a kívülről jött hatás, gondolatébresztő segítségével. Lényegében a modernség kérdésével szembesíti a mostani kiállítás kapcsán Derkovitsot mindkét megjelent kritika. Major Ottó: *Halhatatlan-e Derkovits?* című cikke (Népszabadság 1979. nov. 18.) a megváltozott helyzetet elemzi mély elkeseredéssel, mivel korunkban a világnézeti elkötelezettség, a történelmi érzék és a moralizálás nem divat a művészek körében — így Derkovits követéséről beszélni reménytelen. Vadas József konkrétan és nyíltan fel is teszi a kérdést (Csillag a püspöksüvegen, *Élet és Irodalom* 1979. okt. 27.): „Létrehozható-e ma is a derkovitsi értelemben vett, a társadalmi feszültségeket végletesen kiegyensúlyozott képi dramaturgiává alakító szintézis?” Az ő konklúziója sem biztató: „életműve... Szabályt erősítő kivétel, amelyet éppen ezért nem annyira követni lehet, sokkal inkább tisztelnünk illik. Kell.” Társadalmunk, mindennapi életünk ege nem felhőtlen jelenleg sem, s az elefántcsonttoronyok alapzatai gazdasági problémáink következtében ingadoznak. A kortárs magyar művészet útja ketté felvezethet ugyanúgy, mint Derkovits idejében. Felszíni esztétizmusban, mely nem vesz tudomást a való világról; erre módot ad a jelenlegi játékos manierizmus: a szokatlant, az újszerűt és meglepőt üldöző formanyelvi kísérletek burjánzása, mely egyben egy új akadémizmus kialakulásának veszélyét is magában rejt. A másik az, amit Vadas is pregnánsan megfogalmaz Derkovitsra: „A maga világában körülnézve foglal állást a maga világának eseményeiről. És nem akarhogy. Olyan eleganciával, bájjal, humorral, amilyenre csak a legnagyobbak képesek... Munkája minden eleme a mondandót szolgálja.”

Krunák Emese

Fábry Zoltán szellemi öröksége

Máig úgy látjuk Fábry Zoltán emberi és írói arculatát, miként azt a hű barát, Forbáth Imre egykor, a második világháború előestéjén, ránk örökölte. Tulajdonképpen két Fábry-arca pillanthatunk. Az egyik a lágyabb, a szelídebb, az Emberirodalmat közvetlenebbül kifejező („szerette a kristályos csöndet, / az illatos-édes jászminbokrokat, harmatos fenyők árnyékát, / szemlélni halványkép tájakat / s a művészet hús gyöngyeit — az ember kezében, / melyről lehullott már a bilincs”). A másik arc keményebb, markánsabb vonásokat visel, az antifaszizmusát, az embertelenségnek kérlelhetetlenül ellenszegülőét („a műfaj neve: antifaszizmus”): „néztek, milyen kemények lettek az ő szemei / és karcolók, mint összetört üveg, / s a lágy

művészkezek ököllé görcsösödtek, / a hangja rekedt s félelmes, mint beteg farkas / az élet bora keserű lett az inyén... / magányossága barlangjában fázékonyan gubbasztva / várja a melegítő napot”.

E kettő ötvözte: a stószai életforma, s annak az embernek az alakja is, aki megfogalmazta és tartalommal megtöltötte a vox humanát s az erkölcsi realizmust. A Fábry-életmű tiszta szellemiségének (emberi és írói tisztaságában senki sem kétkedhet; még akkor sem, ha elvei egyikével-másikkal — jogosan — vitáznunk is kell) és humanizmusának fényénél félelmesen mutatkoznak meg a fasizmus, a barbárság, a zsarnokság sötét erői. Fábry Zoltán akkor indult el írói pályáján, amikor a vad háborúban (az elsőben), emberek millióinak tömegéből, elfúlóan, néha alig hallhatóan szólt Ady; Fábry Zoltán — kikerülve az embervesztő pokolból — a maga számára életre szólóan, és mintegy testamentumként a következő korszakoknak — mentette át Ady szellemét, sorait: „S megint élek, kiáltok mást: Ember az embertelenségben”. Meg kellett teremtenie az emberirodalom alapjait, ki kellett dolgozni tételeit — túljutva az antimilitarizmuson, jeleznie kellett azokat az új erővonalakat, amelyek a fasizmus hatalomra jutása előestéjén kibontakozóban voltak. Aztán... Aztán meg kellett keresnie a tiszta forrásokat („cantata profana motívum”), amelyekből táplálkozva megállhatott bárki is, ha ember és író akart maradni a szennyes áradás idején; a humánus forrásait, melyek tudatában korábban antimilitarizmusát, majd az emberirodalom programját, utóbb antifaszizmusát megfogalmazta. Az emberség — és az emberiség — mércéjét. Stósz csak így találkozhatott Európával, a világgal.

Ma már a Fábry Zoltán-i szellemi örökséggel kell szembenéznünk — ezt kell felmérnünk, értékelnünk, elhelyeznünk a XX. század kortársi irodalmában.

Amikor 1970. május 31-én riadtan jajdult a hír, hogy Fábry Zoltán, a csehszlovákiai magyar irodalom kiemelkedő egyénisége, író, publicista és kritikus meghalt, egy dokumentum s egy nyilatkozat körvonalazta ismételt az életmű lényegét, s vetett ugyanakkor villanásnyi fényt a stószai életformára is. A kettőre együtt, azonos intenzitással.

Nyolc nappal halála előtt, a borsodi békeküldöttség tagjainak ezt mondta: „Nem járhattam be Európát, de azért itt van Európa”; arra a kérdésre pedig, hogy miben látja a „stószai mérték”, a vox humana lényegét, így válaszolt: „Elsősorban antifaszizmust értek alatta, embertelenségnek ellenszegülő emberséget. Arra törekedtem, hogy ami bennem a legjobb, azt adjam át másoknak. Stószról néztem a világot, elsősorban Európát, de hiszen én sosem voltam magányos, barátaim voltak Európaszerte, az újságok, könyvek, soha el nem apadó levelek elhozták nekem az eseményeknek nemcsak a hírét, hanem a lényegét is. Igen, arra törekedtem, hogy legjobb éneket valósítsam meg írásaimban...” Nemzetiségi aspektusból nézve pedig, így vallott ugyanerről: „A nemzetiségi írói lét egy humánus plusz etikai többletet termel ki. Miért? Vissza kell kanyarodnunk a békéhez. Senki a kölcsönösséget úgy nem szorgalmazza, senki a türelmet és jó akaratot úgy nem szomjazza, mint épp a kisebbség, mert senki se lát annyira üdvösséget, megváltást a humánumban, az emberségben, mint a kisebbség; ez, ennyi a megmentője, megtartója, lényege, élete és elkötelező küldetése. Az, amit én úgy hívtam, és amivel immár életem művét jelezni fogják: vox humana...”

Életművének e gondolatiságát fűzi szorosabb egységbe, vonja egy körbe, meglehetősen zárt körbe az említett, néhány hónappal halála előtt rögzített végrendeletében. Mivel Fábry Zoltántól összefüggő önéletrajz, ilyen jellegű vallomás nem áll rendelkezésre, s a vallomásértékű megnyilatkozások, „lírai futamok”, néha „sikolyok” stb. műveinek, cikkeinek láncolatából, levelekből, fájdalmas megjegyzésekből hámozhatók ki — ezekre az elszórt, időben gyakran egymástól távol eső töredékekre vagyunk utalva. Többnyire akkor szaporodtak el ezek, amikor a történelem, vagy a makacs faggatózó kikényszerítették Fábry Zoltánból. Az ő esetében ezért kap a végrendelet a szokottnál is erősebb nyomatékot. Nem csupán „végrendelet” az, hanem

olyan írás, mely szorosan összefogja a Fábry-életmű lényegi kapcsolatát a stószai tájjal, stószai életformával. Íme: „Az író legigazibb öröksége a mű: könyveinek, írásainak összessége, hatása, továbbélése... Az irodalmi közvéleményben személyem, művem és stószai létem egyé keverődött. Stósz nélkül nincsen Fábry-mű és nem lehet Fábry-émlék. Stósz legenda lett, mert valóság volt. A jelzők ezt egyértelműen bizonyítják: a stószai mérték, a stószai ablak, a stószai őrhely a magyar irodalom és ezen túl a közép-európai kultúra fejezetcímei lettek. Stósz már életében zarándokhely lett. Stósz és a Fábry-mű realitását, egységét biztosítani kell, mint hagyatékot, mint elkötelező örökséget... Végrendeletemmel nem akartam sem többet, sem kevesebbet, mint szlovákiai magyar lényegünket, a vox humanának látható emléket és továbbható folyamatosságot biztosítani. Stósz és jómagam a vox humana fogantatásának, dajkálásának, kifejeződésének — úgy hiszem — nem voltak méltatlan tényezői és ezért elvárhatják, hogy az utánuk következők ne feledkezzenek meg rólunk.” 1970. január 20-án írta le ezt Fábry Zoltán; kapcsoljuk csak össze a gondolatot az 1937. április 18-i cikk zárogondolatával (*Fegyver s vitéz ellen énekek*): „Vegyétek: ez a mi mondanivalónk. Ennyi a mi értelmünk és örökségünk!”

Amikor Fábry Zoltán eltávozott az élők sorából, a döbbsz csendben a gondolat alig tudta felmérni a veszteség nagyságát; de tudtuk azt — ebben az országban, s ez ország határain kívül, szerte Közép-Európában —, amit a stószai temetésen Győry Dezső így fogalmazott meg nagyon találóan: nemcsak nagy ember volt, hanem emberi nagyság is. E felismerés tudatában — s kellő kritikai igényel is — határozottan meg lehet fogalmaznunk a megmásíthatatlan tény: gazdagabbak lettünk egy örökséggel, de mérhetetlenül szegényebbek egy emberi élettel, emberi nagysággal.

Fábry Zoltán szellemi öröksége ma már határozott körvonalakban tapintható ki, életművében az egyetemesség és nemzetiség soha nem rekeszthették ki egymást; a haza és haladás gondolata, az emberiség ügye valóság volt számára, s egymástól elválaszthatatlan. Fábry Zoltán ezt életével, magatartásával és műveivel igazolta. A pályaindító pillanattól haláláig egyik központi alakja, intenzíven tevékeny részese volt a csehszlovákiai magyar irodalomnak, az egyetemes magyar irodalomnak, az európai antifasiszta irodalomnak.

Még mit jelentett és jelent Fábry Zoltán élete és munkássága, szellemi öröksége?

A tanúét és tanulságét: a Fábry-életmű — súlyos örökség, élő és perlő hagyaték. Telítve kínzó emberi és társadalmi, nemzetközi és világnézeti mondanivalóval. Az író — amíg élt — idézett és idéző volt egyszemélyben. Korparancsot teljesített, miközben a gondolat és a béke igazát védte, igazságát képviselte. Az idő fogságában élt, s úgy hirdette: az író — elkötelezett ember, aki erkölcsi magatartásával felelősséggel tartozik a társadalomnak, hazájának, az emberiségnek. Az idő rabságában élt, s így aligha véletlen, hogy újra és újra felidézte Ady, József Attila, Radnóti Miklós és Bálint György („az idő rabságában”) igazát. „A valóság igaza: a gondolat igaza” — írja Fábry az Európa elrablásában — „a gondolat igaza: az erkölcsi valóság igaza. A kötelező ellenállás: a változtatás igaza. Az emberséghez méltó értelem és a felháborodás igaza...” A vox humana, s az erkölcsi realizmus így kap konkrét tartalmat.

Stósz fórum lett, mert Fábry Zoltán azzá tette; az emberi értékek és kapcsolatok fórumává. Itt alakította ki Európa stószai kritériumát; szinte öntörvényűen, de a történelmi valóságtól soha nem függetlenül! A XX. század története, „hadköteles századunk” történelmi eseményei ezt megkövetelték. A valóság nem engedett kibúvót, nem nyújtott felmentvényt. Fábry Zoltán pedig korának, valóságának, századának a gyermeke volt, különben soha nem tudta volna megfogalmazni a valóságirodalom szociális és szocialista igényű, majd tényleges erejű tartalmát.

Fábry Zoltán felkutatta és feltárta a társadalmi együttélés emberi viszonyait, az élet legmélyebb, legtragikusabb, legveszélyesebb és leginkább veszedelmes, s egyben titokzatos régióit. De meg tudta mutatni a napfényes csúcokat is! Ezek is részei az író szellemi örökségének.

Életében sem volt kétséges, de halála után azonban végérvényesen teljessé válhatott a felismerés bizonyossága: Fábry

Zoltán sajátosnak tűnő életműve Szlovákiában, Stószon valósulhatott meg, válhatott olyanná, amilyenek megismertük. Az antifaszizmus stószai őrhelyén tudta ő megejtő szuggesztivitással gerjeszteni a hitet az irodalom hivatásának létjogosultságáról. Stószon tudta betölteni a hivatást, mely reá bízott: hídnak lenni nemzetek és népek között, a szakadékot áthidalni Közép-Európában, s így hűnek maradni korához, s teljesíteni a korparancsot. Így bontakozott ki a Fábry-életmű nemzetiségi területen, több nemzetiség közösségében.

A ragaszkodás a tájhoz, Stószhoz, nemzetéhez, népéhez, a haladás, a szocializmus eszméihez (a szocialista vox humana-hoz), az emberséghez s emberséghez — egyként voltak és maradtak életművének jellemző vonásai, sőt összetevői. A jogos nemzeti öntudat éppúgy, mint a korunkban ettől már elválaszthatatlan internacionalizmus.

A stószai őrhelyről, vigyázó posztjáról mindig ezt üzent Fábry Zoltán cikkekben, levelekben, s ezt sugalmazta a személyes beszélgetésekben. Így teremtette meg a stószai mértéket, sőt arra is kísérletet tett, hogy létrehozza a stószai szintézist is. E mértéknek és szintézisigénynek lényege és tartalma: a humanizmus mértéke és példamutatása, az antifaszizmus mértéke és tartalma.

Valami különös feszültség vibrál a stószai magány és a világra, Európára tárulkozás vágya között. Fábry Zoltán is érezte a magányt, amelyet áldott („a magány szigorú bíró: kirekeszt, de be is fogad. A magány jó barát: az író nincs egyedül... A magány az író egyik legnagyobb privilégiuma” — *Stószai délelőttök*) és átkozott („volt idő, mikor utolsó menedékem az erdei patak volt: szobámból, mely cellám lett, a patakhoz szaladtam — lélegzetet venni: csendet és tisztaságot!” — *Palackposta*). Kimondhatatlan erővel ívelte át a roppant szakadékot. „...csak magamból meritve fedeztem fel az egyedüllét nagy ajándékát: önmagammat, mint a gondolat és az erkölcs erőforrását, hitelét és zálogát” — írta le egyhelyütt. Ebből kristályosodott ki az egyik, talán legmaradandóbb Fábry-formula („a műfaj neve: antifaszizmus”) mellett az antifasiszta Fábry Zoltán hitvallása, emberi-írói krédója: „A szellem: erkölcs. A valóság: erkölcs. A kettő szintézisét erkölcsi realizmusként kell tudatosítanunk.”

S ki volt a tanúja a belső, a stószai benső, legrejtettebb vívódásnak, mely — gondolatfutamain — soha véget nem érőn terjedt tova: „...európai tudatodat, humanizmusodat akarod táplálni...”, hogy mindezzel perlekedjen-vitatkozzon a tudat leginkább rejtett szféráiban: „A gondolat igazát kell önmagam-ból kivajúdni”. Ez felelet volt arra a kérdésre, hogy „nincs többé ráció?” S nem áll meg a kérdéssor, faggatózik tovább: „Nincs többé erkölcsi elkötelezettség?! — Én csak ennek létét érzem, áldom és vallom. Az erkölcsi törvény bennem: nincs, ami megcsalhatná, elorozhatná. Te poszton állsz: üzd el a félelmet!”

Stósz volt lakójának, Fábry Zoltánnak ez legrejtettebb üzenete; szellemi örökségének egyik bővízü forrása, az antifaszizmus stószai őrhelyének ránk testált üzenete.

Alekszandr Gerskovics, a szovjet kutató a Fábry-formulában fogalmazta meg a szellemi antifaszizmus európai jelentőségét. Erre szinte ráfelel — igaz, időben korábbról — Fábry Zoltán, amikor azt írja: „Mit tehetek én? Én csak az íráson át tudok felegyenesedni, csak a hangommal tudok használni...” Ennek jegyében fogalmazta meg a hídszerep fontosságát is. „A hídszerep... nálunk nem volt és nem lehet frázis. Ha a hidat felrobbantják: közöttünk csak a gyűlölet folyama hömpölyög...” E gondolat egy más aspektusból megközelítve így fogalmazódik meg Fábry Zoltán tolla nyomán: „...az emberség forradalmárai vagyunk, egyszerű létünkkel nem lehet más célunk, mint a legnehezebb: az emberséget emberségre nevelni, szuggerálni, forradalmasítani...” Korparancsot kellett teljesítenie, akkor, amikor a világháborúk véresen sodró áradásában élt, amikor a fasizmus szennyesen hömpölygött végig a világon. Párhuzamként gondoljunk Karel Čapek 1936-os nyilatkozatára a kultúra hídszerepéről; vagy gondoljunk a publicista Fábry szlovenszkoí költő-ikercsillagának, Győry Dezsőnek poétai meg-

nyilatkozására, melyet nem kevésbé könnyű körülmények között hitt, hirdetett és írt le: „mindnek kívánom, amit egynek. / hiszen közös a nyereség, / én minden népet félték attól, / amitől félték az enyém”.

Győry Dezső egy ízben azt is leírta: „Nem kérlek most, de tudja egykor az új évezred, hogy tudom: lesz értelmünk...” Ez újabb párhuzamra ad lehetőséget, hiszen idéznünk kell a Győry Dezsőéhez hasonló felemelkedéseket és reménytelen alázuhanásokat, Fábry Zoltánét; Balogh Edgár találó szavaival — a „halálos tehetetlenség magányát”, a hangyajáratok „törvényeit figyelő, igaz remete társadalmonkízülségét.” De hadd emlékeztessünk arra a csodálatosan felfelé ívelő, s az egész életművet befejező, betetőző Fábry-reneszanszra, amelyet szintén Stószon teremtett meg az író, aki (mielőtt még elindulhatott volna a felfelé vezető útra és úton), a halálosnak tűnő leszorítotttságban — Stószról — kikiáltotta önmagából az emberek, a világ felé: „Bízzatok!” A Győry Dezső-i „lesz értelmünk” biza-kodás hasonlítható ehhez.

Fábry Zoltán tovább is lép. Egy ízben Gottfried Kellert idézte. (Keller így írt: „Csupán egy vértelen burzsoázia akarna megmaradni azon a fokon, ahol és ahogy vagyunk, egész terhével egy félig korhadt ágon csüngve és annak néhány bogóját rágicsálva, míg az egész nem bukfeneczik a mélybe...”) Fábry ehhez a következő megjegyzést fűzte: „Kitűnő meglátás, plasztikus kép, csak épp a XIX. század szülötte. Micsoda idilli szövegezés ez a burzsoázia XX. századbeli, a világháborúk eredményeihez és a vilákkatasztrófákhoz képest! A mélybe való bukfeneczés nem olyan egyszerű, vértelen és zajtalan. A futamot a végponton vaduló és vadító csökönyösség váltja fel. A katasztrófa: istenek alkonyának ördögi színjátéka!” Íme: a két világháborút meg- és átélte XX. századi ember glosszája, amely határvonalat húz a XIX. és a XX. század között.

Lehet-e ennél plasztikusabban megrajzolni, a kortársak elé tárni a háború — s tegyük hozzá: a fasizmus — lényegét? Azt, hogy kik ennek előidézői; azt, hogy miként rántanak bukásukkal mindent?! „Istenek alkonyának ördögi színjátéka!” Megdöbbenő az a kép is, mely mindennek nyomán Fábry Zoltán gondolatrendszeréből, immár szellemi örökségéből előtűnik ki-rajzolódik. Megdöbbenő és ijesztő a mélység, melyet érzett; a világosság és sötétség, miknek irtózatot ellentététől szinte egész életében alig tudott szabadulni.

De a veszélyeket érezte a nacionalizmus-internacionalizmus kapcsolatában is, amely a soknemzetiségű területen fokozott mértékben jutott kifejezésre. Nacionalizmuson — miként ő is — a jogos nemzeti önértéket értjük, szoros és elválaszthatatlan kapcsolatban az internacionalizmussal.

Közismert, hogy posztumusz kötetének — *Vigyázó szemmel* — zárócikkében, többek között, ezt írta: „Népek, nemzetek, kultúrák és emberek közelítésében, közeledésében a kölcsönösség tudata a döntő. Az internacionalizmus ad és kap. Gazdagítás és gazdagodás a velejárója...” Más helyen pedig úgy fogalmazta meg ezt, hogy „az internacionalizmus az összehasonlítás és egyeztetés legjobb alkalma. Értékmérő humánus... Az internacionalizmus alapjellege a türelem. Ezzel és ezáltal realizálható a lényege: a közeledés és közelítés. Emberek az emberiségben találkoznak...”

Az antifasizmus stószói öröklésének szinte mottója lehet immár: „A nemzetköziség nemzetek javának közössége. És ez a közösség kibonthatja az egyes nemzetek egyéni sajátosságait, vegyi összetételét, realitását...”

☆

Az immár tíz esztendeje elhunyt Fábry Zoltánra emlékezünk, Stósz egykori lakójára, a stószói életforma csodálatos és szuggesztív kialakítójára, a szlovákiai magyar irodalom és kritika egyik alapítójára, a vigyázó strázsálóra, akinek számára nem létezett elveszett poszt. Örökségét magunkénak valljuk, tévedéseivel — melyeket nem tudott kikerülni a nagy történelmi zivatarokban — vitázunk. De nagyra becsüljük őt. Fábry Zoltán: része, életműve: immár szerves alkotóeleme a közép-európai, sőt európai haladásnak.

Kovács Győző

Kölcsey és Fábry Zoltán

A magyar irodalom legnagyobb képviselői mindig szem előtt tartották az európai mértéket. Fábry Zoltán nem pusztán képviselője ennek a magatartásnak, hanem egyik kiteljesítője is. Gondolatköre, életműve a szó legnemesebb értelmében európai. Korán magáévá tette azt a gondolatot, melyet Thomas Mann Settembrinije így fogalmazott meg: „A kajánság a bírálat szelleme, a bírálat pedig a haladás és a felvilágosodás forrása”. Ismeretes, hogy ebben a szellemben már az 1920-as évek elején az európai mértéket mint a kisebbségi sors fedezetét állította szembe a kor sovinizmusával. Így válhatott Stósz olyan jelképpé, mint egy évszázaddal előbb Széphalom, vagy éppen Szatmárcseke: írói magányt és nagy társadalmi küzdelmeket magába sűrítő fogalom. Kölcseynek és Fábrynak már ebben a látszólagos magányba kényszerülésében is van valami közös, bár kétségtelen, hogy Stósz maga korában többet jelentett, mint Szatmárcseke: egy európai szintű irodalom és sajtó egyik központját. Nem tekinthetjük tehát véletlennek, hogy Fábry tanulmányt szentelt Kölcseynek, hanem inkább önnön helyzetének tudatosításaként kell értékelnünk.

Elég, ha a két jelentős 1938-as Kölcsey-tanulmányt összevetjük: Révai József irodalomtörténeti értekezés, a Fábry romantikus-expresszionista hagyományokat tartalmilag és formailag újjáteremtő önvallomás. Mindkettőt jellemzi azonban a marxista történelmi látásmód, s a jelennek szóló üzenet: az antifasizmus gondolata.

Mint Kovács Sándor Iván megállapította, „Fábry a név- és címadás mestere. Elnevezései, sajátos terminus technicusai definitív erővel bírnak, sokszor a fogalom egyetlen lehetséges egzakt pontosságú meghatározását adják” (*Jelenlevő múlt*). A Kölcsey-esszében is nagyszabású szellemi teljesítmény játszódik le az olvasó szeme előtt: fogalmak azonosítása és ellentétbe állítása, egymással való helyettesítése. Fábrynál azonban ez sohasem válik pusztán logikai játékká, mert mögöttük az emberiség legidősebb kérdései állnak. Filozófiai kifejezésekből épít metaforákat: így válik csaknem költészetté a mű. Az ilyen kifejezőeszközökkel a romantikus és az expresszionista esszé követi, s hogy a romantika aktív áramlatához nemcsak a német expresszionizmus által kapcsolódik, hanem közvetlenül is folytat bizonyos magyar hagyományokat, azt mutatja a múlt században megtalált szellemi rokon: Kölcsey.

Fábry megközelítése mindig szem előtt tartja az esztétikai szempontokat, de sohasem egyoldalúan esztétizáló. Hogy milyen finom esztétikai érzéke volt, azt számos idézettel lehetne bizonyítani akár a *Harmadvirágzásból*, akár a *Res poeticából*. Látunk azonban azt is, hogy Fábrynál ez természetes erkölcsi érzékenységből fakad. A legnagyobbakról — így Kölcseyről — szólva föl sem merülnek számára esztétikai kérdések. Ez természetes is, hiszen (mint Turczel Lajos írja) „a vox humana, a humánus melletti elkötelezettség az ő írói magatartásában, és a tőle megkövetelt írói művészi magatartásában és alkotómunkában egyaránt a fő követelményt jelenti: olyan elsődleges principiumot, amely minden más követelményt — az esztétikait is — megelőz, s jelentőségében fölülmúl” (*Mű és érték*). Antifasizmusa, társadalmi forradalmisága mögött mindig ott van az a kemény erkölcsi tartás, amely nemcsak publicisztikájában, hanem leveleiben is megmutatkozik. Ilyen alapon válik a Kölcsey-esszé egyik leglényegesebb gondolatává az írói felelősség hangsúlyozása. Mint a *Palackposta* egy másik írásában olvashatjuk: „A szó: erkölcs, mert passiója csak felelősségnek lehet” (*Szegény férfi panasza*). Fábry Zoltán azért írhatta le ezt, mert meggingathatatlan meggyőződése volt, hogy az író képes a világot megváltoztatni. Költészetesztetikája emlékeztet a romantikus

(Folytatás a 19. oldalon.)

Petróczi Éva

J. A. gyűrűje

Kamasznagyapánk, vedd
elkészt
nemesi gyűrűd:
mosóvízkék akvamarinba
vésett szappant és sűrűlőkefe-sűrűt
beragyog, nem romlik
az arany jelmondaton:

„Jaj, szeresetek szilajon!”

Rózsa és kenyér

„Enyém, enyém!”
kaptak a hulló szó után
fegyelmzetlen,
vagy inkább
fegyelemfelelt
mozdulattal
a taps engedelmes
ritusához szoktatott kezek.

Rózsát szórtam
közéjük, s kenyeret.

Kosaramba fogódzva élek,
míg osztanom lehet.

Nyár északon

Aino anyó kertjében
aeol-hárfa zengett,

a fák tövén
sötétben guggolt az áfonya.

Verset írtam: „az éj fehér,
kék kantele a víz.”

Hol van Aino,
s a füligtintás kamaszlány,

merre vágat
az éjszakák fehér rénszarvasa,

milyen volt
az áfonyaíz?

Verset írok: rázza a szél
hárfakalitrám rácsait.

Szöllősi Zoltán

Hagyj el!

régi ősz ez
bronz ág rézlemez levél
könyök a kő földbe süppedt
a nap áldozat-fehér
holtpont úrfelmutatás
papja sincs
fákon és fűvön gyűrt ragyogás
testről leszaggatott ing

áll a pusztulás: ím a ház
téglahúsa romokban henyél
és tartja a napot akác
arc súlyától beszakadt tenyér

képeim lásd el nem múlnak
nem dob az idő semmit partra
az éhes jelennek múltat
pihen az isten folyó-karja

Visszajöttem félutamból

Megkezelt ez az év bennünket. Keményen. Édesen. Meg hát, kegyetlenül. Hegyeket mozdított helyettünk, bámulnunk kellett — csak bámultunk —, a világ milyen egyszerű! Hegyeket döntött ránk huzug kedvességgel — csak bámultunk: ennyire súlytalan?

Göngyölödtünk kéz nélkül, láb nélkül. Mindenféle irányítás nélkül. Hihetetlen is, hazug is egy ilyen mondat. Végtere is az ember vagy irányul, vagy irányítják. Ha egyik sem, akkor „bakkecske”. És ha pusztán bakkecske, akkor mi van — kérdezhetnénk. Alkalmanként toppant, mint a baknyúl.

Haraptam, öleltem, követeltük a kedvességet, mondván: erre, csak erre születtem — „Hogy kurvák vegyenek körül, mi?” —; és, minthogy a kedvesség általában nem kellemetlen az ember fiának: förödöztem, lubickoltam tavában.

A tó többnyire egy ágyból, egy térdig érő, kétszemélyes sátorból, valamint e sátorban elhelyezett, egy főre mért matracból, egy könyvtár padlójára terített paplanból állt. Ez nem nagy lubicka, de ha hozzászámoljuk a szükszavúság miatt elhagyott Duna-parti padot, a pad alját, a bgy-i katonatemetőt, a zsidótemetőt, egy a századfordulóról megmaradt természetes fürdőkádat (tele tűzforró vízzel), úgy tavacsánkát — kis nagyképűséggel — nevezhetjük akár Kaspi-tónak is.

Egy idő után már úsztunk — hol vannak a gondok hegyei! „Os-toba. szaros kölyök!”

(Mielőtt félreértésekbe bonyolódnánk: az idézetek asszonyunktól valók!)

Tehát ott tartunk, hogy a felelősség komoly dolog, különösen akkor, ha figyelmen kívül hagyása telitalálat-egyszerű szavakban materializálódik... — No ... hát ... ne ... bonyolítsuk ... segítünk az olvasónak.

Felelőtlenység. Mi is a felelőtlenység?

Meglehetősen felelőtlen cselekedet, mondjuk, mindennap berúgni. Amikor úgy is csak a megélhetésre keresi meg a bérből élő a pénzét.

MFCs, mondjuk, részegen a gyerekek előtt belemenni a patáliába, amikor is — természetesen — igaza asszonyunknak van; és ne adj' isten: még meg is pofozni ráadásul. (Képzeljük el, a gyerekek ordítanak, mint a sakál, a szomszédok fülelnek, megjegyzéseket tesznek, esetleg mosolyognak — mert ezek a szomszédok mind egy szálig ilyenek. Milyen kellemetlen! És azt mondják, hát ezek is így élnek? Mert, ugye, évekig mi tettünk megjegyzéseket, évekig sikerült eltitkolni belső válságainkat.)

(Egyet vessünk fejünkbe: gyerekeink anyjuk szoknyájába kapaszkodnak, bömbölnek, könnyük, taknyuk összefolyik, az anya és az apa rángatja, üti egymást. Érzik a kép súlyát?! És a kisebbik gyerek egy hét múlva, hónap múlva, ha a televízió erős hangjára felébred, kiugrik a kiságyból, anyjához fut és remeg, mint akkor.)

Ki teremt ilyen helyzetet?

Ki(k) teremti(k) meg a helyzetet az ilyen állapotokhoz? És ha teremti(k), persze magyarázzák. Magyarázat nélkül nem baj a baj (magyarázat=bűnös). Nem mindegy, hogy ki magyaráz. Ki indokol. Minden esetben a másik az ok (ok=bűn; bűn=válóok).

(Szeretnénk idejekorán leszögezni a fölös vádaskodás elkerülése végett: mi semmiféle antialkoholista-liga alkalmazásában nem vagyunk. Mi nem vagyunk feministák. És távolról sem! Csak néha rádöbbenünk a hegy súlyára, a tó hőfokára. Csakhogy akkor már a hegy rajtunk van és vízesek vagyunk — és a tó nem lök ki, csak úgy magától, magából!)

Meglehetősen felelőtlen cselekedet, mondjuk, háromszáz forintért kiírni magunkat, azzal a felkiáltással, hogy felássuk a kertet és dugványozunk, ültetünk, kimeszelünk — tavasz lévén. Helyette, mert az ásnivaló földet sárosnak, a meszelnivaló meszet darabosnak találjuk, napokon keresztül — mondjuk ki kerek percc: betegállományunk ideje alatt — a szomszédokkal sakkozunk, megisszuk a maradék borát, de mert az savanyú, reggel pálinkát viszünk.

És asszonyunk, mert nem nézi el, hogy a kert ásatlan, a fal megszeletlen, munka után elvégzi mindazt helyettünk. MFCs, mondjuk, amikor asszonyunk napokon keresztül minden este azzal alszik el, hogy „de, apó, el ne felejtss kedden a gyerekért menni az óvodába, nekem szülői értekezletem van”. Ó, hogy felejteném el! És mit tesz isten, kedd délelőtt kiderül, hogy a műhely életbevágón fontos kispályás meccset játszik a szomszéd műhely csapatával és lehetetlenség nem elmenni, mert senki más játékára nem számítanak annyira, mint éppen a miénk. Mit tegyünk? Aztán a láz ránk is átragad, el is feledkezünk az óvodáról — csak miután fél hétkor elindulunk hazafelé, győzedelmes meccs utáni örömmel meg a sörökkel, melyeket a Dimrov téren gurítottunk le: ünnep lévén.

Most aztán mondhatjuk neki, „anyókám, két gólt rúgtam!”

All a bál!

(Hazamenni nincs kedvünk!)

Túlórakat vállalunk. Hogy a kocsmaköltségeket fedezni tudjuk, elkezdünk rendszeresen lopni a munkahelyünkről. Ki ezt, ki azt. Kinek mihez van tehetsége. Kinek mit kínál a helyzete. Kinek milyen aktív társai vannak, hol mennyire alkoholista a rendész!

Elkezdünk rendszeresen és nagyban fuszni. Ezerforintos, tételekben. Ha a csatornák megnyílnak, már csak az alkalmakat kell lesnünk, az értékesítés nem gond. A gazdaságtan nyelvével élve: meg kell találnunk a legbiztosabb, legmegbízhatóbb piacot érvényesülésünk érdekében. (Jömagunk egy egész járást láttunk el névkártyával, esküvői meghívóknak ötven fajtájával, reklámcédulákkal. A piacunk tágas volt tehát. A két év alatt legörgettünk kb. egy hektó Lánchíd konyakot. Kártyán elvesztettünk annyit, amennyit nyertünk. Flipperben már nem ilyen virágos a kép.)

Elkezdünk rendszeresen szerencsejátsszani. És, mint az amatőrök általában: elkezdünk rendszeresen veszíteni. És adósságokat szerezni. És a bajok — igazából — ekkor kezdődnek. Új ismerősök új körébe kerülünk, ahol nem számít ötezer pengő forint. Mi majmok vagyunk. hiú kis jószágok: formánkat megtartjuk, túllícitálunk mindent és mindenkit. Szeretőt tartunk, cimboránk kulcsot ad, kikészíti a törölközőt. Már sokat kell lopnunk, már sokat kell maszekolnunk.

Elkezdünk rendszeresen szomorkodni. Szomorkodásunkban átkozzuk rettentő sorsunkat, házasságunkat, szeretőnket, adósságainkat, munkahelyünket, cimboráinkat. Gyakran megkerüli szívünket az öngyilkosság gondolata. Ülünk este a toaletten, már jó húsz perce, hogy ne kelljen hallgatnunk asszonyunk mára állandósult szemrehányásait, ne halljuk a gyerekek sívítását és arra gondolunk, csak fel kellene állnunk az ülökére, kicsavarni az égőt, belenyúlni keményen, nem meggondolni és már kész is minden. Ó boldog lehet majd. CSÉB-ünk van.

(Harmincévesek vagyunk. Asszonyunk is harminc.)

És egyszer csak, mint a mesében, megjelenik a fénysugár, mint-ha tizenkettő helyett fél egykor húznák a delet: találunk valakit. Találunk valakit, akinek nem kell megmagyaráznunk semmit, nem kell hazudoznunk, nem kíváncsi titkos, rejtett gondolatainkra, nem akar javítani rajtunk, nem akkor keres meg bennünket, ha futja zsebünkből az osztályos helyre, nem kíván X-tálat úri helyen, hanem együtt ebédelünk valami városzéli talponállóban; pacalt eszünk trehányul hámozott kriumplival, száraz kenyérral, elé stampó szilvát aperitifnek, utána korsó hideg habos sört, nem is nézünk a másokra, tudjuk, hogy ott áll mellettünk, nem is nézünk rá és magunk előtt látjuk a tányéron arcát, ahogy fölöttünk zihál, ahogy gördülnek a gyöngyök a homlokáról...

És együtt megyünk föl a Hegyre.

(Értik ezt?)

És megyünk föl a Hegyre, másszuk az ösvényt, mi, akiket kötéllal nem lehetett volna olyan magasra vonszolni. Most pedig nem izzadunk, nem szuszogunk, nem húzatjuk magunkat. Csak egyszerűen megyünk, nevetve, beszélgetve, játszogatva, ölelgetve. Föl égé-

szen a csúcsig. Onnan, fentről *szétekintünk*, nem hiszünk a szemünknek: Eridanusunk olyan csodálatosan szép, olyan tiszta és makulátlan a vidékünk...

Otthon már nyugodtak vagyunk. Igyekszünk kiegyenlíteni adóságainkat, lassan-lassan leépítjük a piacot: nem akarunk kellemetlenséget, új életünket építjük. Fiainkhoz kedvesek vagyunk, nem felejtünk el ajándékot, édességet venni nekik. Asszonyunkhoz nyájasak vagyunk, ugyanakkor nem felejtjük el az *összehasonlítást* megemlíteni, egy pillanatra sem. Nyájasságunk alig titkolt gúnyt rejt. Asszonyunk sokáig nem találja változásunk magját. A gúnyt sem látja.

Még így élünk — hárman. Feleségünk, aki harminc és szeretünk, aki húsz sincs.

Még így élünk hárman, de már készülünk új életünkre. Várni kell. A Hegyről nem láttuk egyértelműen az utat, melyet járnunk kiválasztatott.

Még így élünk hárman: várjuk szeretünk karját nyakunk köré, más ágyban, vele álmodunk. Nézzük asszonyunkat: összevetjük őket. Összevetjük a hangjukat. Követeléseiket, kívánságaikat, parancsait, ölelésüket, ölüket, seggüket. Összevetjük szerelmüket.

Asszonyunk szerelme a birtokviszonyban rejlik. A rangban, nemességben, nemes arisztokráciájában, istentelen tisztaságában. „Kikeltél az ágyából és idejöttél? Ide jöttél, ebbe? Nem hiszem!”

Szeretünk szerelme szerelmében rejlik, a *tartozásában*, hibátlan bőrében, vörösítő lángjában.

(Jegyezzük meg: ez nem kevés!)

Még így élünk hárman, már néhány hónap elmúlt hármassunk fölött, még nem határoztunk. Van halvány sejtésünk, hogy szeretünk nem húzza velünk sokáig. Jele nincs. Csak sejtésünk, rossz érzéseink vannak. Ismerjük magunkat.

(Ismerjük meg magunkat! „A rejtvény bennünk van! A kulcs bennünk van!”)

De egy rossz napon hátunkra kötjük batyunkat. Mégis megteszszük. Nem tudjuk, milyen erős kötelek nőttek közénk tíz év alatt. Tudni akarjuk, nem bízunk magunkban. Nem a gyengeség, nem a bátorság itt, ami határoz...

Nem az úsznitudás...

Itt a folyó, mondja a görög, ott a másik part. A kedvedért nem verhetek hidat, juss át, ahogy tudsz. De hidd el, ami ott van, itt is megtalálod. Elfordul, ellép mellőlünk. A bölcsék már ilyenek. Erejükből csak bölcsesetekre telik.

Szeretönket virágkorában megelőztük, talán, hogy ne ő tehesse ezt, amikor rettenetes szükségünk lesz rá, talán, hogy megismerjük koldustermészetünk legjavát.

Kötelestül, batyustul úsztunk a folyó félútjáig. Nem tovább — csak félútjáig. Ott, ahol messze a kanyarban sziget felezi, megálltunk, nem húztuk tovább. Lecsoroghatnánk, gondoltuk. Lecsoroghattunk volna, de ha víz a víz.

(Ha víz a víz magával, akkor minek vagyunk benne?) Hol az erőnk, mellyel bizonyítani szándékozunk életrevalóságunkat, keménységünket? Nem engedtünk a csábításnak, álltunk csak, mint a tulkok. És lapátoltunk lapáttenyerünkkel.

Szeretünk még kiáltott: Miért nem jössz? Jössz? Láttuk is őt, a talponállót is láttuk, a pacal ízet is éreztük. Oszintén megvallva, még öle melegét is. Még a lángokat is, mely mellett azonnal megszáradhatnánk. Tanakodva lapátoltunk és ettük a szalonnát, meg a zsíros kenyeret hagymával. Aki szereti, egye.

És egyszer csak, mint a mesében — igen, mint a mesében! — Marc ballag felénk a víz tetején. Mintha homokon járna, épp olyan könnyedén. A szél lobogtatja a haját, rég vágta az anyja, hóna alatt valami piros könyv. Hosszú percek után ért mellénk. „Helló, apa!” — mondja és leül. „Hoztam Elek bácsi piros mesekönyvét, hogy elmondj belőle ennyit...” Mutatja a kezén, hogy ötöt. „Anya azt mondja, fáradt. Meg délután megyünk kökényt szedni, azt ígérted!”

Oké, fiam, mondjuk. Nyújtsd a kezéd. Nyújtja, kisegít a vízből, együtt ballagunk, akár két darab Jézus Krisztus. A folyó csak úgy porzik lábunk alatt, ahogy igyekszünk.

Kiérve, asszonyunk sandán végigmér bennünket. Boldogság nincs tekintetében, szava is ritkás, de a szeme az beszédes. Nem fordítunk, halljuk majd eleget.

Hátára akasztom bagyumat. Vidd, ha ezt akartad! Mi Marccal megindulunk a Hegyre, ugyanazon az ösvényen, ugyanazokban a kanyarokban pihenünk. Néhol még látjuk a lehevert, még föl nem támadt sarjút.

Marc néha előrevágat. Mi utána! Nem szuszogunk, nem izzadunk! Alpinistát csinált az a lány belőlünk, öröm van bennünk, ha utolérjük fiunkat.

A csúcson kökényt találunk. Kék, mint az éjszaka, lágy és meleg, a nap meglocsolgatta délelőtt. Csücsörítve kóstáljuk, összekapja nyelvünket, csikorítja fogunkat: fanyar. Nyelvedse szétnézünk, nem hiszünk a szemünknek: Eridanusunk olyan csodálatosan szép, olyan tiszta és makulátlan a vidékünk!

Megkezelt ez az év bennünket. Keményen. Édesen. Még hát, kegyetlenül.

Györi László

Jules kérdez

Tudom, mi a legrövidebb
út a valóság-képzelet
közti rodeó-szakaszon.

A példa: a paradicsom,
az, amelyben egy paripa
vágat, s mindenki ostoba,
ki nem hiszi el, vagy hülye.
De kérdés: hogy került bele?
Jules okos, ő megkérdezi.
Jöjjetek, világ Jules-jei!

Te meg ők

Te vagy a többi, én is ők vagyok.
Ők is én. Egymásban élünk.
Kilenc? Vagy száz? Egyik eltűnt,
vagy eltűnőben, és vissza se fog

nézni reánk, a többire. Konok,
makacs, de mikor kikészült...
Akkor? Mi is elenyészünk.
Sokan vagyunk és befogad a sok.

Távolodom vagy távolítottok,
Voltam a gögös, az eltűrt,
a kiutasító befogadott,

egyszóval a ti szektatagotok.
Ti pedig az enyém. Együtt,
külön: aki magunkért élni fog.

Musée de l'homme

Agh Istvánnak

Brehm, csak egy rövid fejezetet
az emberről, ki egyetlenegy!

Manus, Mann, cselovek, homme, s
mi fő:
lefejező s lefejezhető.

Mert a koponya kiemelkedik,
tusa nélkül is lefejezhetik.

Guruló fő, csontok csontokon.
Ki tudja: Iszkáz vagy Cromagnon?

Bartha Pál

Útravaló

A falu kegyes volt.
Elvihettem
a bányatelepi gyermek
mezítlábas, dinnyétől maszatos
nyarának
— Apám kezétől is drágább —
szén-tiszta emlékeit.

Szüleimtől az útra

— hamubasült pogácsa helyett —
téliszalámit kaptam és vasárnapi-
kenyeret.

Homlokom Anyám csókja alá
hajolt;
gyémánt-könnye, bánat-gyöngye
átég fájón az éjszakákon.

(Folytatás a 14. oldalról.)

költészetfölfogásra, hiszen nagyon gyakran találkozhatunk műveiben efféle megállapításokkal: „A költészet: az emberi hang, az emberiség sűrített mondanivalója, esszenciája” (*Res poetica*). Az, hogy az irodalomnak nagy jelentőséget tulajdonít a társadalomban, a történelmi fejlődésben, részben a romantikával rokonítja, de oly módon, hogy ezzel saját marxista gondolkodásmódját mélyíti el.

Fábry határozottan vallotta tehát, hogy az írónak irodalomnál többet kell alkotnia: társadalmi harcossá kell válnia. Ezért tiltakozott az ellen is, hogy remetének titulálják, hiszen magánya csak látszólagos volt. Stószról messzire látott: a történelmi folyamatok lényegét ragadta meg. A Kölcsey-esszé sem pusztán tüneti kezelést kíván, hanem rámutat arra is, hogy milyen veszélyes lehet, ha a nagy szellemi termékeket eltorzító módon kisajátítja a hatalom. Az ilyen hatalom ellen szólít föl szövetségre, s ezzel emelkedik gondolköre a József Attilával és Bálint Györgyével egy szintre (Ld. Hermann István: Bevezetés a magyar marxista filozófia a két világháború között című gyűjteményhez) Humanizmusa így nem válik elvonttá: azonos a történelmet mélyen megélt ember felelősségérzetével. Kölcsey ezért nem az évforduló kapcsán fölvetődő téma nála, hanem természetesen kínálkozó példakép, akinek életműve fegyver a fasizmus ellen. Kölcsey prózai műveinek klasszikusan fegyelmezett sorai mögött is egy harcos történelmi kor indulatai feszülnek. Ehhez hozzátehetjük, hogy a reformkor költőnemzedékéből Kölcsey testesítette meg leginkább az eszményt Fábry számára: költészet és politikai cselekvés elválaszthatatlan egység.

Fábry Zoltán történetiségében vizsgálja a fasizmus jelenségét. Ő maga is rögzíti több írásában, hogy nem pillanatfelvételt szándékszik készíteni. Ez is rokonítja Kölcseyvel: mindketten képesek egész nemzetek sorsát átfogóan értelmező gondolatokra, s mindkettejüknél érezhető a gondolat megszenvedettsége. Krammer Jenő írja egyik, Fábry Zoltánnak küldött levelében: „jönnek dalnokok, akik bátor szívvel, bátor hittel hirdetik, hogy az áthatlan, zavaros víztömeg felett változatlanul, megingathatatlanul ott ragyog továbbra is az örök Nap, a Szépség, Jóság, Igazság... De jönnek olyanok is, olyan dalnokok: akik rettenthetetlenül hiszik: nem kerülhet a nap elé, nem láthatja meg a fényt az, akiben nincs elég erő és bátorság, hogy szembenézzen az őt elborító piszkos áradattal, szembenézzen, semmi fölött el ne szökkenjen tekintete, és így minden szennyből váltódjon meg a Fényéletre” (*Fábry Zoltán válogatott levelezése 1916–1946*). Világos, hogy Kölcsey is, Fábry is az utóbbi körbe tartoztak.

Kölcsey és Fábry prózai írásait olvasva rájövünk, hogy az egyéniségükben is lehetett valami közös: egyrészt az, hogy mindketten elsősorban politikában gondolkodtak, másrészt kritikáikban gyakran hevülékenynek (olykor túlságosan is hevesnek) mutatkoztak. Műveltségük, emberi tisztességük valamennyi művükből sugárzik, de kritikusi magatartásuk éle helyenként csorbát szenved a gúnyos hang miatt. Az indulat által elragadott író így helytelen ítéleteket is alkothat, Kölcsey és Fábry emberi nagyságára jellemző az is, hogy mindketten újra tudták értékelni az egyszer már tévesen megítélt jelenséget. Így módosított Kölcsey a Berzsenyiről, Fábry pedig Móriczról alkotott képén. Mindketten saját jól megalapozott műveltségükre, biztos ízlésükre támaszkodtak, s az irodalmi divatokat távol tartották maguktól. Ez természetesen nem a nagy irodalmi áramlatok kikerülését jelentette: Kölcsey fölhasználta a romantikából, Fábry pedig elsősorban az expresszionizmusból a számára értékes elemeket. S ahogyan Kölcsey túl tudott lépni a korai romantika szentimentalizmusán, úgy haladta meg Fábry az alapvetően expresszionista fogantatású Narcissosz-irodalmat. Mindezek felett megőrizték azonban azok szellemi szemléletüket, s a prófétaköltő eszményét. Fábry szertelennek nevezi a novalisi költészetfölfogást, de — mint láttuk — az ő költészetértelmezése is a romantikában gyökerezik. Az idő igazában írja: „A romantika eltikkadt játékát, Novalis sejtelmét — »embernek lenni a legnagyobb művészet« — morális tudattá kell realizálni”. Így táp-

lálkozik Fábry a romantikából, és így lép túl rajta. Mindig jellemzője marad azonban műveinek az a romantikus-expresszionista hevület, amely egyrészt abból a törekvésből fakad, hogy elvei mellett következetesen kiálljon, másrészt az ezt gátló létbizonytalanságból. Ezt a följazottságot mélyíti el Ady időmotívuma, mely végigvonul a Kölcsey-esszén, s a *Palackposta* minden írásán. A romantika kozmikus szemlélete teljeseedik ki így az esszé műfajában. Romantikus-expresszionista áradás jellemzi ezt a művet — de nem engedi azt szétfolyni műveltségének szabályozó ereje.

Közismert, hogy Fábry egyetlen „műfajt” vallott magáénak: az antifasizmust. Tudatosan törekedett arra, hogy Stószt és az egész szlovenszói magyar szellemi életet az európai és a magyar progresszió bástyájává tegye, abban az időben, amikor Magyarországon tetőfokára hágott az irredentizmus. A fasizmust még jóval a háború után is időszerű problémának érezte: „Akár Vietnamban az amerikai imperializmust nézzük, akár az új német neofasizmust és itt, a mi kereteink között a Duna-medencében, bizony, ahol a sovinizmus felüti a fejét, kivédhetetlenül fasizmusban torkollik” — nyilatkozta egy interjúban (*Simon István: Írószobák*, 78.). Jellemző Fábryra ez a széles látókörrel valló gondolat. Eköré csoportosítja mondandóját, akár Kölcseyről ír, akár a berlini olimpia magyar sikereit követő örömmámorkeltésről. Így védi mindig a szellemet az elnyomó hatalommal szemben. Egyetemessé éppen azért válik (s részben ez is az aktív romantika hagyománya), hogy általános erkölcsi síkon is eszméket ütköztet, s így már nem csupán a fasizmus ellen szól, hanem mindenféle bezártság ellen — az emberi szabadságvágy nevében.

Fábry minden amorális, antihumánus cselekedettel, felfogással szemben az Időhöz föllebbez. A Kölcsey-jelenségben is az idő igazára hívja föl a figyelmet. Révai József Kölcseytanulmányában ezt írja: „Kölcsey nagyságát mutatja, hogy mint politikus és gondolkodó nem merül el a pillanatnyi helyzet apró-cseprő érdekharcaiban, hanem elvi magaslatra emelkedve vett részt bennük és e harcok közepette szembenézett azokkal a nagy alapvető kérdésekkel és ellentmondásokkal, amelyek elé a polgári társadalom fejlődése állította az emberiséget” (*Kölcsey Ferenc válogatott művei, Budapest 1951.*). Ez is kapcsolódási pont a két írói egyéniség között.

Fábry tehát Kölcsey, a teljes ember nevében föllebbez az irredenta Magyarország torz Kölcsey-képe ellen. Férfiúi érenyként ő is a szellem nagyságát mutatja föl. Ezzel szabja meg a haladás irányát a múltból a jelen, s a jelenből a jövő felé. Fábry ezzel részese lett annak a nagy jelentőségű szellemi folyamatnak is, amely a fasizmus ellen a magyar történelmi hagyományokat hívta segítségül. Nem véletlen, hogy amikor jellegzetesen irodalmi kérdésekről írt, akkor is a folytonosság gondolatát hangsúlyozta, s különösen nagy fontosságot tulajdonított a múltábrázolásnak.

Láthattuk, hogy az az indulat, amely Fábryt a Kölcsey-esszé megírására ösztönözte, Kölcsey kisajátítása, meghamisítása ellen irányult. A mű fő gondolata, hogy Fábry saját korában a legerkölcösebb magatartásnak tartja a kultúrember harcát a hatalom embertelensége ellen. Félreérthetetlenül és nyíltan saját korához szól ezzel, de ezáltal válik egyetemes érvényűvé is. Ugyanakkor hazai talajban gyökerezik, mert esszéje rokonságot tart Ady 1905-ös Csokonai-cikkével és a Kazinczyról írottal, amelyek szintén azt kifogásolják, hogy a múlt század nagy írói avatatlan kezekbe kerülnek. Egyaránt megvan az irodalomtudományi és a politikai jelentősége annak, hogy Fábry fölhívja a figyelmet az autentikus olvasás fontosságára. Így válik politikai érvvé „az idő igaza” gondolat. Ez teremti meg a lehetőséget arra is, hogy a romantikus hagyomány progresszív mozzanatai — hiszen a romantika nemcsak művészeti irányzatként, hanem korszakként, tehát magatartásformaként és világnézetként is értelmezendő — beépüljenek a XX. század haladó magyar irodalmi és politikai mozgalmába. Olvassuk hát mi is autentikusan Kölcseyt, Adyt és Fábry Zoltánt: lássuk meg műveikben a jelennek szóló üzenetet is!

D. Rácz István

Amin változtatnák? Az a lakások nagysága. Ezek a lakások kicsik. Ezek kis családoknak az életerét tudják csak biztosítani. Két gyerekkel, pláne két különmű gyerekkel ekkora lakásokban nem lehet normálisan élni.

DR. TÓTH: 1969-től dolgoztam a tanácsnál. Városi tanácselnök voltam 73-ig. Tehát közel — egy-két hónapi hiánnyal — négy évig.

R.: Az a hőskor volt, a nagy költözések időszaka?

DR. TÓTH: Igen. A nagy bontások és a nagy építkezések időszaka volt. Korábban tíz évig voltam itt a városi és járási ügyészség vezetője. És mint ügyésznek kötelező volt a vb-üléseken részt vennem... Néhány törvényességi hozzászólás, meg talán, nem is tudom milyen okok, arra készítették itt a város és a megye politikai vezetését, hogy engem jelöljenek tanácselnöknek. Akkoriban itt egy ipari és egy urbanisztikai, vagy egy városfejlesztési forradalom zajlott le. Építették a lakásokat, bizony igen bőven...

Hát... a III. ötéves tervben nem is épült sok, csak 1500... De a IV. ötéves tervben, már több mint háromszor lakás épült összesen. És bizony az ötéves terv elején a lakásügyi viszonyok nem voltak valami rendezettek. A városban is, aki csak tehetett... hát... igyekezett minél jobb, mindig jobb lakásba költözni. Nekem mint volt ügyésznek ebből különösen sok problémám volt. Mint ügyész teljesen független ember voltam. Azt csináltam, amit a törvényesség diktált, és amit az én lelkiismeretem diktált. És bizony sok ilyen meg amolyan összeköttetésekkel rendelkező megpróbálta azt a zűrzavart, ami a lakáselosztásban akkoriban volt — akkor még nem volt készen az új lakásrendelet —, kihasználni, és... hát... itt-ott előfordult, hogy sikerrel.

Na most, amikor megkezdődött ez az úgynevezett... hát... nagy iparfejlesztés Salgótarjában, akkor igen nagy szüksége volt a városnak, a városnak is, az iparnak is, értelmiségiekre. A pártbizottság már korábban meghirdette az úgynevezett, „ezer szakember, ezer értelmiségi” mozgalmat — Salgótarjában. És ezt végre is hajtottuk! De lakás kellett ezeknek az embereknek! Kellott ide orvos, közigazdász, jogász, mérnök, műszaki, és sorolhatnám tovább. És bizony ezek az emberek — az az igazság, hogy talán mint idegenek is — a lakások javát megkapták. Másképp nem is jöttek volna a városba. Szükség volt rájuk!

Csak annyit, hogy amikor én a tanácshoz kerültem 1969-ben, két-három főiskolai vagy egyetemi végzettségű ember volt mindössze az apparátusban. Közigazdász egy sem, pedagógus talán a tanácselnökhelyettes volt egyedül, meg a művelődési osztályvezető. Nagyon rosszul állt a város...

SZŐKÉNÉ: Márciusban kaptuk ideiglenesen ezt a lakást. De olyan rossz... Nyáron nagyon meleg van, de télen is nagyon hideg. Tele van... poloska is volt, most meg tele van bogarakkal. Most van egyhónapos kicsim. Most voltam vele orvosnál. Van egy hároméves kisfiam is. Az is állandóan osteig, és most se kaptunk lakást. Egy kis konyhában lakunk. Szóval, nagyon rossz viszonyok között lakunk a mai világban.

OLÁH: Hát, kérem, szépen, itt csak az kap lakást, aki vidéken eladja a lakását, és itt készpénzzel tud venni. Én dolgozó ember vagyok, csókolom, és én nem bírok venni. Abszolút! Nekem nincs lerakott pénzem, hogy én azt ki bírjam fizetni. Így is, ha kapok lakást, azt is majd úgy fogom elintézőni, hogy részletenként ki tudjam fizetni.

SZŐKÉNÉ: Mi négyen vagyunk, és majd adnak egy szoba-konyhás lakást! Hát a férjem is fizikai dolgozó. Ötezer forintot keres, ahol dolgozik. Én is kapok. Azt hiszem, hogy azt a három-négyezer forintot ki tudjuk mi is fizetni, ugyanúgy mint a többi. Mi is szeretnénk már, ha egy jó otthonunk volna, de nem is ilyen rossz lakásban lakni!

R.: És melyik lakótelepen ígérik a lakást?

SZŐKÉNÉ: Hát, amit most építenek a Beszterce-lakótelepen. Azt mondták, hogy abból, vagy a Vásártéren. De a Vásártéren csak egyszobásat. Hát mondtam, hogy nekem az egyszobás nem jó, mert nekem két gyerekem van. Én egy év után nem akarok megint a tanácshoz menni, hogy nekem adjon a tanács nagyobbat.

OLÁH: Az ember, ha belép a tanácshoz, már rendesen, kérem, az a helyzet, hogy már félek... S mindig ilyenekkel jön nekem, majd a jövő hónapban lesz... Kijötték már ide vagy négyszer a tanácstól. Főmérés, fölírják a neveket, meg mindent az égvilágon, és azóta mindig csak írják, hitegetnek, és semmi az égvilágon nincs.

HORVÁTH: A lakáskérvenyt beadtuk 1963-ban, és kaptam rá választ 1971. április 19-én, azzal az indokkal, hogy majd lakást kapok. Érdekes, Salgótarjában lakást idegenek kapnak, csak azok nem kaphatnak, akik már évek óta itt laknak. Mi ennek az oka?

R.: Ön mit gondol?

HORVÁTH: Sajnos, nem tudom, de gondolom. Elsősorban a vidékieknek sok a pénz. A lakást meg tudják vásárolni Salgótarjában. Sajnos, én nem tudom megvásárolni, mert nekem annyi pénzem nincs. Gondolom, ez az oka.

R.: Mit csinál, hol dolgozik?

HORVÁTH: Én Nagybátonyban vagyok a FÜTŐBER-nél. Kazánkezelő vagyok.

R.: Napi hány órát dolgozik?

HORVÁTH: Tizenkettőt dolgozom egy nap.

R.: És mennyit keres?

HORVÁTH: 2800 forintot.

R.: A maga számára mit jelent ez a gyönyörű, új Salgótarján?

HORVÁTH: Az én számomra nagyon szép. Kiéptették, gyönyörű szép! De sajnos, ezt nem a salgótarjániak számára építették, hanem a vidékieknek.

OLÁH: Hiába! En is tettem jó néhány téglát az új Salgótarjába. Itt születtem. A megyeépítésnél dolgoztam. A megyeházát mi építettük, és kérem szépen, itt vagyok-e! Öt-hatszáz forintot fizettem egy kis lyukért, amíg ott laktam a három apró gyermekemmel. Fölneveltem, kérem szépen, mindezt. Akkor is hitegettek, hogy kapok lakást. Oravecz elvtárs le is bukott, hogy őszinte legyenek, a pénzhúzásból... Most ugyanaz a téma megy, ha nincs pénz, nincs lakás?!

HORVÁTH: De elfog a keserűség. A gyerekeimet hol köll nekem fölnevelni, és van, aki hol lakik, és miben neveli a családját föl, és hogy él? Azt én is meg tudnám csinálni, hogy úgy éljek, mint ők. Meg! Sajnos, nem tudom megcsinálni, mert erre még nem gondolt senki sem. Se ők, de én már igen! A várost szeretem, azt szeretem, az intézkedését, azt nem szeretem!

MARKUS ISTVÁN vagyok, villamosmérnök, a Nógrádi Szénbányák főenergetikus. Tizennégy éve lakunk ebben a házban, korábban a Vásártéren laktam, alapterületileg lényegesen kisebb lakásban. Nagyon örültünk, amikor megkaptuk ezt a lakást. A korábbi lakást a vállalatomtól kaptam, ezt az újabb lakást — hát... Olyan minőségi csereként — a tanács utalta ki részünkre.

MARKUSNÉ: Ez a ház, ez az épület volt Tarjánban az első központi fűtéses, hideg-meleg folyó vízű lakás. És hát óriási különbséget jelentett az akkori lakásunkkal szemben. Lényegesen nagyobb is. Abban az időben vártuk a gyermekünk megszületését, és mindenképpen jól jött a nagyobb lakás.

R.: Kik a szomszédok?

MARKUS: Az egyik lakásban dr. Nemezc Attila a Városi Tanács Igazgatási osztályvezetője lakik. A kettes ajtóban Borsos Gábor bácsi, a gépipari technikum nyugdíjas igazgatója, fölöttünk egy munkahelyi kollégám Fülöp László lakik, biztonságtechnikai előadó. Szomszédomb Mraáz József középiskolai tanár. Ott lakik azon a szinten még Kovács István, az ötvözetgyár osztályvezetője.

MARKUSNÉ: Ismerem Nyúl Gyuláékát, a Salgótarjáni Ruhagyár főmérnöke, a felesége ott divattervező, Patkó Józsefeket, a férfit a Bányatrósznál dolgozik. Begyik Istvánékat, a férfit, azt hiszem, a Karancs Szállóban üzletvezető. Kozma Gyuláékát, a férfit gazdasági igazgató a kohászati üzemnél. Hirtelen most nem is jut más eszembe.

R.: Hogy kerültek ide a Fő-térre az emberek?

MARKUSNÉ: Hát... akkoriban szanáltak a városban a régi, öreg épületeket. Sok nyugdíjas, kisebb jövedelmű ember lakott itt. Itt elég magas volt a lakbér, és gondolom, ilyen cserekkal oldották meg. Elköltöztek, esetleg egy kevesebb lakbérű lakásban. Így jöhetett létre a minőségi csere. Hát... egyébként, a mi meglátásunk az, hogy ez volt annak idején a legmodernebb, a legjobban felszerelt épület. Hát... igyekezett mindenki ide szerezni lakást. Hát... azóta talán még modernebb, még nagyobb lakásokat adtak át; akik tehettek, azok meg oda igyekeztek. Igen, ez a mi meglátásunk.

R.: Még van ennél jobb lakás is Salgótarjában? Ön hová szeretné, például cserélni?

MARKUSNÉ: Hát, hogyha cseréről lenne szó — különösebben nem gondolkunk erre —, nekem például a norvég típusú házak tetszenek a legjobban.

R.: Miért?

MARKUSNÉ: Kicsit távol van ugyan a központtól, az üzletektől, nincs még olyan üzleti hálózata, de zöldövezetben van. Kényelmes, szép, nagyok a lakások. Talán az jobban tetszik már, mint ez a lakás. Itt a városban se-hová, se-hová nem mennék szívesen.

HEGEDŰS: Közismert, hogy a magyar települési rendszerben különböző településtípusok vannak, amelyek egyik sajátos vonása az, hogy a központi elosztásból különböző mértékben részesülnek. Ez egy egyenlőtlen rendszer, alakít ki ezek között a települések között. Tulajdonképpen ez azt jelenti, hogy bizonyos társadalmi rétegek szisztematikusan hátrányos helyzetbe kerülnek a központilag elosztható eszközök tekintetében.

Egy városban belül szintén beszélhetünk erről a problémáról, amennyiben nagyobb övezeteket különböztetünk meg. Tudnillik — bizonyos városfejlesztési elképzelések és beruházások mellett — egyes városrészek jóval nagyobb arányban részesülnek a központi erőforrásokból, mint más városrészek. Ennek következtében az itt élő népességre nagyobb dotáció jut.

Ez a kérdés kapcsolódik a szegregáció problémájához, amely alatt bizonyos társadalmi csoportok térbeli elkülönítését értjük. Nos, a szegregáció megítélésében a szociológusok véleménye eltérő. Egyesek szerint egy bizonyos közösségi életmódot idézhet elő, amennyiben azonos típusú rétegek laknak egy lakóhelyi környezetben. Mások szerint távolodás következhet be a különböző társadalmi rétegek között, mert a különböző életmódmiattak nem találkoznak egymással, s nincs kontaktus a különböző rétegek között, és ez társadalmi konfliktusokat erősíthet fel.

KELEMEN: 1971 januárjában jöttünk Salgótarjába lakni. Pásztó nagyközségben laktunk korábban, a feleségem szüleinél. Akkor a Nógrád megyei Vegyipari Javító Vállalat főmérnökeként jöttem Salgótarjába. Úgy kaptam ezt a lakást, és úgy kerültünk ide Salgótarjába. Most már több mint öt éve a Nógrád megyei Nyomdaipari Vállalat igazgatója vagyok.

Helytörténet — honismeret — néprajz

A megyékben szerkesztett és kiadott komplex arculatú folyóiratok jellegével, színvonalával a múlt év végén egy ankét, majd a sajtó, a rádió, a televízió is foglalkozott. Az általában elismerő véleményekre visszaemlékezve, egy megjegyzés ötlük fel, ami a múlt, a jelenre és a jövőre egyaránt vonatkozik. Abban a fogalmazásban, hogy „a vidéki folyóiratok merjenek vidékiek lenni”, az a gyakorlatilag már részben teljesített óhaj fejeződik ki, hogy a nem központi periodikák elsősorban keletkezési helyük, hazájuk értékeit dolgozzák fel, és ezzel tegyék színesebbé, változatosabbá a magyar sajtótermést. A *Palócföld* egyike azoknak a folyóiratoknak, amelyek egy szűkebb táj szociálpolitikai, szépirodalmi, művészeti és tudományos életét, eredményeit, gondjait folyamatosan és frissen viszik az olvasó elé.

A négy fejezetben, nagy részletességgel és szakértelemmel tárgyalt *helytörténetírás* kétségtelenül nemcsak nógrádi, hanem országos probléma is, de Nógrádban talán időszerűbb, mint sok más megyében, és indokoltságát jelzi a szakemberek gyors reakciója, vagy az a mód, ahogyan a téma — harmadik közlése — a folyóirat első oldalára lépett elő. Tudományos intézményeik gyér hálózatát és szakembereik kis számát tekintve, Nógrád a helytörténetírásban az utóbbi két évtizedben tényleg nagyot alkotott, amint ezt a vitaindító cikkben *Belitzky János* (*Palócföld*, 1979. 3. sz.) részletesen előadja. A négykötetes megyei monográfia és a két várostörténet megjelentetését — hogy csak a jelentősebbeket említem — a politikai és állami vezetés anyagi, erkölcsi alapot nyújtó támogatása, döntései és természetesen a szakemberek szervezett, fegyelmezett és folyamatos munkája tette lehetővé. Ez a történész (helytörténész) kollektíva, ennek egyes tagjai cserélik ki elsősorban a *Palócföld* fórumán gondolataikat a helytörténetírásról, részben az eredményekről, de inkább a jövőről, a feladatokról és az ide kapcsolódó elvi, módszertani kérdésekről.

Felvéve az eddig közölt elmélkedések fonalát, a magam részéről egy-két fogalom, disciplina tisztázását, meghatározását kívánom felvetni, elsősorban szakterületem, a néprajzi kutatás szemszögéből.

A helytörténetet gyakran a honismerettel összefüggésben említik, ezért nem árt a két fogalom viszonyát és tartalmát közelebbről megvizsgálni. A *Palócföld*ben megjelent tanulmányok mindegyike foglalkozik fogalmi kérdésekkel, jelezve e sajátos tudományág, a *helytörténet* helyzetének tisztázatlanságát, társadalmi és szakmai minőségét. A tanulmányok szerzői történészek, ezért kézenfekvő, hogy a helytörténetírás helyzetét az országos, a „nagy” történetíráshoz viszonyítva taglalják, és e viszonyításban jelentős szerepet kap az értékrend, az alacsonyabb és a magasabb klasszis kérdése. A magam részéről nem hiszem, hogy néhány arisztokratikus szemléletű (micsoda anakronizmus, ma!) történész kivételével bárki is kétségbe vonná a helytörténeti (másképp: regionális) kutatások tudományos jelentőségét, és ezeket a szintetizáló és országos áttekintésű történelmi munkák mögé rangsorolná. Az a megállapítás, hogy a helytörténeti kutatás alap kutatás jellegű, még önmagában nem pejoratív, mert nélküle nem képzelhető el jól adatolt és szilárd bázison nyugvó szintézis, abban viszont mindenki megegyezik, hogy az alap kutatás feltétele a szakmai felkészültség, a téma tágabb körű ismerete és minden lehető forrás használása. Ha ezek az adottságok hiányoznak, a munkát a dilettantizmus nem kívánt légköre veszi körül. És ez a veszély fenyegeti a vidéken — vagyis: nem a fővárosban — élő és dolgozó kutatókat, még akkor is, ha ez a megelégedés indokolatlan. A veszélyt jól látja és elemzi *Schneider Miklós* (*Palócföld*, 1978. 5. sz. 5. l.), amikor az ebből következő veszteségeket két csoportba sorolja (objektív és szubjektív veszteségek). Országos és regionális kutatás kiegészítik egymást, a kettő egymás mellett, egymást segítve funkcionál — annyira, hogy időnként nehéz őket különválasztani. Más kérdés e tudományok művelőinek helyzete és viszonya, amit elsősorban *Horváth István* vet fel, és aminek megjavítását szervezeti úton látja lehetségesnek (*Palócföld*, 1979. 4. sz. 22. l.).

Helytörténet és honismeret viszonylag újabb keletű fogalmak, különösen az utóbbi, melynek a vitában mozgalmi jellege, nevelési célzata merült csak fel (*Schneider M. u. o.*). Az 1960-ban megindult honismereti mozgalom és kutatás azonban mint tudomány interdiszciplináris, és ebben a komplexitásban első helyen áll a helytörténet azzal a feladattal, hogy megteremtse a tipikus és sajátos — az általános és az egyes helyes kapcsolatát (*Székely Gy. szerk.: Honismeret — helytörténet*, 1970/2. 5. l.). Kétségtelen, hogy ez a feladat nemcsak a helytörténet sajátja, hanem olyan, a honismeret körébe sorolt tudományoké is, mint a néprajz, a műemlékvédelem, a nyelvészet stb. Szakirodalmunk ugyanis ezeket a tudományokat tekinti a honismereti kutatás összetevőinek, megjegyezve azt, hogy a mozgalom megindulása időszakában az érdeklődés középpontjában a múlt eseményei, jelenségei álltak, de később e „múltbafordulás” fokozatosan feloldódott, a kutatók a legújabb kor eseményeit, a parasztság mellett a városi munkásság, bányászok életmódját is témául választották (*Székely Gy. i. m. 11—12. l.*).

A honismeret és a felsorolt tudományok viszonya így világos, az előző és a többiek között alárendeltség áll fenn, csak éppen az kétséges, hogy a *honismeret* tekinthető-e tudománynak. Míg ugyanis a helytörténet-, a néprajz-, a nyelvjáráskutatás stb. két szinten — egy lokális és egy országos szinten — folyik, addig a honismeretnek csak előbbi formája ismert, országos szintézisével nem tudunk. Ez a kategorizálás egyébként is erőltetett, nyilvánvalóan távol esik a gyakorlattól, és alig állja meg a helyét. A történelmi kutatásban még elfogadható a két szint, mert a lokális történelmi kutatásnak műszava is alakult ki (helytörténet), de a néprajz és a többi tudomány esetében nem tudunk ehhez hasonló megkülönböztetésről. Logikusnak látszik ezért, ha a honismeretet nem tudományként kezeljük, hanem eredeti célkitűzéseinek megfelelően úgy, mint közműveltséget terjesztő, és a szülőföld ismeretére, a hazafiságra nevelő társadalmi és politikai mozgalmat.

A fogalmak tisztázása és rendszerezése során ki kell térnünk a *helytörténet és néprajz viszonyára* is. A fentiekből az tűnt ki, hogy a két tudomány egyaránt része a honismeretnek, de vannak példák arra, hogy a néprajz is része a helytörténetnek. A kérdésben a vélemények nem egyeznek meg, és a következők-

ben bemutatott két felfogás a nézetek két szélső pólusát képviseli. Az egyik kiadvány a két világháború között kialakult szemléletet tükrözi ebben a tekintetben. A helytörténetírás összetevőinek tekinti a településföldrajzot, a település-, társadalomtörténetet, a gazdaságtörténetet, a politikai történetet és a munkásmozgalom történetét. Ebben a szerkezetben tehát a néprajz nem kap önálló szerepet, bár az érdekelt terület — Hajdú-Bihar megye — etnográfusainak működését a szerző az egyes fejezetekbe bedolgozta. A néprajz eredményeiről egyedül a művelődéstörténeti fejezetben szól, a források ismertetése során pedig csak az írásos forrásokat elemzi, a szóbeliségről nem tesz említést. (Komoróczy György: Hajdú-Bihar megye helytörténetirásai 1945—1968. Debrecen, 1969.) A másik kiadvány a téma eddig legrészletesebb módszertani feldolgozása, elsősorban a pedagógiai munka elősegítése érdekében. A könyv segítséget kíván nyújtani nemcsak a tanítóknak, tanároknak az oktató-nevelő munkában, hanem azoknak a tanulóknak is, akiket érdekel a helytörténet, akik kutatásra vállalkoznak, idézése pedig ez alkalommal azért is időszerű, mert Egerben írták és szerkesztették, a tanárképző főiskola, a múzeum és a levéltár munkatársainak közreműködésével. Itt a helytörténet más fogalmazásban jelenik meg, mint előbb, mert tartalmilag a helytörténet fogalomkörébe tartozik a néprajz, a régészet és a földrajzinév-gyűjtés. Kiemelve ebből a helytörténet és néprajz viszonyát, utóbbi a koncepcióban jelentős terjedelmet és az őt megillető besorolást kap, tekintettel a helytörténetírás fő feladatára, a hely történetének minél több szempontú feldolgozására. A helytörténetírás forrásai című fejezeten belül egy pont részletesen foglalkozik a néphagyomány fogalmával, gyűjtésének és feldolgozásának mód-szereivel. (Szántó Imre [szerk.]: A helytörténeti kutatások módszere és feladatai az oktató-nevelő munkában. Bp. 1956. 1—171. l.)

Nézetem szerint, mint azt a fenti munkában is megírtam, a helytörténet szerves része a néprajz, falusi települések és városok esetében egyaránt. Közismert, hogy a városi néprajzkutatás tudományunk egy újabb irányzata, így vizsgálataink hatósugarába nemcsak a parasztság, hanem a munkásság és a kispolgárság is beletartozik. További helytörténeti jellegű feladatok várnak a néprajzkutatókra olyan történeti, levéltári források elemzésében, értelmezésében is, amelyek az egykori paraszti — jobbágy, zsel-lér, kismemes — életforma valamelyik jelenségét, mozzanatát örökítik meg.

A helytörténetírásban a legtöbb szerző szerint új fejezetet nyitott a jelenkor kutatása, a nyitás a jelen felé. Meg kell jegyez-nem, hogy ugyanez a fordulat a néprajzban is bekövetkezett, csak itt a változásvizsgálat keretei között folyik, mindig összehasonlítási alapot keresve a múltban, amihez a fejlődés aránya viszonyítható. Egyes esetekben vitatni lehet, hogy a jelen-kort ábrázoló tanulmány mennyiben helytörténeti és mennyiben néprajzi jellegű. Úgy vélem, a vitát az dönti el, hogy a szerző milyen módszerekkel élt a kutatás során, milyen mértékben használta fel az írásos és a szóbeli forrásokat.

A helytörténet és a néprajz szoros összefüggésére legyen szabad a jelenleg folyó *palóckutatás* példáját felhoznom. Amennyiben a helytörténet fogalma a települések történetén túl kiterjed a megyék és tájak történetére is (ahogyan *Belitzky János* írja: *Palócföld*, 1979. 3. sz. 25. l.), ez esetben a palóckutatás is a helytörténethez hasonló, regionális kategóriába esik, mint egy több megyére kiterjedő nagytáj néprajzi monográfiáját előkészítő tudományos vállalkozás. Amíg a *Szántó Imre* szerkesztésében megjelent helytörténeti koncepcióban a néprajz a történelem kiegészítő tudományként kapott szerepet, a *palóckutatás* monográfia tervezetében ez az arány megváltozik. Az anyagi, szellemi és társadalmi kultúrát képviselő fejezeteket történelmi tanulmányok vezetik be a palóc néprajzi csoport történetéről, településtörténetéről, a társadalom és termelés fejlődésének történetéről. Kutatási módszerében és célkitűzéseiben a *palóckutatás* történelmi-helytörténeti szemléletű akkor, amikor fő feladatainak a történelmi előzményekre visszautaló etnikus jegyek meghatározását és a kultúra változásának vizsgálatát tekinti.

Ez a szoros tematikai összefüggés, a törekvés két tudomány eredményeinek együttes megjelenésére a feldolgozás, a produktum jellegét még kevertebbé teszi az egyes települések vagy kisebb falucsoportok néprajzi feldolgozása során. Néhány évvel ezelőtt megírtam *három falu*: Órhalom, Ipolyvarbó (Csehszlová-

kia, szlovákul Vrbovka) és Huguag temetkezési szokásait (*Nógrád megyei Múzeumok Évkönyve*, 1977. 95—146. l.). Alaptézisem volt a második világháború idején funkcionált temetkezési szokáscsoport viselkedését vizsgálni a jelenkorig, kiszűrni a stabil, tovább élő elemeket, és felvázolni a változás folyamatát, meghatározni annak mozgató és állandósító erőit. A három falu etnikailag egységesnek nevezhető lakosságának kollektív magatartását azonban csak a történelmi előzmények ismeretében lehetett megérteni, ezért fel kellett dolgoznom e falucsoport népesség-, gazdaság- és településtörténetét. E vizsgálatok a három falu néprajzi rokonságát, kulturális és etnikai egységét rajzolták ki, és további feladat még a környezettel, a szomszédos településekkel szemben megfigyelhető különbözőségeik feldolgozása. Mindezek a vizsgálatok együttesen fogják kiadni az órhalmi néprajzi csoport kulturális jellemzőit, amelyek a történelmi múltban gyökereznek, s az egység okát és magyarázatát a falvak közös sorsában, földrajzi közelségében és egymásrautaltságában kell keresnünk.

Az eddigieket összevetve elmondható, hogy a *helytörténet* és a *regionális néprajz* két önálló tudomány, de munkamódszereiket és forrásait tekintve alapvetően különböznek egymástól. Amíg a helytörténet elsősorban az írásos forrásokat kutatja, addig a néprajz adatait főleg az élő emberek közlései útján, illetve megfigyelése révén szerzi be. Kutatásuk tárgya és célkitűzéseik közel állnak egymáshoz, ezért kölcsönösen egymás segítségére vannak utalva. Mindemellett a helytörténet tágabb kategória, mert regionális néprajz nem képzelhető el helytörténet, történeti szemlélet nélkül, de a helytörténet önállóan is egész lehet, legfeljebb vállalja a konzervatív jelzőt, mert a helytörténetírás általában még nem tér ki a népi kultúra és társadalom fejlődéstörténetére. A tágabb szerkesztés, amelybe a néprajz (a régészet, a műemléktudomány, néprajzkutatás) is elfér, talán még várhat magára, de ezt kell a modern szemléletnek tekintenünk.

Bakó Ferenc

Helytörténetírás és hagyományápolás

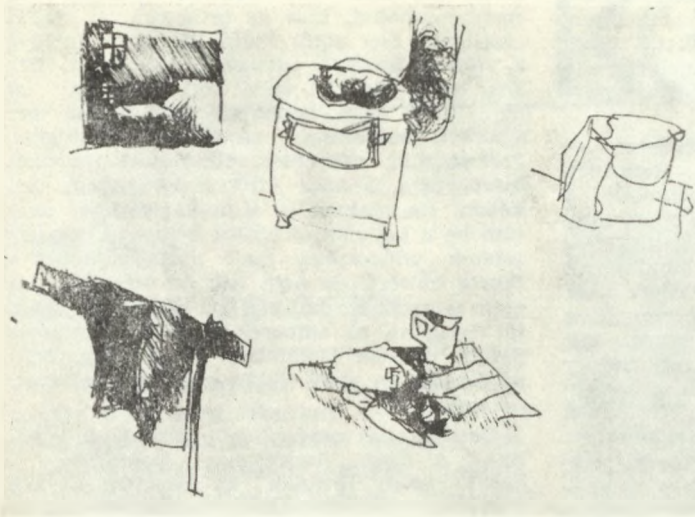
A középiskolák „valamikor” a tudományos és közéleti szereplés központjai is voltak, s nemcsak a leendő egyetemi tanárok alapozták itt meg publikációikkal hírnevüket, hanem tanítványaik is itt szereztek meg retorikai, irodalmi, történelmi és természettudományos ismereteiket. A hajdani önképzőkörök pozitívumait ebben a tekintetben senki sem vitathatja.

Napjainkban újra első helyre került az iskola nevelő funkciója. Az oktatás és az ismeretek mélysége továbbra is meghatározó, csak a cél változott meg: nem pusztán az a döntő, hogy milyen szakembereket nevelünk, hanem az, hogy milyen jellemű, illetve világnézetű tanulók hagyják el az iskolapadokat. Ez utóbbi természetesen domináns tényező lesz ezután a szakismeret és az általános műveltség megalapozásában és állandó bővítésében is.

A jellemformálásban is irodalmi és történelmi művek kiemelt szerepet töltenek be. Ha azonban végigtekintjük (kisiskolás kortól az általános iskola felső tagozatán át a középiskoláig) a diákokba plántált tananyagot, akkor azt is látjuk, hogy (különösen) a történelmi ismeretek sablonossága, az események dehumanizálása sokkal több kárt okoz, mint amennyit az emberformálás folyamatában egyáltalán hasznosan betölthet. Talán ezzel is magyarázható, hogy a *Historia est magistra vitae!* igazát újabban mind többen cáfolják, pedig valójában a történelem, ha nem is tanítómester, de intő és követendő példát adhatna mindannyiunknak.

Szerencsére az utóbbi években olyan nagyfokú történelmi érdeklődés alakult ki országszerte, hogy ennek segítségével könnyen korrigálható a hiba, amit a helytörténetírás „rangosításával” kell kezdeni.

Amíg a gyermek csak az országos történelmet ismeri (ha ismeri!), amíg semmit nem tud szűkebb páttriája múltjáról (s jelenéről is igen keveset!), addig nem képzelhető el a szocialista ember személyiségének kiteljesedése sem. Ezért tartom döntő jelentőségűnek a helytörténetírást és a helyi hagyományok ápolását, amelynek műhelyei lehetnének az iskolai honismereti szakkörök is. Persze, már az általános iskola felső tagozatán el kell kezdeni ezt a munkát, építve az alsó négy osztályban kialakított érdeklődésre: elsősorban a néprajzi tárgyak gyűjtésével és azok kiállításával fokozható a történelem varázsa, de például a mondák írásos rögzítése és a helynevekhez fűződő történetek megörökítése is jól illeszkedhetne a településtörténet feltárásának egészébe. Ismereteim szerint szinte valamennyi község „monográfiája” elkészült már (egy-egy pedagógus államvizsga-dolgozata kiindulási alap lehetne a további kutatáshoz); ahol pedig még ez nem született meg, bizonyosan „akadna” olyan vállalkozó szellemű „kiművelt emberfő”, aki pótolná a hiányosságot.

A középiskolai szakkörök munkastílusa természetesen tovább alakítható a régi önképzőkori hagyományoknak és az életkori sajátosságoknak megfelelően: a kiselőadás és a vita, az iskolai, a megyei (múzeumi) és az országos (OKTV) pályázatokon való részvétel, illetve az eredményes szereplés egy életre eldöntheti a tanuló sorsát (közülük kerülnek ki a leendő kutatók és történelemtanárok, s azok a lokálpatrióta családanyák és családapák, akik majd a gyermeküket is hasonló szellemben nevelik.)

Ezek a szakkörök a történetírás és a helytörténeti kutatás számára is hasznosak lehetnek. Az országos középiskolai tanul-

mányi verseny történelemdolgozatainak elbírálásában három éven keresztül vettem részt, „zsűriben”. Itt szerzett tapasztalataimra hivatkozom, amikor azt állítom, hogy a beküldött négy-öt száz pályázat között mindig akadt hetven-nyolcvan, amelynek anyaga elmélyült forráskutatásra épült, s ezek között mindig előfordult egy-egy nógrádi dolgozat is. Különösen a tsz-és üzemtörténetek feldolgozását tartottam jó feladatnak, s ezek szorgalmazása a mi megyénkben is aktuális. Szerintem egy-egy hozzáértő pedagógus vezetésével szakkörben dolgozó fiatalok is vállalkozhatnának hasonló feladatra. Példát erre is lehet említeni: Zala és Somogy megye földrajzinév-gyűjtését is nagyrészt a fiatalok végezték, s bár az ellenőrzés és a feldolgozás természetesen a felnőttekre várt, az együttműködés dicséretes és eredményes volt.

A néprajzi kutatásban is lehet a diákok aktív közreműködésére számítani: a szokások, a viselet, a házépítés, a bútortzat, az étkezés, a gazdálkodás, a ragadványnevek és (az előbb már említett) földrajzinév-gyűjtés évekre szóló programot adhat ezeknek a szakköröknek. Az országos néprajzi pályázaton szereplő legjobb eredményeiről a *Honismeret* című folyóirat tájékoztatja az érdeklődőket: sajnos, nógrádi nevet csak elvéve találunk a díjazottak között.

Nógrád megye országos hírű nagyjait minden középiskolás ismeri: Mikszáth nevét már az általános iskolában megtanulják, Madáchét később. De gyakran megesik, hogy amikor Bérczy Károly vagy Lisznyay Kálmán nevét kiejtem, kiderül, hogy sohasem hallották: pedig az első esetében az Anyegin első fordítójáról van szó (Jobbágyiban van eltemetve); a másikéban a Tizek Társasága tagjáról, Petőfi barátjáról; s hasonlóképpen nincs ismeretük arról, hogy Lisznyay Herencsényben született, Tittel Pál matematikus és csillagász (az egri Csillagda egykori vezetője, Gauss tanítványa és Széchenyi barátja) Pásztórol származik, s Fáy Andrásnak is vannak jobbágyi kapcsolatai. Hogy Teleki Lászlót az öngyilkossága után Szirákon temették el, Werbőczy a Tripartitum egyes cikkeleit Alsópetényben fogalmazta, hogy Kubinyi Ferenc és Mocsáry Antal írói és tudományos munkássága „hozzánk tartozó”. Veress Pálné, a magyar nőnevelés úttörőjének élete Vanyarchoz kötődik stb.

Összegezve az elmondottakat: azt hiszem, a helytörténetírás hasznossága elsősorban a fiatal nemzedék nevelésében és az emberformálásban elért eredményeken mérhető le — miközben lényegesen megváltozik az iskola helye a társadalomban. Ez utóbbira így utalnak Berend T. Iván alábbi sorai: „... eddigi gazdasági értékrendünkben — nagyjából szükségszerűen — a gazdaságfejlődéstől függött a képzés fejlesztése. A jövőben azonban gazdaság és képzés kölcsönös meghatározottsága értékrendünkben megfordulhat, és a képzés fejlesztése határozhatja meg a gazdaságfejlődést.”

Pintér Nándor

Emberek a Bágy mellől és a Brezináról

Már az első életrajzíró, Gyöngyösi László is célzott rá, de a „fülemüle-pört” igazából Móra Ferenc megjegyzése indította el: „A jó palócok tulajdonképpen jó szegediek”. Azóta szokássá vált itt is, ott is, hogy a helyi érdekek megfelelően bizonygassák Mikszáth első paraszthőseinek eredetét.

A *tót atyafiak* és *A jó palócok* novellái valóban Mikszáth szegedi éveit tájékoztatják meg. Az első kötet nevesebb darabjai már jobbára készen voltak, amikor odaérkezett. A másodiknak egy-két elbeszélése — első változatban — szintén ott jelent meg. A *Bede Anna tartozása* ugyancsak „Szegedről hozott eszme”. Nacsády József még azt is kiderítette, hogy az író Takács Magdolna szegedi törvényszéki esetét használta fel vizsgálva.

Az egyik vallomásában — annak különö-

sen az első felében — maga Mikszáth is azt hangsúlyozza, hogy „Fogadott szülőföldemet, Szegedet írtam harminc év óta. Itt szedtem fel az anyagot, amely munkámat képezi...”. Ha ez a vallomás igaz, akkor a szegedi tartózkodás során érlelt első két kötetre vonatkoztatva különösen igaznak kell lennie. Nyugodjunk hát bele, hogy a „fogadott szülőföldnek” valóban erősebb hatása volt a jó palócokra és a tót atyafiakra, mint igazi hazájának, a „görbe országnak”?

A vita olyanféle eldöntése, hogy Szegednek ennyi, Nógrádnak meg ennyi: merő értelmetlenség. A vita szempontjait elfogadni, s azokat megközelítésként alkalmazni viszont igazán érdemes. A jó palócok és a tót atyafiak nacionáléjának földérfítése bizonyára közelebb visz az író jobb megismeréséhez is.

Schöpfung Aladár egyik finom megfigyelése szerint Mikszáthra „A természetből csak a gyermekkorában megszokott dombos nógrádi tájak vannak hatással”. Utazhatott bármerre, egyetlen vidék sem hagyott mélyebb nyomokat benne. *A tót atyafiak* és *A jó pa-*

lócok elbeszélései alapján viszont szinte meg lehetne rajzolni a szülőföld térképét. A fő vonal a Bágy lenne az azt kísérő dombvonulattal. A felidézett falvak a fő vonal egyik vagy másik oldalán helyezkednének el. A történetek színhelyei alapján be tudnánk jelölni a hegycsúcsokat, völgyeket, patakokat, tanyákat, utakat.

S ezt a tájat a gyermek szeme idézi föl. Azé a gyermeké, aki még antropomorfizálja a természet elemeit: a szelet, a vizet, a háztetőket, az ablakokat. Amit az író a földszakadékok színes kavicsairól mond, hogy „beleavatkoznak a jó palócok dolgaiba”, az az egész hazai természetre érvényes. A táji elemek a történetek aktív szereplői. Hol helyesnek, hol meg rossznak, egyszer gúnyolódnak, máskor pedig ítéletet mondanak, mint a görög drámák kórusai.

A mikszáthi parasztok természeti világa tehát hamisítatlanul hazai. Rajza konkrét, érzékletes, s a gyermeki szem által emberiesített. Csak két novellából hiányzik a természet, a hazai táj. *A Bede Anna tartozásának* — az egyetlen „Szegedről hozott eszme”

feldolgozásának — nincs természeti háttéré. A történet színtere egy bírósági terem. A *Gyerekek* című elbeszélés ugyancsak nélkülözi a bővebb természetleírást. A történet a Csillom-portán játszódik le. Egy portán, amely semmiben sem különbözik a falusi portáktól általában. Érdekes, hogy ez az elbeszélés is köztudottan szegedi fogantatású.

A *Galandáné asszonyom* egészen más. Első változata Szegeden jelent meg. A végleges kidolgozás ugyancsak itt történt. Mégis talán ez Mikszáth legpalócabb novellája. A történet elképzelhetetlen a szklabonyai helyszín nélkül. Hiszen a „kis fehér ház” — mely közvetlenül a temető mellett épült, s összes ablakai a temetőre néznek — szinte főszereplő itt, s a palóc Luca-napi misztikum nélkül a felidézett boszorkányeset nem ér semmit.

A tót atyafiak természeti világa jóval tágasabb, mint a jó palócoké. Rájuk „az öreg Fátira nezd mogorván”, a Garam habjai zúgnak körülöttük, „lazokban” eldugott tanyákon élnek vagy éppen fent a Brezinán, erdős szirtok között. Bizonyára ebből a kiterjedettségéből is következik, hogy közösségen kívülnek, végtelenül magányosnak tűnnek föl. Őket az Alföldön egyszerűen nem lehet elképzelni. A tót atyafiakat a hovartartozási pör alig-alig érintette.

Lapaj, Olej Tamás, Jasztrab, a rabló „magányos tót farkasok”. Népi balladák hősei ők, híruket a gyermek Mikszáth csak halotta. A jó palócok közösséget alkotnak, s az irónak egytől egyig ismerősei. A róluk szóló elbeszélések együtt adnak egészet. Mikszáth ezt azzal is hangsúlyozza, hogy alakjaival az egyik történetből átlépnek a másikba. Nemcsak egy-egy anekdotát tud róluk, hanem ismeri falubéli vetületüket is. Tudja a helyüket, a szerepüket a közösségben, megírja, hol találhatók, hova szoktak járni. Kik láthatók mindig a temetőben, kikből áll az előljáróság, kik vannak a Filcsik műhelyében, ki kinek a szomszédja. Ezeket a viszonyokat nem lehet kitalálni, később megtanulni. Az ilyen dolgokat az ember gyermekként szívja magába. S az emlékezet a történet, a figurák és a helyszín hármasságában őrzi a gyermekkori élményeket. Ezért kell egyetértésünk Schöplin Aladárral, aki szerint Mikszáth „legtöbb paraszttörténetében egy alakkal többet találunk, mint amennyiről ír: a kis fiút, aki ott ténfergett

a falusi emberek közt, hallgatta beszélgetésüket, álmélkodott nevezetes történeteiken, megbámulta virtuosus cselekedeteiket, megdöbönt tragédiáikon, sejtő szemmel figyelte szerelmeiket. Mindenütt észrevenni a gyermeki perspektíva nyomait...”

Mikszáth — bár sohasem részletez — alakjai külső jellemzését igen fontosnak tartja. Joggal merülhet fel hát bennünk a kérdés: hősei ruházatából következtethetünk-e valamire? Baló Ágnes kelengyéjének bemutatása, a „pogány Filcsik” bundájának leírása határozottan a palócok földjére utal. A piros olajos kendő, a himzett ingváll, a piros karmazsin csizma pedig annyira jellemző az Ipoly menti viseletre, hogy Szeder Fábiantól, Pajor Istvántól egészen a szécsényi Pintér Sándorig mindenki szól róluk, aki csak foglalkozott a palócság múlt századi öltözködésével. A környék szlovákságára legalább ennyire utal a kerékkalap és a halina. Vagy idézzük a megesett lány rajzát, a *Lapaj a hures dudásból*: „Ruhája, a zöld szoknya, a fehér kötény veres rojtokkal, a tót nép ezredéves soha nem változó divatja.”

Érdemes azonban mélyebbre ásni a palócság néprajzában — a babonák, hiedelmek, népszokások irányába. A novellákban gyakran találkozunk a mese jellegzetes kifejezőeszközeivel: a sejtetéssel, a tudatos homállyal, a misztifikációval. Írói fogásról van szó csupán, vagy az ábrázolt palóc-tót világ lényeges tartozékairól? Mikszáthnál nem egyszerűen csak eszköz a misztifikáció. A jó palócok és a tót atyafiak elválaszthatatlanok a természetől — amely cselekvő és legyőzhetetlen. De hisznek abban, hogy a természeti hatalmak befolyásolhatók. Ha nincs eső, tesznek róla: „Kocsipál Gyuri... már Szent Mihály lovát is ellopta...”, lévén annak az elegetése csalhatatlan módja a záporosó kierőszakolásának az égi hatalmaságtól.” Galandáné képes megrontani a teheneket, s ha „súlyos beteg lett valaki, az is bizonyosan a Galandáné bűbajos főztét lépte keresztül”. A juhászbojtárok Luca-széket faragnak, a kocsisok keresztetkét pingálnak az istálló falára az ártó erők ellen. Pogány ez a világ. Itt még a kereszténység is más értelmet kap. Szűz Mária ugyanúgy jelenik meg a kutak és erdők mélyén, mint megriadt lovaival a Gélyiné szelleme. Mikszáth a *Galandáné asszonyom*ban így beszél

erről: „A palóc nép babonás, szereti a misztériumokat, hisz az ördögben, a rémlátásokban. Egy sötét holló röpdös fölötte: a végzet. Szárnya suhogását találgatja. Titkos, homályos köd veszi körül, s hova el nem lát a szem, benépesíti a helyeket árnyakkal, borzalmas, csodálatos dolgokkal. Fantasztikus népmesék elhullatott morzsáit összegyűrja, s azok hitté keményednek lelkében. Én magam is a dajkamesékkel szítam be a babonát, s hiszek benne. A tapasztalatok világossága csak megszükkítette a fekete háttért, de nem oszlatta el.” Így hát nem is csodálkozhatunk, ha ebben a palócotól világban az emberek minden fenntartás nélkül hisznek Galandáné és Záhony alakváltozásaiban vagy Gélyiné szellemének megjelenésében.

De mit szól mindehhez a néprajz tudománya? A Szent András-napi ólomöntés, a Szent Mihály lovának az elegetése — sok más babonás szokással egyetemben — az ország más részein is megtalálhatók. De a Luca napja, mint a boszorkánykodás s a boszorkányok elleni védekezés nagy alkalma a Palócföldre jellemző elsősorban. S csak itt játszik ezen a napon akkora szerepet a fokhagyma, illetve a vele rajzolt kereszt — a boszorkák távoltartására. Ez utóbbiak kutyaalakban való megjelenése, s a „tudalmas” asszonyok rontó erejébe vetett hit magát csak erre a vidékre utal. A Szent György-napi gyík, mint mindenféle ártás legfőbb ellenszere is jellegzetesen palóc hiedelem. S talán az oló sem játszik akkora szerepet „a babonacsinálásban” másutt, mint ezen a tájon.

Király István, Mikszáth-könyvében, nem veti el Móra Ferenc állítását, a szegedi hást mégis másképpen magyarázza. Az akkori Szeged sokkal fejlettebb volt, mint a vidéki városok általában. Itt, az ország más részeitől eltérően, a felülről történő polgári átalakulással szemben egy alulról kibomló, a kézműves-paraszti tömegekre támaszkodó polgári fejlődés ment végbe. Ezen a tájon tehát szabadabb és öntudatosabb volt a parasztság, mint a Felvidéken. Mikszáth Szegeden ismerkedett meg az olyan öntudatos polgár-parasztokkal, mint amilyen Bagi uram vagy Nagy András volt. De az öntudat mellett meglátta bennük a pöffeszkedő önteltséget is. Érdemes megfigyelni, mennyivel vonzóbbak írásaiban a szülőföld parasztjai, mint *A kaszát vásárló parasztban* vagy *A rokkant szekérben* megjelenített szegediek. Az előbbieken több a naiv, gyerekes vonás, de több a szívjóság is. Az öntudat alacsonyabb fokán állnak ugyan, de kevesebb bennük az önzés, kapzsiság.

Lehet tehát, hogy a szegedi élmények híján *A tót atyafiak* és *A jó palócok* nem jöttek volna létre. Elképzelhető, hogy a másféle paraszti közeg még jobban megvilágította a szülőföld sajátos arculatát.

A két első hírnevet hozó kötetnek van néhány igen rokonszenves ellentmondása. Egy olyan harmincon túli férfi írta őket, akinek addig az életben semmi sem sikerült. Mégis az örök emberi értékek mellett tesz hitet az elbeszélésekben. Vall bennük az önmagunkhoz való hűségről, a jóság mindenhatóságáról, a szeretet korlátatlanságáról, az igazság erejéről, Erkölcsei univerzáljáról van szó, amelyek palóc-tót történetekben és alakokban öltönek testet. Mikszáth Kálmán a legáltalánosabb emberi értékeket a Bágy mellett találta meg és a Brezinán. Ez a legnagyobb elismerés, amit csak a szülőföld kaphat. Szeged pedig a kihívás volt, a hasonlat, amely merőben más, mint a hasonlított. Így nézve megnyugodhatunk a bevezetőben idézett Mikszáth-vallomás második felében is: „... Hol ide hoztam át szülőföldemet, Nógrádot, hol oda vittem át Szegedet a nógrádi mezőkre és a kettő összeforrta egy darabbá, egy szülőföldre, hogy semmi sem bírja azt eltörni kétfelé.”

Szabó Károly

Illyés Gyula:

Beatrice apródjai

A magzat kihordási ideje, a természet rendje által megszabottan — amint az köztudott — kilenc hónap. Lehetnek szakaszai a történelemnek, amikor zavaros magzatvizében minden vigyázó óvatosság nélkül úsztatja, kiket anya szült, hogy más emberként lökje őket a világba, kényeszerítő tolófájásaival. Ezek az emberek valójában ekkor születnek meg, valódi eredetük innen számítandó. Illyés Gyula kilenc hónapja (nagyjából ennyi az emlékirat jelenideje) az első világháborút követő magyarországi forradalmak időszaka. Tudjuk, természetesen, hogy az embercsira nem a levegőből telepszik meg az idő méhlepényén. Élete meghatározott az elődök által, miként genetikusok nélkül is tudtuk, bár általuk értjük, miről van tudomásunk. Illyés — mint minden valamirevaló író — a maga genetikus. Vizsgálatához sűrű élete biztosítja a műszerezettséget, alanyként pedig a lehető legkezelhetőbb kínálkozik: ifjúkori önmag. A *Beatrice apródjai* magasából visszatekintve pályájára, meglepő, hogy az életműből mekkora mennyiség esik a kettős eredetvizsgálatra, a családira és a Tanácsköztársaság tapasztalata nyomán megszülető ifjú személyiségre. Az alanyi eredményeket tudósi alapossággal Fodor Ilona igazolta *Szembesítés* című terjedelmes kötetben, amely Illyés szóban forgó műveit párhuzamosítja a Rácegrestartól Párizsig tartó életúttal és pályaszakasszal. Azt mondhatjuk tehát, alig találunk ebben a kötetben olyant, amit Illyés le ne írt volna már a *Kora tavaszban*, a *Puszták népében*, a *Levelek vidékre* című levélsorozatában és más munkáiban. Mégis új itt minden. Mert milyen más a táj a sáregresi rét bokoralacsonyságából és a simontornyai vagy ozorai várfalak magasából. Az emlékek szinte tavaszian zsenge frissességére, felszabadult levegővételére, kamaszos életmelegére, élményáradására Illyés ad magyarázatot: „Az ifjúkorból, mondják a lélektani legendák, két szenvedély marad feledhetetlen. Az első szerelemé; aztán az első közéleti lobogásé.”

Egy Petőfin nevelkedett ifjú ember elméjében mi más, mint az első szerelem és a forradalom azonos időben fellobbanó, kettős, mégis egymásba olvadó villanófénye exponálhat olyan élességű képet, mint amilyent a *Beatrice apródjaiban* kézbe vehetünk. De az emberélet össze szükséges hozzá, hogy az idő viszontagságai által megrongált felvételt, a negatív többszöri előhívásával (az emlékezet filmje így használandó), majd hol lágyabb,

hol keményebb másolása után hűségesre retusálhassuk. Kezünk nyoma nem a szépítés szándékáról árulkodik, hanem arról az igyekezetünkről, hogy a történelem karcolásai alatt is szeretnénk látni az eltűnt részleteket. Képünk, képeink szükségyszerűen zaklatott felületűek lesznek és egymás fölé-alá rétegzendők, mint az animációs filmek részmozzanatai a keverőasztalon. Az expozíciós fény drága ragyogása — az első szerelemé és a forradalomé — így is beborít mindent. Ebben a fényben játszódik az emlékirat jelenidejű eseményora, a bukott Tanácsköztársaság üldözöttjeit szervezeten segítő illegális munkába bekapcsolódó alig tizenhat éves ifjú emberrel, aki társaival való ádáz vitáiban (miként az egész baloldal) most — az életveszély árnyékában — tudatosítja minnek is volt részese. Ezt a jelenidejűséget a mai Illyés elemzései emelik a történelmi általánosítás szintjére. Mintha kétvödrű láncsal hozná fölszínre a múlt kútjából a jelen szomszajaira az enyhet.

Enyhet vajon? A múltban járatost is fölzaklatja inkább. Fájdalmas kérdezése, kemény ítéletektől súlyos mondatai, olyan korfestést eredményeznek, amelyek a tudományos közlemények személytelenségénél nyugtalanítóbbak, még a rideg tények szigorúságánál nincs, sokszor nincs, ijesztőbb. Illyés Gyula ebben ugyanazt az etikát követi, mint az író és hivatásos forradalmár Sinkó Ervin, aki így írt: „Nincs az az igazság, melyet kimondani a magyar proletárdiktatúra érdekében megengedhetetlen volna.” (1935.)

Illyés nem először szól ennek az etikának a jegyében. A Tanácsköztársaság fél évszázados évfordulóján drámai erővel idézte föl a tiszai front összeomlásának, Budapest kiszolgáltatottságának napjait. Írása nem is annyira vitát, mint inkább korvizsgálatot eredményezett. Miként Mesterházi Lajos fogalmazott, föladta a leckét, majd ehhez Mesterházi még hozzáfűzte: „még nagyobb szerencsénket sejt-hetjük, ha maga oldaná meg”. Mesterházi kissé túlméretezte az igényét, mert hiszen a választ sokaknak kell megadniuk; mindenekelőtt talán történészeinknek, akikre még a tényfeltárás nehéz munkája is vár, nemcsak az erővonalak hűséges kirajzolása.

Tegyük hozzá nyomban, hogy Mesterházi szavaival szinte egyidőben, majd a következő években, egészen napjainkig, alapvető történelmi munkák láttak napvilágot. Illyés Gyulát penzuma alól azonban ezek nem mentették föl. Ő is teljességre vállalkozik a maga eszközeivel, mint egy kormonográfia és a nemzettel összefonódott író azon felelősségével, amely úgy látatja 1919-ünket, mint egész Közép-Eu-

rópát napjainkig kihatóan meghatározó eseményt.

Ennek a teljességigénynek sorsa-szerencséje révén tehet eleget. Megadatott neki, hogy bejárja az idő és a tér tág terreit, valamint nem csupán futó pillantásban részeltette sorsa-szerencséje a társadalom épületének olyannyira elütő emeletein, hanem szinte mindegyiket megtapasztalhatta a maga tenyészetében, orrbavágó vagy kellemes, férfias vagy finom, büzhödő vagy természetesen magától értetődő kipárolgásaival együtt. Másképpen szólva: „vaskos mélyparaszti környezetéből” a nagy pesti proletárnegyedek, pezsgő életű munkásotthonok világán át a forradalomban jut el — a kamasz-zavarodottságból is kilábalva — a „világszemlélethez”, hogy később öntudattal bíró partnere lehet egy valóságos arisztokratának, aki forradalmár (Károlyi) és a szellem arisztokratájának (Babits), aki mesterévé lesz.

Átfogó élményei hatására a Tanácsköztársaság főbb kérdéseit elemezve sosem marad meg az 1919-es évnél. Az elemzéseket folytonosan kiegészíti a szépírói eszközökkel megidézett „boldog békeidők” kora, a családtörténet monarchiabeli éveinek gazdag rajzolata. Mintha ezeken a lapokon Babitstól venné a mintát, a színeket, Rippl-Rónait sem feledve. Nem véletlenül, hiszen nagyjából ugyanazon égalj neveltjei mindhármán. A Babitscsal való rokonság nem utánérzést, hanem vitát jelent. Az a benyomásunk, hogy állandó belső önfegyelmézést, nehogy rabul ejtse Babits *Halálfiainak* őszidéző, mustédeségű hanyatláshangulata. Vagy a regény Imrusának meghosszabbítását látná a maga sorsában? Hiszen Babits is tervezte a folytatást! A vonzás-erő a stílusból adódik, a feltételezett vita pedig abból, hogy a kis Illés Gyula sokkal lentebből jut a lenyűgözően kavargó fővárosba, Balkán Párizsába (Babits), mint Imrus (Babits). Ő nem a középrétegek és az államgépezetbe beépült-leépült köznemesség felől látja a századvéget, hanem a kétkezi-ek felől. Közülük is különös figyelemmel a tehetségesekre, akik „vitték valamire”, akik a nekilődült hazai kapitalizmus csallóka, felemás ígéreteivel élni tudtak, legalább egy fokkal feljebb léptek abban a társadalmi hierarchiában, amelynek leglent — mai szemléletünknek legalább olyan elképesztő — árnyalatai voltak, mint legfent. A tehetetlenség csak az egyik kórisméje a kornak — olvassuk Illyés kései vitáját Babitscsal. Az ő látomása kamasz-országot idéz, amely életkora ellenére súlyos testi bajokban szenved. Kerिंगési zavarait érzelmesedés súlyosbítja, a fejre is kihatván: hol tunya, enervált, a jövőtlenség édességében, hol szenilis, em-

lékezetvesztő, hol fürge és gyorsléptű, de azért ebben is öregember módján, megmosolyogtatón. A mustszagú ősz álmosító békéjében mégis a jövő erjed. A föld népének szegénységében és a városi proletariátusban reménykeltő elevenség, élet-erő mutatkozik, eszmék sotelódnak a társadalom prését legjobban magukon érzők között. Nincs itt óztkodás a várostól, vagy kárhóztatás. A város is és a falu is birodalom, amit az emlékekbéli gyermek a megismerés örömétől tágult pupillákkal fedez fel egy életre. Egyik szegénységből a másikba jut, mégis micsoda különbség, pedig a különönmű szegénység mélységei ugyanazon tengerárokban húzódnak. Mennyire jellemző Illyés anyjának szakítása a teljes familiával, s kiszakadása fiával együtt a tanyasi-falusi-kisvárosi rokoni körből, ahogy a kor új lehetőségeivel élnek! A feltörekvés milyen látszatlehetőségét szemlélhetjük az apa sorsában, aki ugyanazon kör által meghatározott maradt törekvései eredményessége után is, mint ha nem is kezdett volna semmit. Ezt a típust és fojtogató körülményeit talán csak Móricz ismerte ennyire, mert ő is belülről — apja sorsának értőjeként. No és Németh László, aki a maga nevelői hajlamai szerint a megtartó erőt is észrevette ezekben a családi viszonyokban és ideállá emelte. Az anya és fia előtt megnyíló „lehetőség” pedig nem a nagyvárosi lét látszatpolgárosodása, hanem a proletarializálódás, ami a fiút a háborúellenesség, majd a két forradalom tapasztalatai után végül az eszmei tisztázódás fennsíkjára vezet, az egyetlen lehetséges emberi jövő megpillantásához. Mert végül minden a forradalomba fut. A rokoni szálak ráérős fölfejtése is, a néplélektani megfigyelések tanyán, mezőn, bérkaszányákban is. És közben mire figyel az eszmélkedő lélek, ami a jövő (a ma) számára is hasznos lehet? A juhászösök öntudata benne érzékenységgé szelidül, ezért aztán egyén és közösség viszonyára elsősorban, mert hisz' ez az, amit eléje hoz az élet, kielezett pillanataiban a történelem. A meglazult, s tapasztalhatóan tovább lazuló rokoni kapcsolatok idején csak irigységgel lehet olvasni arról a családi tenyészetéről, amelyben Illyés felnőtt, s amelyben a közösséghez tartozás, ragaszkodás beidegzése nála kialakult. Aztán a jóízű bandázás (ennek jelentőségéről szociálpszichológusokat meghaladó súllyal csak Veres Péter írt így), amely a bérkaszányák világában is hasonlóképpen otthonias életteret biztosít számára, hogy a munkásotthonok mámorító légkörében, a diákközösség eszmeifaló mohóságában rálépjen a világszemlélethez vezető útra, egyben a politikai cselekvés útjára. Természetesen egyfajta etikai idealizmus jegyében, már-már vallásos hittel.

Tárgya volt-e már bárminő eszmetörténeti vizsgálódásnak az a meghökkentő jelenség, hogy 1919-ben Kierkegaard és Dosztojevszkij igéi hivatásos forradalmárok szájából a proletárforradalom eszméiként hangzottak el, illetve a felmerülő új típusú konfliktusokban bennük kerestek kapaszkodót. Kierkegaard és Dosz-

tojevszkij a forradalomban? Elképzelhetetlennek tűnik! Pedig valóság volt — többek, sokszor egészen különböző álláspontú tanúk egybehangzó állítása szerint. Irodalmár széplelkek számára öngazolás és az irodalom felmagasztosítása is kiépíthető ebből. Valójában van ebben megmosolyognivaló is, már-már komikum. Töröltessék le az utókor fölényes mosolya — ezt kell mondanunk —, ha mindez a forradalom tisztaságát óvta! Fölényünket azonban sajnálatunk még csirájában elfojtja. Mert annyira képtelen ez a helyzet (de valóság volt), mintha a Klim Szamgin befejezetlenül maradt hömpölygő regényfolyamának kéziratlapjait avatatlan kezek Gorkij íróasztalán összecserélték volna, s az 1917-es viharos napokban úgy találkoznánk az orosz radikalizmus századforduló körüli éveinek illúzióival, mint a leghaladóbb eszmei maggal. Magyarán: a társadalomismeret hiánya (amiről Illyés nyomatékkal beszél) és a forradalmi ideológia tisztázatlansága ütköznek ki ebben. Szabó Ervin magvetése és a Kun Bélák által hazahozott bolsevik elmélet (ők is szükén voltak ennek) és gyakorlat nem szökkenhetett szárba. Arra azért szükséges emlékeztetnünk, hogy a Magyar Tanácsköztársaság is igazolta Lenin történelmi jelentőségű szavait a nagy orosz írókról, hiszen a korabeli intelligenciának — szerte Európában — biztosították a szükséges affinitást az októberi forradalomhoz és megteremtették azt a morális bázist, amely a forradalmi hullám levonulása után is segített a talponmaradásban, a hűségben.

A kötet legérdekfeszítőbb részei éppen ezek, ahol az eszmék kavalkádja vonul fel előttünk. A ma gyakorlata sohasem felejtetheti a proletárforradalmak emberi, morális ígéreteit. A politikai kulisszatitkok, a diplomáciai irattárak páncéltermeiből kiszivárgó adatok, a meghatározó szociális intézkedések, a máig dicső haditettek tizenkilence mellett figyelniük kellene erre a másikra is: az eszméktől mámorosra, a hittől eufóriásra. Nos, az eszmeiségnek ez az akkori mindennapi jelenléte az, amivel alig foglalkozunk, egy olyan korban, amikor a mindennapi gondolkodásban is sűrűsödnek az ideológiai elemek.

A bukás okain és következményein való tépelődés nyilván tartalmaz vitatható elemeket, de egészében nem tagadható meg tőle sem a felelősség, sem pedig a tisztaság. Proletárforradalom és nemzet, forradalomtól vemhes nemzet és nemzetköziség viszonyát torzításmentesen látni — Ady óta — csak a félmúltban kezdtük újra. Ebben Illyés Gyulának elvitathatatlan érdemei vannak. Az a megjegyzés kívánkozik ide, hogy a bukás okainak elemzésében, az ország kiszolgáltatottságának tragikus tablóját nézve lehetetlen nem észrevennünk a 48-as eszmékkal mintegy családi útravalóul feltarisnyált Illyést, a közgondolkodót és drámaíró. Felvetődik a kérdés, hogy 48-hoz kapcsolódó drámái, de akár a Dózsa-dráma is nem ebből a megrendítő és kitörölhetetlen emlékű ösz-

szeomlásból veszi-e tapasztalati anyagát? Az alkotás végpontig aligha elemezhető vegyületéből ez szinte kideríthetetlen. De ím itt e könyv, s ezáltal Illyés negyvennyolcasságát ezerkilencszáztizenkilencből véljük magyarázhatónak. Illyés Gyula mindig a forradalomé volt — a ráütött megtévesztő pecsétek alatt is.

Hogy emlékiratot olvastunk-e vagy regényt? Ugyanazt mint a pályatárs és barát Déry Tibor *Ítélet nincs* című kötete esetében. Azaz nem tudjuk, mit is valójában. Ámbár regényt nem, ezt a szerző is tagadja. Nem műfaji kérdések foglalkoztatnak bennünket, de sajnálatunknak mégis hangot kell adnunk: kár, hogy a *Kora tavasz* nem valósult meg egy kései nagyregényváltozata. Feltehetőleg már nem fogja senki megírni annyira belülről, ahogy Illyés ismeri a kort. Illyés így is elvégezte a penzumát. A Babitsot idéző Illyés jut eszünkbe: ami szép, az nehéz. Mintha Illyésnek ebből egy másik parancs következne: neheztől csak szépen.

Ekként, ily módon szólt. (*Szépirodalmi, 1979.*)

Laczkó Pál

Nagy László:

Adok nektek aranyvesszőt

A néhány évvel ezelőtt megjelent verseskötet sorai jutnak eszembe, amikor átlapozom a mostani prózagyjteményt, különösen, amíg a könyv elején levő fényképeket szemlélem. „Versben bújosó haramia vagy / kesztyűdet, ötujujú liliomodat / kidobod a szimatoló ebek elé / valatják, szívärog belöle a vér” — írta egyik versében, s én a sorok íróját keresem a fotókon. A költőt profilból mutató portrén, az ötvenes évek eleji pillanatfelvételen (amelyen barátaival repülőgépen ül), ám a játékgép oldalán nem olvashatom pontosan az optimista feliratot. Keresem az iszkázi rét magas gypsöznyegében, s a másik képen, amelyen költőtársával, barátjával, Csoóri Sándorral egy iskolában dedikálta műveit.

Egyik képen sem látom a fenti sorokat író Nagy Lászlót — de képet sem nézhetek úgy, hogy ne látnám a „fényes szelők” (egyik írásában éppen ő figyelmeztetett a helyes szóhasználatra) lelkesedésén és tiszta hitén, az ötvenes évek elejének, közepének megcsalattatásain túljutott, mai társadalmunk legfontosabb kérdéseire választ kereső költőt is. Amit pesszimizmusnak vélhetnénk nála, az is éppen a valóság tárgyilagos megítélése,

amit számonkérésnek, szembenállásnak, az a jobbitó szándék, a költészet erejébe vetett hit. Vagy még inkább a szó erejének hite. „A szó nélkül nem történhetett semmi” — írja az *Adok nektek aranyvesszőt* című kötet elején.

A fenti sorok alapján kirajzolódó portrét formázza ez a posztumusz mű, a prózai írásokat egybegyűjtő kötet is. Alkalmi írásokat tartalmaz: kötetbevezetőket, önéletrajzi vallomásokot, lapoknak és a rádióknak adott interjúkat, kiállítás megnyitásokat, katalógusszövegeket. Nyomtatásban megjelent és kéziratban maradt munkák — közös jellemzőjük, hogy a terjedelemtől és az alkalomtól függetlenül tökéletesen kidolgozott, szinte prózaversként említhető alkotások. Így együtt pedig — a válogatást végző Kiss Ferenc irodalomtörténész jóvoltából — átfogó képet adnak Nagy László indulásáról: gyermekkoráról és pályakezdéséről; a költészetéről kialakult nézeteiről, a példaképekről, pályatársakról, a fiatalokról. Mindenről és mindenkiről tehát, ami és aki a költő számára a feladat vállalását, közös céljaink magas szintű megvalósítását jelentette.

Elősorban természetesen önmagáról vall, s mivel alkalmi írásokról van szó, újabb és újabb variációkban, egyre gazdagabb képet rajzol a népi kollégista évekről, a „bekötött szemmel harapott óriási vöröshagymákról”, s arról, hogy „miniszteri kocsi jön értem, Veres Péteré, aki óhajtott látni a piktor-poétát. Történik-e ilyesmi manapság? Hej, mostani kis idő, te önző, kicsinyes idő.” Ezek az írások, amelyek közül a legteljesebb az 1974-es *Életem*, nem csak a felszabadulás utáni ember- és tehetségpróbáló évek hangulatát adják, hanem szüntelen összehasonlítást is jelentenek az *akkor* és a *most* között. Mi valósult meg a szép szándékokból, kik lettek művésszé, emberré az akkor indulókból, hogyan változtak azóta a lehetőségek és eredmények? Természetesen, nem a kérdések rendszerbe foglalt kifejtéséről, megválaszolásáról van szó, inkább egy-egy kifejezéssel, mondattal való utalásról.

Az olvasónak azonban ennyi is elég. Egy idő után rá kell jönnie, hogy a képzőművészként induló Nagy László (aki kollégistaként szociológiai csoportot is vezetett) milyen hatalmas és széles körű ismeretanyaggal rendelkezett, legyen szó akár a modern irodalomról, képzőművészetről, tudományról, de akár a népköltészetéről, vagy az itt és most élő, gondolkodó emberről. „Félszárnyú madár a költészet, ha nincs közönsége”, vallotta; ami persze nem jelentette azt, hogy akkor, amikor egyre összetettebben, árnyaltabban kellett fogalmaznia, engedményt tett volna a szellemi restségnek, a kényelmességnek. Jól látta a modern költészet ellentmondásos helyzetét, az őt foglalkoztató kérdések megoldásával együtt ennek az ellentmondásnak a feloldására is törekedett.

Hogy hogyan, arra a kötet két ciklusa is felel, de különösen a kötet címet is adó,

Adok nektek aranyvesszőt című fejezet. „Olvashatok, mert férfi akad Erdélyben, hűségesen elszánt, aki eleven énekeket gyűjtve, aranyvesszőt ad: Verjétek meg a temetőt! Támasszatok föl anyátok, árvák! Csapjátok meg azokat is, akik meghúzták a halálharangot a balladára.” — írja nagy-nagy elismeréssel a balladagyűjtő Kallós Zoltán munkásságáról. Az elismerés azonban nemcsak neki, s a balladának szól, hanem a népköltészet egészének, legyen az magyar, román, délszláv vagy bolgár. Köztudomású, hogy ő maga a bolgár népköltészet kitűnő ismerője, fordítója volt, hogy impulzusokat kapott az elmúlt századok művészetéből. Ezek a hatások azonban sokkal kevésbé voltak közvetlenek, mint hinnénk, és sokkal inkább a szemléletet, gondolkodásmódot formálták, mint a verstani megoldásokat. „Más népekben is szerethetjük és becsülhetjük önmagunkat” — írja, s ha ehhez hozzátesszük Sütő Andrással, a jugoszláviai, szlovákiai magyar költőkkel, a másik oldalon pedig a szomszédos népek művészetével foglalkozó sorait, nyilvánvalóvá válik, hogy a hagyományokról a bartóki modelt követő költő írásait olvassuk.

Akkor is, ha esetenként ő sem tévedhetetlen. Távol áll tőlem, hogy a paksi lakótelepet megítéljem, de most, hogy újraolvassam a *Hol a tulipán?*-vita Nagy László-írásait, látom, kiindulópontja hibás: a formát nem a mai emberi környezet funkciója, a lakások alaprajzi elrendezése felől közelíti meg. A kiindulópont azonban ritkán hibás, és amikor Ferenczy Béni tiszta emberségéről, Orosz Jánosról, Szabó Ivánról vagy Kondor Béláról ír (akinek műveiről „emberféltő humanizmus sugárzik”), néhány mondattal is tökéletes jellenizést ad. Egyben újra és újra felmutatja saját „ötujjú liliomát”, az utolsó szívdobbanásig megmaradt hitét. Kormos Istvánnal beszélgetve mondta: „A reményt nem szabad földadnunk, hiszen a legnagyobb tragédiákból, katasztrófákból csak a remény segít kilépnünk, léphetnek ki a tömegek, akik sújtva vannak. Ugyanakkor legyen jogunk a kételyre, ez is motorja a mi alkotó munkánknak. Kritikával kell néznünk saját munkánkat. Egyre jobbat kell csinálnunk. Ez a célunk.” (*Magvető*, 1979.).

P. Szabó Ernő

Madárúton

STÁCIÓK

Mintha láthatatlan mágnes rántaná egy irányba a negyvenöt fiatal versíró sorait. Keserűség, szerep- és történelemnélküliség, kallódásérzet, céltalanság, fölöslegességtudat, távlathiány, resignáció, szorongás, pesszimizmus, reménytelenség, kiszolgáltatottságérzet — rakosgatom össze a szerzőink létérzékelését leginkább kife-

jező-megközelítő szócsokrot, aggályos-pontosan igyekezve szemléltetni a fogalmak közti rokonvonásokat és nem elhanyagolandó különbségeket.

Mert különbségek azért vannak *Hidegre*, *Petri Csathóra*, *Marafkóra* tagadhatatlanul a „fedőnévsor” eleji, határozottan társadalmi színezetű-töltésű fogalmak jellemzőek, *Szikszai*, *Mező*, *Újházi*, már jórészt a resignált, elszigetelt egyénre koncentrálnak; *Bárány*, *Kelemen* és *Zelei* pedig a végleges kiszolgáltatottságérzést, védtelenségtudatot exponálják: „*a cinkék reggelre erkélyemre gyűltek / utasításokkal látom el őket / tavaszig elkonspirálunk*” (Marafkó); „*A szomorúság szétloccsant galambtojás a sárban / a takarón pókok, cserebogarak / kiszaggatott lábait kaszálnak*” (Mező); „*összetörik az arcod / mire megtisztul a szemed / engedékeny leszel, mire szigorú*” (Zelei).

Mintha szerpentinnek a hegy oldalában mind magasabban előtűnő spirálvonalát, mintha egyazon út különböző stációit látnánk magunk előtt.

„VESZTESEGLISTÁK KORMA”

E pesszimiztikus létérzékelés valósággal való szembesítése persze elvégezhető (elvégezendő), de nem ennek — vagy más ehhez hasonló igényű, terjedelmű — írásnak a keretei között. Én egyelőre (kisebb kanál — kisebb lé) az említett világlátás alkotásmódbeli, művészi következményei közül veszek néhányat szemügyre.

Nos, a kiábrándult bizalmatlanságnak tagadhatatlan előnye, a hangos retorika, a szerepreálás, az üres pátoz elkerülése. A lírai hős formátumának, lehetőségeinek túlméretezése a halvanas (hetvenes) évek pályakezdőinél még nem ritka jelenség, ám a *Madárúton* költőinél (becsületükre válik) alig-alig fordul elő.

De ezért a részleges előnyért szerzőinknek súlyos árat kell fizetniük.

Először is: világérzékelésük mindenmű dinamizmustól megfosztja őket, nagyobb műegész kiépítését (a valóság sokoldalú birtokba vételét) rendkívül nehezíti téve számukra. A valóságtörvények, a mélyebb társadalmi mozgások értelmi megismeréséhez, felfejtéséhez — az ilylyési, József Attila-i út folytatásához — a statikus beszorítottságérzés folytán végképp nincs elegendő indíttatás. (Nem véletlenül lírizálódik el végtelenen pl. *Tóth Erzsébet* versvilága.) De még a kispolgáriság rajza, a dologi létszemlélet motívumai, a jellegzetesen fiatalos életforma elemei, a *Passnál*, *Béresnél*, *Pénteknél* még oly bőséges társadalmi jelenségábrázolás is háttérbe szorul a könyv verseiben. A szociális elemeket közvetlenül is ábrázoló költeménytípus helyébe inkább a *Petri*-, *Benkő Attila*-féle, közvetettebb, átszűrtebb, a lírai hőst elszigetelten megjelenítő társadalmiságmodell lép. A szerzők a rossz közérzet rögzítésénél megállnak, műveiket ezért érezzük egymáshoz hasonlóknak, egyazon építmény előregyártott, tetszés szerint kivethető-fölcse-relhető részelemeinek.

A valóságra irányuló akció nemlétéből következik a természeti, tárgyi világ birtokbavételének a — *Utassyéknál* még volt ilyen törekvés — hiánya. A mafe riális dolgok vagy eleve ellenséges köntösben jelennek meg (a militális őszi természet motívuma), vagy átspiritizálódnak, a folyós rosszkedv közlekedőedényeként szolgálnak.

A szerep nélküli(nek érzett) jelen miatt a teremtő mozzanat háttérbe szorítása, a művészelődők krónikusan gyakori megidézése is jellemzi a kötet költőit. E megidéző-hivatkozó verstípusnak két fő formája figyelhető meg. Az elsöben szerzőink rosszkedvűségükhöz, disszonanciaérzésünkhöz keresnek rokonigazoló elődöt (Kondor-versek!), a másodikban pedig kiteljesedett sorsokat, életműveket idéznek meg. Az utóbbi költeményfajtaiban a hangsúly szándékosan-szembeállítón a lehetőségek különbözőségére esik, a vers nem ritkán perszifláztsá alakul: „eredj vers légy dotációs/folyóiratban töltelék” (Csordás); „berapult/megdögle ni az íróasztal alá/vonzolta magát és egyre/zümmögött/utolsó pillanatig/csa’c meletget/csak fényt” (Kapecz Zsuzsa: A légy).

Végül említsük meg, hogy a kiábrándultság, a szerepnélküliség kialakítja a maga statikus formáját, az egyenletes, mindennemű lüktetést, megcsomósodást (időmértéket) kerülő, azonos sorhosszúságú, enjambement-okkal telezsúfolt, egyenruhaszerű versprózát.

„A SZÉTHULLÁS A KÁOSZ ELLENÉBEN”

Érzik, persze hogy érzik a végletes statikusság terhét maguk a szerzőink is, és — dicséretükre legyen mondva — igen-csak sokféle úton-módon igyekeznek „kiköpní” a keserűséget, vagy legalább, megszüntetni, mérsékelni káros hatásait.

Zalán Tibor például a nemzet, a történetiség megtartó fogódzóiba kapaszkodik, régi jogaiba igyekszik visszahelyezni a szuggesztív versképet, és nem mond le a méltóság lírai gesztusáról. Nehezen járható, bár messze vezető út ez. (Metaforikusan jó néhány elfulladt gépkocsi vesztegel a szélén.) Szerzőnk is tudja ezt, újabb publikációi már sokféle bekötő utat ágaztatnak el erről a fővonalról.

Itteni kísérlete még csak részeredményeket hoz. A küldetésstudat tartalmáról keveset mond, inkább az azzal való küszködést, az őszinte közösség- és szerepvágyat exponálja. Képei valóban erőteljesek („vacogó égben spiontekinet”, „mel leid meleg szinpadán/senki kis ripacsok marakodnak”), de megoldásai még részben a készből, a historikus vonulat gazdag tárházából valók. *Nagy László*, *Baka István* kézjegye át-átüt a papíron.

Osztojkán Béla épp azzal a sajátsággal tűnik ki, amit versszerzőink többségénél hiányoltam, a közvetlen valóság spontán birtokbavételével. A dolgokhoz, jelenségekhez, eseményekhez való természetes (derűs) viszony az ő egyénítő tulajdonsága, lírai világának ez a rendezőelve. Verse-

iben a közérzetrögzítést a gyakori epikus motívum oldja, ezt szövik át az érzelmi reflexiók laza szálai. A szereptudat (nemzetsors, cigányság) fel-felfeslő kérdései is ezzel a spontán, önkéntelen birtokbavétellel itatódnak át:

„Föl fogok én emelkedni minden bűnőmmel,/ minden büntetlenségemmel együtt./ Nem számít, ha közben úgy halok meg,/ mint gyógyítható gyomorbeteg./ Operálni nem hagyom magam./ De Párizsban ott leszek. Hazai útlevéllal/mégpedig./ Hogy a gyémántos semmirekellőkkel,/ a szerencsétlen drágákkal/álljak végre magam is, álljak táncos kézfogásra,/ HERCEG ADY ENDRÉVEL/ES/ BÁRÓ JÓZSEF ATTILÁVAL/úgy ám.” (Herceg Ady Endrével és báró József Attilával).

A kötet egyik legjelentősebb darabja minden bizonnyal *Lezsák Sándor A Madárijesztő hagyatékából* című versciklusa. A címben jelzett „személy” optikáját használja fel költőnk jó leleménnyel a legfontosabb korproblémák realizálására. Ezt a látószöveget követve tárja fel a költemény gazdag mikroklímáját (Fürge Kéz, az Éles, Szilárd Víz, Meleg), egész kis pszudomitológiát teremtve. Viszonylatok sokféleségét rétegezi egymásra, a groteszk, az abszurd kiszolgáltatottság éppúgy részei ennek a világdarabkának, mint az eltökélt helytállás. Sokféle nézőpontját *Lezsák* uralja, a világlátások szélső pontjait éppen egymás által egyenlíti ki, a szélcsend, a szerepnélküliség személyiségbomlasztó sugallatait végső soron anyaga biztos formálásával, a föltötte gyakorolt rendező erővel haladva meg.

Rakovszky Zsuzsa már nála jóval passzívabban szenved el a személyiség korlátozottságát, bár a széthullással ő is a fegyelmet, az önismeret, a tisztánlátás méltóságát, a kötött — némileg Pilinszkyre, Nemes Nagyra emlékeztető — tiszt-

ta, jambikus formákat állítja szembe: „...Most/nincs tárgya még a vágynak. Várákózz.” Érett fegyvelmezett lírája számomra a kötet egyik meglepetését jelenti.

Végül *Zelei Miklós* nem a beszorított-ság, céltalanságérzet elleni küzdelemmel, hanem a kiszolgáltatottságérzés rendkívül sokoldalú megjelenítésével tűnik ki. Utazásvers, történelmi megidézés, epigrammatikus töredék, rigmusos históriás ének — mind életérzésének általánosítását, nagyobb, országnyi, emberiség méretű perspektívába állítását szolgálják.

(Felsorolásom persze korántsem teljes, ebben a részben inkább az alkotás-védekezés-módok sokféleségét akartam illusztrálni. Méltán érdemelt volna említést még például *Botár* kiemelkedően szép Bartók-verse, *Szervác* robusztus lendülete, *Tönkölnék* több, a paraszti világba gyökérezett, de annak egyneműségét meghaladó, érett költeménye, vagy *Tóth Erzsébet* lírai tehetsége.)

NÉHÁNY MEGJEGYZÉS

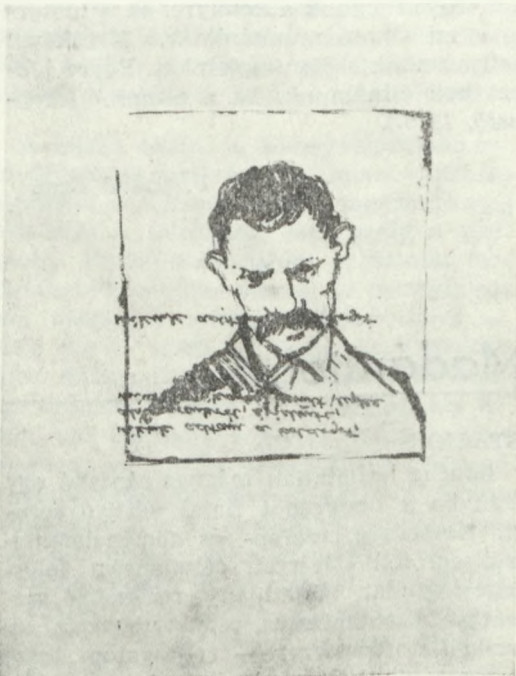
Gyarló az ember, az általánosítás szellemi kalandjától többnyire elcsábul; ezúttal azonban maradjunk óvatosak. Huszonévesekről lévén szó, akik között nyolc-tíz (kevésbé szigorú mércével mérve, tíz-tizenöt) nyilvánvaló tehetség akad, elégedjünk meg néhány óvatos megjegyzéssel.

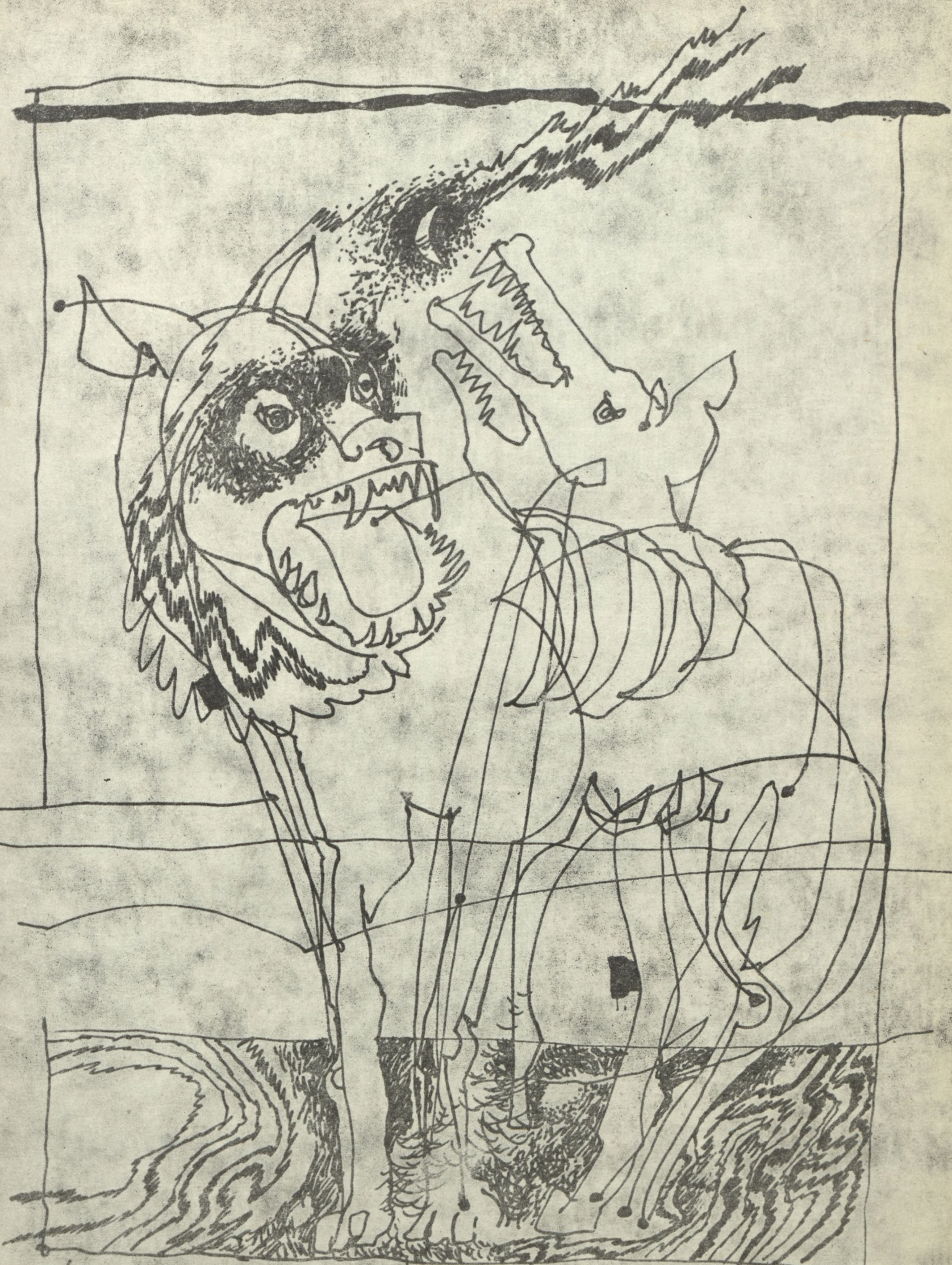
Mindenesetre új nemzedékről nem beszélhetünk. A *Madárúton* költői sereglése még a hetvenes évek utóvédcsapata. Sem a problematika, sem a versépítés, sem a forma tekintetében nem hoztak alapvetően újat ezek a fiatalok; igaz, a hangsúlyokat több helyen módosították (ld. a pesszimiztikus létszemlélet irányába való sokat emlegetett, erőteljes eltolódást).

Szerzőink alkotásmódjából ne következtesünk a magyar líra egészére, de azért állapítsuk meg, hogy annak fő folyamatait — így vagy úgy — tükrözik. Csak egy példa ennek az igazolására. A paraszti népiségnek a magyar lírában a hatvanas években még nagy szerepet játszó, a hetvenes években már visszaszoruló, de meglevő hagyományos formája (paraszti, természeti léttér, harmonikus ember — egyszerű versformák) a *Madárútonból* már teljesen hiányzik.

Továbbá: ne hasonlítgassuk antológiánkat a *Tengerlátóhoz*, vagy a *Költők egymást közhöz*, a *Magunk kenyeréhez*, hiszen nem összemérhető dolgokról van szó. A *Tengerlátó* az utóbbi tíz év pályakezdőiből vette a maga reprezentatív anyagmintáját, s a másik kettő is számára a *Madárútonnál* jóval kevesebb, életkorra nézve idősebb alkotókat mutat be. No meg — a nemzedéki folyamat felől nézve — a *Költők egymás közt* még az áttörés része, a *Tengerlátó* már a beérkezés tényét, a *Madárúton* pedig a készséges fogadtatást is dokumentálja. (*Kozmosz*, 1979.)

Nyilasy Balázs

JÓSEF A. ORDAS

© Mike F.
1980.

